

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ

Он екі томдық шығармалар жинағы

Қазақ және орыс тілдерінде

Үшінші том

**ОҚУ ҚҰРАЛЫ:
ҚАЗАҚША АЛИФБА;**

**ӘЛІБ-БІЙ:
ЖАҢА ҚҰРАЛ**

Астана, 2022

ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84 (5Қаз)
Б 20

Еуразия ұлттық университеті
«Алаш» мәдениет және рухани даму институты
Ахмет Байтұрсынұлы «Тіл – құрал» оқу-әдістемелік,
ғылыми-зерттеу орталығы

ҚР Мәдениет және спорт министрлігі «Мәдениет және өнер саласындағы бәсекелестікті жоғарылату, қазақтың мәдени мұрасын сақтау, зерделеу мен насихаттау және мұрағат ісінің іске асырылу тиімділігін арттыру» бағдарламасы «Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін сатып алу, басып шығару және тарату» кіші бағдарламасы бойынша жарық көрді

Құрастырып, баспаға дайындағандар:

С. Жүсіп, Р. Имаханбет, Д. Қамзабекұлы, С. Жұмағұл, Қ. Кемеңгер, Х. Маслов, А. Мырзағали.

Жауапты редактор: *Р. С. Имаханбет*

Жауапты шығарушы: *С. А. Жүсіп*

БАЙТҰРСЫНҰЛЫ АХМЕТ

Б 20 Шығармалары – Сочинения. Он екі том. Оқу құралы: Қазақша алифба; Әліп-бій: Жаңа құрал. Қазақ және орыс тілдерінде /Ахмет Байтұрсынұлы.
– Астана: «Алашорда» ҚҚ, 2022.

ISBN 978-601-337-717-9

Т. III: –396 б.

Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ балаларының ана тілінде сауат алуына арналған алғашқы әліппелер мен қазақ тілі грамматикасын танытатын тұңғыш оқулықтардың авторы, қазақ баспасөзінің негізін қалаушы. Жинақтың 3-томына Оқу құралы: қазақша әліппесі (1912), Әліп-би (1926) атты оқулықтары және осы оқулықтардың кейінгі басылымдарының факсимилесі берілді.

Жинақ ЖОО студенттері мен оқытушыларына, магистранттар мен докторанттарға, ғалым-зерттеушілерге, сонымен бірге мектеп оқушылары мен мұғалімдеріне, жалпы әдебиетті сүйетін оқырман қауымға арналған.

ӘОЖ 821.512.122

КБЖ 84 (5 Қаз)

ISBN 978-601-337-717-9

ISBN 978-601-337-727-8

© Байтұрсынұлы А. 2022

© «Алашорда» ҚҚ., 2022

© А.Байтұрсынұлы «Тіл–құрал» ОӘҒЗО., 2022

БІРІНШІ БӨЛІМ

**ОҚУ ҚҰРАЛЫ:
ҚАЗАҚША АЛИФБА;**

۲. بايتورسونوف.

اوقۇقورالى

اصول صوتيه جولى مین ترتیب ایتلگن

قازاقچه الفبا

۱ نچی کتا .

بالالارا بو جول یاسی دانانقا .
کیلگنمور توسوب بايقاپ قاراتقا !
بو جول مین بارا جاتقان لوزگنسی کومب
سولاردی کوره توردا قالاتقا ؟
دانالق لوجیس چلرق کیتیس بایلق .
جورگسر لزمب تلوب آلاتقا !
ا . ب .

« کریموف، حسینوف وشرس » نك مطبعهسى
اورنوبورغ - ۱۹۱۲ .

А.БАЙТҰРСЫНОВ

ОҚУ ҚҰРАЛЫ

Усул сотие жолымен тәртіп етілген

ҚАЗАҚША АЛИФБА

I-нші кітап

Балалар! Бұ жол басы даналыққа.
Келіңдер, түсіп, байқап қаралық та!
Бұ жолмен бара жатқан өзіндей көп,
Соларды көре тұра қалалық па?
Даналық – өшпес жарық, кетпес байлық,
Жүріңдер іздеп тауып алалық та!

А.Б.

Электро-паровая лито-типография
Товарищества «Каримов. Хусаинов и К»
Оренбург. 1912.

Би исми-иллаһи-рахмани-рахим

1. з ز – 2. р ر – 3. а ا¹

зар	а а	а а	а а	а а
азар	з ز	р ر	з ز	р ر
араз	а а	а а		
	аза	ара	аз	ар

4. л ل²

зар	ар	алар	а а	а а
зарла	арла	ара	ла	л ل
зарлар	арлар	арал	ала	ал

Ал, ала, алар, ар, ара, арал, арла, арлар, аз, аза, азар, зар, зарла, зарлар.

5. с س

алар	саз	ал	ас
алса	сазар	ала	аса
салар	рас	алас	асар
салса	лас	сас	сал
азар	арлас	саса	сала
азса	арлар	сасар	салар

Ас, аса, асар, ал, ала, алар, алас, аласа, алса, саз, сазар.

Саз аз. Ас асар. Алса алар. Салса салар. Азса азар.

¹ Бұл үш кәріфті балаларға үйрету үшін әуелі әрбірін бөлек-бөлек бір-бір жапырақ қағазға үлкен етіп жазу. Сонан соң А-дан бастап әрбірін балаларға бөлек-бөлек көрсету. Балалар әрбірін жаңылмайтын болып білген соң, алифбаға қаратып оқыту. Бормен жазатын үлкен тақтай болса, әрбірін бөлек-бөлек тақтайға жазып көрсетсе де болады.

² Бұл жерде айту керек: кей кәріфтер келесі кәріфтермен жалғасады, кей кәріфтер жалғаспайды. «а», «р», «з» – жалғаспайтын кәріфтер «л» – жалғасатын кәріф жалғарда құйрығын кесіп қысқартамыз. Мұнан басқа кейінгі жалғасатын кәріфтер турасында да осыны айтарға керек.

6. т ت

аста	тат	тар	ат
астар	тагар	тара	ата
таста	сат	тарал	атар
тастар	сагар	тас	таз
арт	аргар	таса	таза
тарт	таргар	тасала	тазар

Тал, тала, талар, талас, тас, таса, тасала, таста, тастар, тазар, тазарса. Ат сат. Тал тарт. Ас асат. Ат. Ала. Тас таза. Арал тар. Татар ат сагар. Сарт алар.

7. о و³

тор	зор	ол	ор
торла	зорла	олар	ора
торлар	зорлар	орлар	орал
солар	сор	от	Ораз
толлар	сора	ота	орар
тозар	сорар	отар	Орас

Ор, орта, тор, торта, от, отас. Тол, толас, ор, орлас, осал.

Ат озар. Тор тозар. Орта толлар. Олар артар. Ол тартар. Ораз осал. Орал орар.

8. н ن

орна	онан	нан	он
атна	оннан	нар	тон
атан	тонар	нанар	зон
Асан	тоннан	сан	ана
аран	сона	сана	тана
арзан	сонар	санар	сана

Нас, нар, арна, орна, ора, отан, арлан, тарлан, зарлан, зорлан, сазан.

Нан аз. Нар зор. Атан арзан. Он тана. Ат азар. Тон тозар. Асан атар. Атаннан нар зор. Асаннан Осан зор.

³ «о» сөз басында келсе алдына тайак койылады: бұл тайак оқылмайды, сүйеу болу үшін койылады демек керек.

9. қ Қ

қол	қон	сақ	ақ
қола	қонар	сақа	оқ
қолқа	қонақ	сақал	оқа
қала	қос	қат	тақ
қолқа	қосар	қатал	тақа
қалқан	қосақ	қатар	тақал

Қаз, қаза, қазан, қазақ, қарал, қатал, қатар, қарас, қарта, қасқа, тасқа, асқан, тасқан, тоқта, ноқта, соқ, соқта, тақта, тарақ, талақ, қалақ.

Қар ақ. Қарт сақ. Қазан қара. Қазақ тоқ. Қос аласа. Қонақ қонар. Ақ қара аралас. Қазақ, татар қаралас.

10. б Б

бар	бал	саб	об
албар	бала	саба	оба
албан	балалар	сабан	обал
қан	бор	қаб	тоб
қанба	бора	қабар	таба
қанбас	боран	қабан	табан

Арба, балта, бата, бота, болат, боран, бас, базар, басқа, босқа, батқан, баққан, табқан.

Ат албар. Нар бота. Болат балта. Нан қалта. Қар борар. Боран болар. Боқан бақан алар. Қоқан сабан салар.

11. у, 12. ұ ۋ⁴

құл	ұр	қорқу	ару
құла	ұк	қотару	азу
құлан	ұн	орану	алу
тұр	сұр	асату	табу
тұра	сұра	босату	тану
тұрақ	сұран	балқу	тасу

⁴ «о» турасында айтқанды мұнда да айтарға керек. Иағни, «ұ» алдында тайақ сүйеу үшін қойылады деп.

Құр, құрақ, құлақ, ұлтан, құрбан, ұзақ, тұзақ, құнан, сұлу, тұру, ұру, ұлу, бұзу.

Ат ару. Тон тозу. Қазан асу. Ас салу. Бақан құлар. Құнан аттан арзан. Қар бораса, бұрқақ болар.

13. ж ج

алжу	таж	жол	жан
қалжа	жат	жолақ	жана
олжа	жатақ	жону	жанар
болжа	жорт	жору	жанақ
жатқа	жорта	жора	жар
жаққа	жортақ	жота	жара

Жаз, жаза, жазу, ажар, ажал, жас, жаса, жасақ, жол, жора, жоба, жосбар, жанжақ, жантақ, жаржақ, жалтақ, жұтар, жұлқар.

От жанар. Ат жатар. Қар жоқ. Қанжар қару. Жатқан жатақ. Жатақ атақ. Жұрт жатқан. Жанжақта от жоқ.

14. ш ش

шортан	шаш	алаш	аш
шолақ	шаша	алаша	аша
шошақ	шашақ	қаш	ашар
ошақ	ашу	араша	шал
арша	ұшу	қашу	шала
қанша	шашу	қашан	шалаш

Жақ, шақ, жоқ, шоқ, жана, жолақ, шолақ, жала, шала, ақша, бақша, шоқша, құлаш, қошқар, шошқа.

Ашу бас. Шашу шаш. Шолақ шаш. Жолақ алаша. Шал шаршар. Шабан ат. Қара шана. Он құлаш арқан. Он құшақ арша. Бұл ақ шабақ, ол шортан.

15. ы Ү⁵

ЫҚТЫН	ЫҚ	алты	ары
ЫСТЫ	ЫС	алтын	арық
НЫҚТЫҚ	НЫҚ	салқы	азы
ҚЫНЫ	ҚЫН	салқын	азық
ЖЫРЫҚ	ЖЫР	асы	қаны
СЫЗЫҚ	СЫЗ	асыр	қанық

Балшы, балшық, табы, табын, жыл, жылы, құл, құлы, жылқы, балы, балық, қызы, қызық, жақсы, бақсы.

Ол балшы. Асық алшы. Жылқы арық. От жарық. Балшы бал ашар. Балықшы балық алар. Қатын қабық аршыр. Қыс жақсы, астық арзан.

16. м М

МЫҚ	алма	мас	там
МАМЫҚ	алмас	маса	тама
МЫС	алмақ	масақ	тамақ
ҚАМЫС	қалмақ	мол	шам
МҰЗ	салмақ	молы	шама
МҰРТ	талмақ	молық	шамалы

Мал, малы, малшы, тамыр, тамыз, құм, құман, құмақ, марка, малта, мақта, мақбал, марал, жұмсақ.

Мал аман. Масжаман. Тамшы тамар. Малта ашшы. Алтын салмақты. Мамық жұмсақ. Сырмақ қатты. Қармақты балық қабар.

17. ғ Ғ

АЛҒЫС	алғыр	шағым	аға
ШАЛҒЫН	шалғыр	сағым	ағар
ҚАЛҒУ	жалғыз	сағақ	ағаш
ҚАМҒУ	алған	ағын	таға
ЖАБЫҒУ	қалған	арғын	тағар
ШАЛҒУ	жалған	тарғыл	таған

⁵ «Ы» сөздің басқы буынында жазылмайды, оның сүйеніш тайағы ғана жазылады. Тайақ «ы»-ның жазылмаса да барлығын көрсетеді.

Таған, тарғақ, қарға, шағала, қызғыш, қарлығаш, тағы, тамағы, жабағы, тұғыр, нығыз, нағыз, тоғыз.

Ат тағалат! Жорға жорғалат! Оған қарама! Маған қара! Оған он жас, бұған тоғыз жас. Ол олақ, бұл жазғыш.

18. д ڭ

алды	доға	дақ	ада
қалды	доғар	дала	адам
барды	доғала	дара	адал
балдақ	жылда	дана	адас
балдыр	жылдар	дабыс	адым
сандық	жылдам	дыбыс	адыр

Қадам, қадақ, одақ, қарындас, қарындаш, құда, құдаша, құрдас, құндақ, құмдақ.

Адыр адам. Дабыл жол. Жылдам жазу. Олар адас. Бұлар құрдас. Малды малшы бағады. Бала қармақ салды, алты балық алды.

19. п ڧ

алап	топта	арпа	ап
далап	топса	пара	апа
шалап	опыр	тапал	апан
ақпан	пұл	топ	оп
қақпан	пұд	топыр	опа
балапан	тарпу	доп	опала

Қап, қапшық, шап, шапан, шапыраш, жапырақ, сопақ, соқпақ, сорпа, аспан, жалпақ, қалпақ, аппақ, топас, торпақ, ұрпақ.

Аққу аппақ. Шапан шапшақ. Аспан ашық. Қора батпақ. Жас жапырақ. Қара топырақ. Аспан зор.

Қапаш аласа. Арпа астық. Сорпа тамақ.

20. ң ك

шан	оң	аң
шаңы	оңы	аңы
шаңдақ	оңды	аңы
мұң	соң	таң
мұңды	соңы	таңы
мұңдас	соңғы	таңда

Бің-жың, мың, жаңа, жаңар, оңғақ, тоңғақ, шың, шыңы, шыңда, тың, тыңы, тыңда, қаңбақ, жаңғақ, қоң, қоңыр, қоңыз, доңыз, шаңырақ.

Қасқыр аң. Дала шаң. Жер тоң. Жел оң. Ат маңқа. Асық оңқа. Шапан жаңа. Оның аты Оңғар. Мұның аты Мыңжасар.

21. й ي⁶

қый	бой	ой	ай
қыйсық	бойа	ойла	айа
қыйсын	бойақ	ойлан	айаз
жыймақ	айу	ойан	тай
жыйын	байу	ойна	тайа
тыймақ	тайу	ойнар	тайар

Бай, май, шай, жай, байқа, шайқа, айқай, қайқы, қайсы, қайшы, айту, айтақ, аймақ, тайлақ, тайғақ.

Ай жарық. Аяз мықты. Шай сұйық. Қайшы құрал. Тоғай толған жылқы. Сай малға сайа болады. Құм жыйылып тас болмас. Айу ағаш сайалайды.

22. у ۇ⁷

суыр	айау	сау	ауыз
суық	тайау	сауын	ау
жуық	буаз	қау	бау
ұуық	ұуақ	қауын	бауыр
ұуыз	ауған	қалау	жау
ұуыс	жауған	жалау	жауын

⁶ «й»-дың нүктесін мұғалім өзі қояды. Матбұғада жоқ болғандықтан, нүктесіз басылды.

⁷ Дауысты дыбыстардың соңында «у» жарты дауысты болады. Мысалы: саула деген сөзде үш буын емес, екі буын.

Ау сал. Балық аула. Қой сау. Қар жауар. Қолың жу. Ақ жаулық. Қоңыр саулық.

Асау тай. Жуан қарағай. Асқар тау. Жауын жауып тұр. Таудан бұлақ ағады. Саулық сауын болады. Қалауын тапса, қар жанады.

23. ө ǰ⁸

тос	боз	тон	ор
төс	бөз	төн	өр
тол	тоз	жон	он
төл	төз	жөн	өн
бол	тор	соз	оң
бөл	төр	сөз	өң

Қамыс ор. Қамшы өр. Тайыз ор. Өс-өн. Оң аяқ. Жақсы өң. Құба жон. Барар жөн. Қолың соз. Рас сөз. Боз ат. Ақ боз. Қалың тоз. Шығынға төз. Тор басқа, төр басқа.

24. ү ǰ

сөну	жүру	түн	ұр
төну	жүзу	түс	үр
өсу	бүү	түр	ұн
өну	бүру	түп	үн
сүт	түру	жүр	түз
сүрт	түсу	жүз	түз

Допты ұр. Отты үр. Ақ ұн. Ашық үн. Түз басқа, түз басқа. Қараңғы түн. Тал түс. Ұнамсыз түр. Төрт түп ағаш.

Малшы мал бағып жүр. Он-он жүз болады. Маған жүру оңай, жүзу қиын.

⁸ Бұл жіңішкелік белгісі – дәйекші. Сөз алдында дәйекші тұрса, ол сөздің кәріфтері жіңішке айтылады деп балаларға оқытарға керек.

25. i ı

түрлі	жүн	торы
бүрлі	жүні	төрі
жүнді	сүт	бозы
сүтгі	сүті	бөзі
түсті	түр	жоны
түрпі	түрі	жөні

Ән. Әні. Іс. Ісі. Тіс. Тісі.

Атың торы. Үйдің төрі. Аттың бозы. Матаның бөзі. Жоны сұлу. Жөні түзу. Жүн қымбат. Сүт арзан. Бойау түрлі болады. Түрпі бүрлі болады. Ин тайыз. Ол аға, бұл іні болады. Тоғаның тілі болады.

26. ә і

сән	тән	әл	ән
сәнім	тәнім	әлім	әнім
сәнің	тәнің	әлің	әнің
сәні	тәні	әлі	әні
сәнісіз	тәніміз	әліміз	әніміз
сәніңіз	тәніңіз	әліңіз	әніңіз

Дән, дәм, мән, дәл, дәнім, дәмім, мәнім, дәнің, дәмің, мәнің. Мәс, мәсім, мәсің. Дәрі, дәрім, дәрің, дәрісі, мәніс, мәнісім, мәнісі, бәрі, бәріміз, бәріңіз. Әнді, тәнді, сәнді, дәнді, дәмді, әлді, әбден, әрмән.

27. е (...)- Ұ, Ә, Ө

мес	менде	елең	ел
месел	сенде	ерте	ер
мешел	терең	езбе	ез
есе	жерде	зерле	зер
есен	әуе	берме	бер
семсер	әуре	жеме	жем

Мен, менде, менше, өре, төре, ес, есер, шеш, шеше, шешен, дем, демеу, бет, бес, еп, теп, төбет, бөтен, төмен, тебін, жебір.

Дем ал. Атына жем ал. Жерде қар жұқа. Терезе терлеп тұр. Үш жеті – жиырма бір. Алты бес – отыз. Төрт жерде төртеу – нешеу болады?

28. к ك

бекер	керек	кек	ек
тірке	кезек	кер	екі
күрке	терек	кез	бек
көрік	тезек	кек	бекін
көлік	елек	кет	тек
кәрі	есек	кем	теке

Екі теке. Жеті ешкі. Шелек ыдыс. Терекәғаш. Есеккөлік. Шешек ауру.

Күн шықты. Әкем кеше кетті, кешке келеді. Серке секіреді. Келіншек тезек тереді. Киік орғиды. Теке қарғиды. Кеме жүзеді. Күйкентай ұшады. Кесерткі жорғалайды.

29. г گ

гүл	еге	жік	көк
гүр	егер	жігі	көгі
жүгір	егін	тік	түк
шөгір	жегер	тігі	түгі
шегір	жегін	ек	тек
сегіз	жігіт	егу	тегі

Көп жүрген білмес, көп көрген білер. Түбі бірге тұтпейді. Ексең егін, ішерсің тегін. Бүлінген елден бүлдірге алма. Жүрген аяққа жөргем ілінеді. Бір көрген біліс, екі көрген таныс. Көрдім деген көп сөз, көрмедім деген бір сөз. Төсегіңе қарап айағыңды көсіл.

Қазақ тіліндегі дыбыстардың таңбасы: ا a, ب б, پ п, ت т, ج ж, ش ш, د д, ر р, ز з, س с, غ ғ, ق қ, ك к, گ г, ڭ ң, ل л, ء м, ن н, و о, у у, ى ы, ې ь, ە е.

Дауысты дыбыстардың таңбалары: ا a, و о, ق ұ, ى ы, ە е. Дауыссыз дыбыстардың таңбалары: ب б, п п, ت т, ج ж, ش ш, د д, ر р, ز з, س с, غ ғ, ق қ, ك к, گ г, ڭ ң, ل л, ء м, ن н.

Дыбыссыз таңбалар: ا • жұмсақтық дәйектісі аталады.

ғ, қ – ылғи жуан айтылады.

к, г, е – ылғи жіңішке айтылады.

Басқалары жұмсақ белгі тұрмаса жуан айтылып, жұмсақ белгі тұрғанда жіңішке айтылады.

ТУЫСҚАН-ТУҒАН ІЛКІДЕС

Ата, баба, әке, ана, әже, шеше, аға, іні, апа, қарындас, жеңге, келін, қайын ата, қайын ене, қайын аға, қайын іні, қайын бике, балдыз, жезде, күйеу, бажа.

КИИМДЕР

Шапан, ішік, тон, шекпен, бешпент, тымақ, жалбағай, құлақшын, бөрік, тақиа, жаулық, орамал, бөкебай, қамзол, шалбар, көйлек, ыстан, етік, мәс, кебіс, байпақ, шұлғау.

ОЙЫН-ОЙЫНШЫҚТАР

Жалақ, соқыр теке, жасырынбақ, балтам-тап, мәлике-тотай, табақ, атбақыл, қақбақыл, доп, асық, топай, лек, жақ, ағызбақ, жылмаң, ақ-сүйек, зырылдауық, шатыраш, ортеке, қуыршақ.

ТАМАҚТАР-СУСЫНДАР

Нан, ет, тары, сөк, құймақ, бөртпе, құрт, ірімшік, жент, малта, бауырсақ, жалпақ нан, қуырдақ, сорпа, көже, қатық, айран, сүт, қымыз, саумал, шай, қант, шалап, томыртқа.

ДЕНЕ МҮШЕЛЕРІ

Бас, мойын, кеуде, қол, аяқ, көз, құлақ, мұрын, ауыз, маңдай, иек, тіл, тіс, көкірек, өкпе, бауыр, жүрек, қолқа, қарын, ішек, ұлтабар, бүйен, сан, жанбас, сирақ, бақай, иін, қары, білек, саусақ, бармақ.

Құлақ екеу, ауыз біреу,
Ол не үшін бұлай?
Көп тыңдап, аз сөйлеуге
Жаратқаны ол солай.
Ауыз біреу, қол екеу,
Ол не үшін бұлай?

Көп көріп, аз тыңдауға
Жаратқаны ол солай.
Ауыз біреу, қол екеу,
Ол не үшін бұлай?
Көп жұмысшы, аз жеуші
Жаратқаны ол солай.

ҮЙ САЙМАНДАРЫ

Шаңырақ, уық, кереге, есік, босаға, тайаныш, маңдайша, сықырлауық, табалдырық, түндік, үзік, дөдеге, туырлық, ірге, бақан, басқұр, таңғыш, желбау, түндік-бау, белдеу.

ЫДЫС-АЙАҚ

Қазан, тегене, шара, табак, аяқ, тостаған, кесе, шыныайақ, тас-табак, құман, шәйнек, шелек, күбі, астау, сапты-айақ, шөміш, ожау, бақыраш, қасық, саба, торсық, мес, сүйретпе, көнек, қауға, қап, аяқ-қап, баспақ, дорба.

МАЛДАР АТЫ

Түйе: бура, атан, лөк, нар, қоспақ, інген, құнанша, буыршын, тайлак, бота.

Жылқы: айғыр, ат, бие, бесті, дөнен, құнан, тай, құлын, байтал, дөнежін, құнажын, сәуірік, қулық, бедеу.

Сиыр: бұқа, өгіз, құнан-өгіз, дөнен-өгіз, тайынша, бұзау, дөнежін, құнажын, қашар, баспақ, торпақ.

Қой: қошқар, азбан, саулық, тұсақ, ісек, бойдақ, тоқты, марқа, қозы.

Ешкі: теке, серке, серкеш, туша, шыбыш, ылақ.

Адам сөйлейді. Түйе боздайды. Жылқы кісінейді. Сиыр мәңірейді. Қозы маңырайды. Ешкі маңырайды. Ит үреді. Мысық миаулайды.

МАЛДАН БАСҚА ТӨРТ АЙАҚТЫЛАР

Ит,мысық, тышқан, күзен, тиін, карсақ, борсық, суыр, түлкі, сусар,құндыз, қойан, қасқыр, қос-айақ, айу, жолбарыс, арыстан, киік, марал, бұғы, құлан, құлжа, бөкен.

ҚҰСТАР

Бүркіт, тұйғын, сұңқар, қаршыға, қырғи, ителгі, лашын, тұрымтай, жағалтай, күйкентай, бөктергі, кез құйрық, құладын, қарға, таған, сауысқан, аққу, қаз, дуадақ, тырна, үйрек, көкқұтан, қырғауыл, қасқалдақ безгелдек, шіл, бөдене, бұлдырық, торғай, үкі, жапалақ, байғыз, көкек, көгершін, қарлығаш.

БАҚА-ШАЙАН

Жылан, кесірткі, көл-бақа, құр-бақа, тас-бақа.

ҚҰРТ-ҚҰМЫРСҚА

Қоңыз, бүйі, шайан, көбелек, маса, шыбын, шіркей, сона, бөгелек, өрмекші, шегіртке, құрт, құмырсқа, ара.

ЖЕР ТҮГІНІҢ АТТАРЫ

Ағаштар: қарағай, қайың, емен, терек, қара-ағаш, жиде, тал, жыңғыл, мойыл, тобылғы, арша, ырғай, сексеуіл, үшқат, ит мұрын, қараған.

Шөп-шөлендер: қамыс, қоға, қурай, ала бота, қара сора, қаңбақ, шағыр, шілік, жоңышқа, бидайық, көде, селеу, тарлау, бетеге, қара-өлең, қыяқ, жантақ, ошаған, ши, балдырған, байалыш, сасыр, көкпек, жусан, киік-оты, қымыздық, жуа, буылдық, қырық-буын, қына, мүк.

ЖЕР ЖҮЗІНІҢ АТТАРЫ

Тау, адыр, қыр, жон, жота, дөң, төбе, төмпе, шоқы, қабақ, жар, ой, жазық, дала, сай, жыра, жылға, шың, томар, жарық. Теңіз, көл, сор, өзен. Өзек, копа, шұңқыр, қара су, бұлақ.

САН

Бір, екі, үш, төрт, бес, алты, жеті, сегіз, тоғыз, он, жиырма, отыз, қырық, елу, алпыс, жетпіс, сексен, тоқсан, жүз, мың.

ЖАҢЫЛТПАШ

Қос ет атам ет асатар, ет асатса бес асатар үш рет шапшаң айтарға.

ЖҰМБАҚ

Айдалада ақ сандық, аузы, мұрны жоқ сандық.
Қатар-қатар тас қойдым, жирен атты бос қойдым.
Үй артында бүкір терек, күресуге кісі керек.
Ерте тұрдым, екі айыр жолға түстім.
Жалт-жұлт етеді, жалмай жұтады.
Ти десем тимейді, тиме десем тиеді.
Ерте тұрдым, алып ұрдым.
Қара сиырым қарап тұр, қызыл сиырым жалап тұр.
Екі айағы бар, талдан тайағы бар, арқасында құйрығы бар,
төреден бұйрығы бар.

МАҚАЛДАР

Оқу – білім азығы, білім – ырыс қазығы.
Жасында қалжың болсаң, өскенде мылжың боларсың.
Ойнап сөйлесең де, ойлап сөйле.
Ақыл – жас ұланнан, жүйрік – тай құнаннан.
Ат болар тай сайаққа үйір, адам болар бала қонаққа үйір.
Білім жұғысады, ырыс ауысады.
Білегі толық бірді жығады, білімі толық мыңды жығады.
Ашу келсе, ақыл кетер, ашудан ақыл көп болса, ашу не етер?
Ақпа құлаққа айтсаң, ағып кетер, құйма құлаққа айтсаң,
құйып алар.
Екпей егін шықпас, үйренбей білім жұқпас.

БІЗДІҢ ҮЙ

Біздің үйдің адамы бесеу: әкем, әжем, бір апа, бір қарындасым бар, аға-інім жоқ. Мен тоғыздамын.

Апам менен төрт жас үлкен. Қарындасым менен екі жас кіші. Әкем түз шаруасын істейді. Әжем менен апам үй шаруасын істейді. Қарындасыммен екеуміз оқу үйреніп жүрміз.

МЕН ҚАЛАЙ ОҚУҒА БАРДЫМ

Менің Әбіш деген құрдасым бар еді. Әкесі оны оқуға берді. Бір күні ойнайын деп бардым. Әбіш кітап оқып отыр екен. Тыңдасам кітабында жұмбақ, мақал, өлең басқа да жақсы сөздер көп екен. Оқу үйренсем мен де сондай оқыр едім деп ойға қалдым. Үйге қайтып келдім, оқуға барамын дедім, әкем мен әжем бұл ойымды ұнатты, ертеңіне әкем оқуға апарып берді.

ӨТІРІК ӨЛЕҢДЕР

Беріпті бақа қызын көбелекке,
Жүріпті қара шыбын жеңгелікке,
Бір туын құмырысқаның ұстап сойып,
Той қылып, ат шаптырды төңірекке.
Айдадым жылқы қылып отыз түлкі,
Борсықты ұстап мінсең аттың мүлкі.
Ішінде топ кісінің жығып кетіп,
Қылдың ғой, ойбай, қарсақ, мені күлкі.
Күмістен ақ тышқанға таға қылдым,
Терісінен көр тышқанның жаға қылдым,
Терісін сар масаның жыртпай сойып,
Жиындық он бес қарыс саба қылдым,
Жиылып тоғыз жігіт көтере алмай,
Қылмасқа енді саба тоба қылдым.

ШЫН ӨЛЕҢДЕР

Балалық күй

Жаратқан баршамызды адам қылып,
Туғанда түк білмейтін надан қылып.
Алты айда еңбектеуге шама келіп,
Талпындық жыл толғанда қаз-қаз тұрып.

Қаз тұрып айақ бастық апыл-тапыл,
Тән нашар, жоқ есепте ес пен ақыл.
Анадан емшек еміп, түсін танып,
Байқадық онан басқа кімдер жақын.

Тіл шықты келген кезде екі жасқа,
Қоса алмай сөзді айта алдық басқа-басқа.
Бір қасық, бір тостаған арнап алып,
Таластық үлкендермен ішер асқа,

Төрт-бесте талап қылдық асық жинап,
Жүгірдім жалаң айақ жанды қинап,
Боқтасып, көрінгенді боқпен атып,
Ретке кіре алмадық кісі сыйлап.

Байтұрсынұлы А.

Әбу Құрали.

3² кітап.

Орынбор, 1913.

۱. بايتورسوف.

494 (K2Z)
8-~~17~~
2360
23-

اوقۇقۇرالى

قازاقدان باسقا تۇركى، عرب، فارسى سوزدەرنە
جازلاتن حرفلاردى اۇيره تۇ اۇچۇن هم اوقۇغا
توسەلۇ اۇچۇن ترتيب ايتلىگەن

الفبا جالغاس

۲ نچى كىتاب

بھاسى ۱۳ تىيىن.

ЭЛЕКТРО-ЛАРОВАЯ ЛИТО-ТИПОГРАФИЯ
Товарищества «НАРИМОВЪ, ХУСАИНОВЪ и КО»
Оренбургъ.
1913.

بايتورسونف .
محترم
ذاكر افندي
راميف جىنا بلر يئە
19 $\frac{25}{12}$ 13۱۰ .

اوقۇقۇرالى

قازاقدان باسقا تۇركى، عرب، فارسى سوزدەرنە
جازلاتن حرفلاردى اۇيرەتۇ اۇچۇن ھەم اوقۇغا
توسەلۇ اۇچۇن ترتیب ایتلگەن

الفباغا جالغاس

۲ نچى كىتاب

« كرىيوف، حسينوف وشرکاسى » نىڭ مۇطبعەشى
اورنבורغ — ۱۹۱۳ .

الفباغا بۇ كىتاب قالای جالغاناتن جاين « بيانچی » دىگەن
كىتابچادان قاراۋ كىرەك.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اوزگه تلمه رده جازلاتن بېلگى لدر.

ش

كشى = كسى	تابش = تابس	آس = آس
اپشك = اپسك	قامش = قامس	باس = باش
بېشك = بېسك	قش = قس	تاس = تاش
عُشْرُ = عُشْرُ	تش = تس	قاس = قاش
عُشْرُ = عُشْرُ	قۇش = قۇس	سول = شول
بوشقا = بوشقا	عُشْرُ = عُشْرُ	سولاي = شولاي
سېكەر = سېكەر	عُشْرُ = عُشْرُ	سورپا = شورپا

قس سۇوق = قش سۇوق. بالا بېسكده = بالا
 بېشكده. قارا قاس = قارا قاش. سولاي سويله =
 شولاي سويله. تابس كوب = تابش كوب. قامس
 آز = قامش آز. قۇس اۇچادى = قۇش اۇچادى.
 اس سز بوشقا قدرما = اش سز بوشقا قدرما.

*) ٥١-

٦ زامزام = زَمَزَم	٦ داراجا = دَرَجَه
٦ شاربات = شَرَبَت	٦ آجال = أَجَل
٦ غايرات = غَيْرَت	٦ ساباب = سَبَب
٦ سايران = سَيْرَان	٦ سابق = سَبَق
٦ زامان = زَمَان	٦ سلام = سَلَام
٦ قام = قَم	٦ سلامات = سَلَامَت
٦ قاوم = قَوْم	٦ مارتابا = مَرْتَبَه
٦ كاسب = كَسَب	٦ ساجدا = سَجْدَه

بييك دَرَجَه . تومهن دَرَجَه . أَجَلِ أَيامایدی .
 سَبَبِ سَز سَبَقِ دَان قَالما . مِین دالادا سَيْرَان ایتدم .
 سَلَام دِپسه سَلَامَت بولسن . اوسى زَمَان ، قانداى
 زَمَان ؟ سَجْدَه غا باستی ایکی مَرْتَبَه قویادی . مِین
 زَمَزَم اچدم .

*) عربچاده داؤستی دبستاردک حرفلری جازلمایدی؛ اولاردک اورنینا هر تورلی بیلگیلار قویلا دی ، مثلا : «س» چکچکه «آ» اورنینا قویلا دی ؛ «ن» جوؤان هم اوزون آیتلغان «آ» اورنینا قویلا دی ؛ «س» داؤستی حرف چوقدغن کورسه ته دی .

*)

ايسم = اسم	ايمام = امام
ايسلام = اسلام	ايمان = ايمان
اقبال = اقبال	اشارات = اشارت
قبلا = قبله	زيادا = زياده
دين = دين	زيارات = زيارت
زيان = زيان	كاليما = كلمه
كتاب = كتاب	ماليكه = ماليكه
قاسم = قاسم	تاجريبا = تجريبه

امام ايمان آيتب اوتر. اول كوزى مېن اشارت
 قلدى. كوب كسى گه زيارت ايتدم. ايتكهن تجريبهم
 توورا كېلدى. بالاسنا قاسم دېب اسم قويدى. اونك
 اوسى كونده اقبالى جورب تور. جېل قبله چاققا
 چقدى. بز اسلام ديننده مز. چاقسى كتابدى كوب
 اوقى، زيان بولماس.

(* بول «ى» اورنيئا قويولاتن بيلگى .

ع

آلی = عَلِي	آراب = عَرَب
آلم = عَالِم	آرابی = عَرَبِي
آسقی = عَاشِق	آقل = عَقْل
آلم = عِلْم	آمال = عَمَل
الاج = عِلَاج	آیب = عَيْن
آومر = عُمَر	آیت = عَيْن
آر = عَار	آدل = عَادِل
دؤوا = دُعَا	آدهت = عَادَت

قازاق تلنده عَرَب عَسوزی کوب. عَرَبِي عَسوزدهر:
 عَقْل، عَمَل، عَيْن، عَيْن، عَيْن، عَادِل، عَادَت، عَلِي، عَالِم،
 عَاشِق، عِلْم، عِلَاج، عُمَر، عَار، دُعَا، عَالِم، عَجَب، سَاعَت،
 شَرِيْعَت. موناندا باسقالاری بار. عَرَبِي عَسوزدهردی
 آست، آوست، آوتور، ساکن قویب جازامز.

ف

پارق = فَرْق

قورپ = عُرْف

شاپاق = شَفَق

پاقر = فُقَيْر

مۇپتى = مُفْتَى

مۇساپر = مُسَافِر

پارسى = فَارَسِي

پارمان = فَرْمَان

آپات = آفَتْ

قاپ تاۋى = قَافِ تاۋى

پىل = فَيْل

اوپات = وَفَات

قاپل = غَافِل

ساپار = سَفَر

كاپر = كَافِر

پىكر = فِكْر

آفَتْ سوققانداي بولدى. قَافِ تاۋى اپرتەگدە
كوب سويلەنەدى. آياقتى نىڭ زورى فَيْل. وَفَات
بولدى دېگەن ۋ اولدى دېگەن ۋ سوز. فُقَيْرغا قاراسۇ
كېرەك. شَفَق نۇرن چاچىپ تۇر. جامان نىڭ فِكْرى
جامان بولادى. قازاق تلىندە فَارَسِي سوزدەردە كوب.

ص

مسر = مِسر	ساقى = صَاق
سوپى = صُوفى	آسل = أَضِل
سىپات = صِفت	سابى = صَبى
ماقسۇد = مَقْصُود	سۇرەت = صُورَت
ساللاوات = صَلَوَات	سابر = صَبْر
سالسال = صَلَّصَل	ساداقا = صَدَقَه
ناسارا = نَصَارَا	ناقس = نَاقِص
نۇقسان = نُقْصَان	ناسب = نَصِيب

صافى آلتىننان استەلگەن ساقىنا. اونك آصلى
 جاقسى. صَبْر تۇبى سارى آلتىن. صَدَقَه كدى ساۋدا
 بېر. اېسى جارم ناقصتاۋ ءاوزى. سۇراى، سۇراى
 مِسرغادا بارادى. آدال صُوفى از، آرام صُوفى كوب.
 ەنانك صفتى سۇلو اېكەن. پېغمبىر مزغا صَلَوَات اوقىمىز.

خ

قابر = خَبْر	قال = خال
بۇقارا = بۇخارا	قانم = خانم
نوسقا = نُسَخَه	قاتم = خَتْم
قاسته = خَسْتَه	قۇن = خُون
نارق = نَرخ	قۇداي = خُداي
ماقلۇق = مَخْلُوق	قاۋپ = خَوْف
قاراجات = خَرَاجَت	قالق = خَلْق
قانجار = خَنْجَر	قۇلق = خُلُق

تاي دىڭ ايىغندا خالى بار. خان، خانم، خانچا. بارن
 خان زادالار دېيمز. خَتْم اېتۇ. بترۇ. كسى اولترگەن
 خون توله يىدى. بارچا عالم دى خُداي جاراتقان. بۇزق
 آدم نان خَوْف كوب. دُنْيا دا تۇرلى تۇرلى خَلْق بار.

ح

قاسرەت = حَسْرَت

قايران = حَيْرَان

قامزا = حَمَزَه

قاميد = حَمِيد

آقمەت = آخَمَد

ماقمەت = مَخْمَد

سالىق = صَالِح

ناسىقات = نَصِيحَت

آرام = حَرَام

آل = حَال

آكم = حَاكِم

آيوان = حَيَوَان

اۋت = حُوْت

آجەت = حَاجَت

قورمەت = حُرْمَت

ناقاق = نَاْحَق

حَرَام اسىدەن ساقىدان. حَال جاقسى ما؟ حَاكِم عَادِل بولسا خَلْق قاراخت. اۋى حَيَوَان دارى: تۋيە، جلقى، سىيىر، قوى، اپچكى، ايسەك. نە نارسە حَاجَت؟ اوزگەنى حُرْمَت دېسەك اۋزگەنى دە حُرْمَت دەر. برەۋ. گە نَاْحَق جالا جاببا. حَمَزَه حَمِيد، آخَمَد، صَالِح. آدام اتداری.

ط

توپان = طوفان	قات = خَط
اوتان = وَطَن	شارت = شَرْط
قاتەر = خاطر	قاتا = خَطَا
باتل = باطل	قاتار = قَطَار
قۇتبا = خُطْبَه	تالاب = طَلَب
سۇلتان = سُلْطَان	تالاق = طَلَاق
سالتانات = سَلْطَنَت	تاغام = طَعَام
شايتان = شَيْطَان	تاراپ = طَرْف

مېن خَط بلەمن . مۇنك شَرْطى قالاي ؟ بۇل
 سوز خَطَا جازلغان . طَلَب قلساڭ تابارسن . طَعَام غا
 اوتروڭز ! بۇل طَرْف دە كون جلى بولب تۇر .
 بۇرۇنغى دا طوفان سۇۋى تاسب ، چېر جۇزىنە
 جايلىغان . اول سوز مېنك خاطرمنەن چققان اپكەن .

ه - ه

ءمور = مۇر	ءآر = ھَر
ءزار = زھَر	باغا = بھا
ءجاد = جھَد	آوھس = ھوس
جاغاز = جھاز	آلھك = ھلاك
ساباز = شاھباز	اونھر = ھنر
مپیرمان = مھوزبان	ءآزل = ھزل
مپیمان = مھمان	ءشار = شھر
دارھت = طھارت	ءشایت = شھید
پاتسا = پادشاھ	آیبات = ھیبت

ھر اسكە طلب كېرەك. كىتابك بەھاسى نە؟ جاقسى سوزدى جاتتاب آلۇغا ھوس من. ءآلن بلمەگەن ھلاك. ھنرلى اۇرگە جۇزەر. حمزە شھرگە كېتىدى. مسق ھيبت چىگب تۇر. مھمان طھارت آل ب اوتر. بى بىلىگنە مۇر باسدى.

ض

زارار = ضَرَر	قازا = قَضا
قازرەت = حَضْرَت	قازى = قاضى
قدر = خِضْر	آزر = حَاضِر
آغزا = اَعْضا	آرز = عَرْض
رامازان = رَمَضان	قارز = قَرْض
آپزال = اَفْضَل	پارز = فَرْض
عامازمۇن = مَضْمُون	رزا = رِضا

جۇك آۋرن نار كوتەرەدى، قَضا آۋرن اپر كوتە-
 رەدى. داۋدى قاضى بترەدى. مېن حَاضِر اوقب
 اوترمن. اول حَاكِمگە عَرْض قىلدى. قَرْض اَلْسَاك
 قايتار. آدامنك موينندا قَرِق قَرْض بار. مېن ساغان
 بېك رِضا من. رامادان اپل آتى، رَمَضان آى آتى.

ذ

زات = ذات	زاوق = ذوق
آزان = اذان	زهين = ذهن
آزاب = عذاب	اؤزر = عنز
نازر = نذر	مازر = مغذور
زكو = ذكو	زاكو = ذاكز

بۇل نە ذات؟ جان سز ذات. آناؤ نە ذات؟ آناؤ
 جاندى ذات. آدانچى اذان آيتب تۇر. بۇل اس
 تۇوراسندا كوب عذاب چېكدم. براق سارباس نذر
 آيت. ذاكز ذكو آيتب تۇر. آن مېن كوى ذوق
 اوچون كېرەك. جاقسى كتاب اوقيساڭ جاقسى
 سوزدى تگداساڭ ذهن آرتلادى.
 عنزلى كسى نمازى او تراب اوقيسادا جارايدى.

ظ

آغزَام = اَعْظَم	زَالِم = ظَالِم
ایمَام - اَعْظَم	نَازار = نَظَر
لَبِيز = لَفْظ	نِيزَام = نِظَام
عَاجِم = تَعْظِیم	نِيزَام نَامَا = نِظَامَنَامَه
انْتِزَار = اِنْتِظَار	نَازِم = نَظْم

ظَالِم مېن جۇلداس بۇلما! مناو خَطَقَا آزراق
نَظَر سالچی. جاكا نِظَام چغب اېسكى نِظَام قالدی.
مېن نِظَامَنَامَه ساتب آلدِم. مېنم آغام نِظْم جازب
جۇر. بز ایمام اَعْظَم مَذْهَبِنْدَامَز. برفظ چغارچی!
داؤسكیدی اېستۇگه اِنْتِظَار مَن.

ث

سابیت = ثابت

آسەر = اثر

قادیس = حدیث

اوسپان = عثمان

كاؤسار = كوثر

میسال = مثال

مسقال = مثقال

میراس = میراث

ساؤاب = ثواب

اسبات = اثبات

تۇۇرا سويلامەيتن جېردە مثال مېن سويلەيەز.
 آۇرۇ باتپانداپ كרב، مثقال داب چىغادى. ميراث
 دېپ برەۋدەن قالغان مال ھىم ملك دى آيتادى.
 جاقسى ءاس استەگەن ثواب تابادى. ثابت اثبات
 ايتىپ ناندردى. قىزدىڭ اثرى بلىندى. عثمان
 اۋچىنچى خليفەنىڭ اسمى.

ع ع غ

دايرا = دائره	قوران = قُرَان
غايب = غائب	قىراغات = قِرَات
مۇلايىم = مَلَائِم	سۇال = سُوَال
مۇامىن = مُوَعِمِن	فايدا = فائده
يا اجوج = يَأْجُوج	ءدايم = دَائِم
ما اجوج = مَاْجُوج	لايق = لَائِق

قُرَان نىڭ اپكەنچى سۈرە سن اوقىب جۇرمن .
 قِرَات - اوقۇ دېگەن سوز . سۇالغە جـواب
 قاير . ناداندىقتان فائده جوق ، ضَرْزَكوب .
 مېن دَائِم اپرتە جاتامن هـم اپرتە تۇرامن .
 مُحِيط دائره سى جېردى آينال جاتقان زورتېگىز .
 ايسنە آتى لَائِق اپكەن .

موللا = مَلَا	كۈلى = كَلِي
اوممەت = اَمَّت	سۈننى = سُنِي
زارره = ذَرَّه	اېتتىفاق = اِتِّفَاق
جاننات = جَنَّت	مۇآذىن = مَوَّذِن
جاببار = جَبَّار	مۇغاللىم = مَعْلَم
سۈننەت = سُنَّت	مۇسانىنىق = مَصْنَف
اۋۋال = اَوَّل	قۇددۇس = قُدُوس
قۇۋات = قُوَّت	زۇمررۇد = زُمُرُد

اۇلغا مَلَا كېلدى. بزمۇھمدىڭ اَمَّتى مۇز. كۈچتى
اۇۇدۇڭ ذَرَّهى عتۇيرى خۇف. اولگەننڭ اورنى
جَنَّت دە بولسۇن. جَبَّارايەم اوزۇڭ ساقىتا! سُنَّت پېيغۇمبىر.
مۇز قويمى عادت اېتب استەگەن عاسى. اَوَّل آزا.
يتباسام، كوتەرۇگە قُوَّت كېلەتن اېمەس. كَلِي عالمىدى
اللہ جاراتدى.

(* « ۳ » بۇل تاباندىق بېلىگىسى، يعنى: بۇل بېلىگىنىڭ آستىداغى خىرندى سولە
چىردە ايكى جازباى براق جازۇ ارچۇن توباتىن بېلىگى.

ت = اَنْ ، ي = اِن ، ه = اُن .

لَفْظًا	مَثَلًا	مَقْصُودًا	كَمَاب	فَقِيرًا	صَغِيرًا
لفظان	مثلان	مقصودن	مخفدن	فقيرن	صغيرن

مَحْمُودًا	بَكْرًا	مَحْمُودًا	بَكْرًا	مَحْمُودًا	بَكْرًا
محمودن	بكرن	محمودن	بكرن	محمودن	بكرن

عَلِيًّا	وَلِيًّا	عَلِيًّا	وَلِيًّا	عَلِيًّا	وَلِيًّا
عليان	وليان	عليان	وليان	عليان	وليان

شَيْئًا	شَيْئًا	شَيْئًا
شيان	شيان	شيان

مُونان سوڤك عربچه سوزدهردى هفتيك شريفدهن
اوقيتو كبرهك .

آدام آتداری

ایرکهك آتداری: اسمایل = اسماعیل؛ اسحاق =
 اسحاق؛ جاقب = یعقوب؛ جوسپ = یوسف؛
 جونس = یونس؛ موسا = موسی؛ آرۇن =
 هارون؛ جاقیا = یحیی؛ آيسا = عیسی؛ اومار =
 عمر؛ جافار = جعفر؛ قامزا = حمزا؛ اوسپان =
 عثمان؛ آسان = حسن؛ اوسهەن = حسین؛ لقبان =
 لقمان؛ آبدراحمان = عبدالرحمن؛ ابدكرم =
 عبدالكريم؛ آبدلده = عبدالله؛ صلاح الدين،
 صدرالدين، بدرالدين، جمال الدين، كمال الدين.

آیل آتداری: زپینهب = زینب؛ آجار = هاجر؛
 اۇرقیا = رقیه؛ مۇكۇلسەم = ام كلثم؛ زلیقا =
 زلیخا؛ باتیما = فاطمه؛ آیشا = عائشه؛ سالیقا =
 صالحه؛ قامیدا = حمیدە؛ قادیچا = خدیجه؛ جامیلە =
 جمیلە؛ قالیما = حلیمە؛ نازیپا = نظیفە؛ شاریپا =
 شریفە؛ مالیکه = ملکه؛ رازیا = رضیه؛ قاتیرا = خاطرە.

كۈن نىڭ آتداری

فارسی چا	فازانچا
شنبه	سپمبه
یکشنبه	چیکسه مبه
دو شنبه	دویسه مبه
شەشنبه	سپیسە مبه
چهار شنبه	سار سه مبه
بەنجشنبه	بپیسە مبه
جمعه	جوما

جۇلدز آتداری

رۇمچە	عربچا
يانۋار	دلو
فيۋرال	حوت
مارت	حمل
آپرەل	ثور
ماي	جوزا
ايۇن	سرطان

۶ ایول	اسد
آۋغوست	سنبله
سېنتابر	میزان
اوكتابر	عقرب
نویابر	قوس
دیکابر	جدی

قازاقچا آی آتداری

اوتامالی، ثور، مای - جاز آیлары - جاز توقسانی؛
 چلده، سارچا تامز، سنبله - چلده آیлары - چلده
 توقسانی؛ قورکویهك، قازان، قاراچا - كوز آیлары -
 كوز توقسانی؛ قاوس، قاگتار، آقبان - قس
 آیлары - قس توقسانی.

كۈن اۋزارب،
 قار اېرب،
 سۇۋ سايلا رغا تولادی -
 بۇل قاي كېزده بولادی؟

كۈندەر اسب،

چوب بسب،

اېل پچەنن اورادى -

بۇل قاي كېزدە بولادى؟

جاۋب جاڭگىر،

جېر سابىر،

چوب چاپراق سولادى -

بۇل قاي كېزدە بولادى؟

سۇۋدا مۇز بار،

جېردە قار

بوران بوراب سوغادى -

بۇل قاي كېزدە بولادى؟

قازاقچا جىل آتئادارى

تېچقان، سىپىر، بارس، قويان، اۇلۇ، جلان،

جلىقى، قولى، مېچىن، تاۇق، ايت، دوگىز.

جىل باسى بولۇۋدۇڭ تالاسى

جلىقى، تۇيە، سىپىر، قولى، ايت، تاۇق، قويان،

اۇلۇ، بارس، مېچىن، جلان، دوگىز - ۋبارى جىل

باسىلىققا تالاسىدى. برەۋلەرى - زورلغىن آيتىب، جىل

باسى بولۇغا مېن لايىقېن دىگەن؛ برەۋلەرى - آدامغا
 فايدالى من: جل باسى بولۇ ماغان لايىق دىگەن.
 تېچقاندا زورلق چوق، آدامغا فايدالى اېمەس.
 سوندىقدان اول او يىلاب بر آمال تابقان. اول
 آيتىدى: « بۇل تالاسىدان هيچ نارسە اونبەيدى.
 جلدى قاراب تورالق دا، كم بۇرن كورسە، سول
 جل - باسى بولسەن، دىب: تۇيە بويى بىيك بولغان -
 سوڭ تېچقان سوزن قوستاغان. بارى جلدى
 قاراب تۇرغان. تېچقان آقرن جورغالاب تۇيەنك
 اۇستنە چغادى. اوركە چنە اُمنب اوترب جلدى
 بارينەن بۇرن كورەدى دە جل باسى بولادى. تۇيە
 بوينا سېنب جلدان قۇر قالبىدى.

قازاقچا باتالار

I

آ خدايم اوڭداسن!
 اوڭداغان نك بېلگىسى:
 مك ساۇلعاك قوزداسن!
 سېكسەن انىگەن بوتالاب،

سېگىز كېلن قومداسن !
 تله نچى نك بيهسن بېرسن !
 اۋيسن قوگرا تويەسن بېرسن !
 بتكەن آرواخدارغا تيه بېرسن !
 الله اَكْبَر .

II

خدايم ! جار لغاسن ! باي قلسن !
 تورت تۇلۇگك ساي قلسن !
 كېتبەس دۆلت بېرسن !
 مال باسگا ساۋلەت بېرسن !
 كېك بېيىل بېرسن !
 قربانلغك قبول بولسن !
 تله گەن تله كىگدى بېرسن !
 الله اَكْبَر !

III

آسك ، آسك ، آسگا !
 بېرەكە بېرسن باسگا !
 بودە نەدەى جورغالاب ،
 قرغاۋلداى قورغالاب ،

قدر كېلىن قاسگا!
 سېنەن بايلىق اوتېبەسن!
 تاگرى بېرگەن نېسبەڭ
 تېپكەلسەڭ كېتەسەن!
 جېلىڭنىڭ اول چېتى مېن بۇل چېتنە
 تاى چابترسا چېتەسەن!
 كېچكە كېلىپ جامراسقان،
 چۇۋلدا سې ماگراسقان،
 قوچاقاننىڭ آناسى
 ساۋلىق باسسىن^۶ اۋيڭدى!
 باقايلىرى سرتلدا،
 مۇيزدەرى جلتلدا،
 بزاۋلارنىڭ آناسى
 سىمىر باسسىن^۶ اۋيڭدى!
 چۇۋدالارنىڭ چاڭ باسقان،
 آرتقى اوركەچنى قوم باسقان،
 بوتاقاننىڭ آناسى

انگەن باسسىن ۶ اويىڭدى!
 چىڭگىر - چىڭگىر كىسنى سىكەن،
 سويسىدىك بېن ايسىكە سىكەن،
 قولنىچاقدىڭ اناسى
 بىيە باسسىن ۶ اويىڭدى!
 الله اكبر!

جۇمباقدار.

I

آت باستى، آرقار مۇيۇدى، ۶ بۇرى كېۋدەلى،
 بۈكەن ساندى، قۇس قاناتتى، قۇمىسقا ۶ ازدى،
 بوئا ترسەكتى.

II

دنيادا بار آيداغار؛ بلەسنىبە؟
 جاني جوق قىملىداۋغا دېنەسنىدە.
 اچىدە سۇيەك دەرى باقچا - باقچا
 جارقىلدار جالغىز كوزى توبەسنىدە.

III

مۇرنى بار؛ ايهگىندە ساقالى جوق.
 تونى بار؛ كىيەرنە چاپانى جوق.

فايداسى ۱۰ اۋى اچنەن تابلغان سوڭ
دالاغا كىرىپ چىقار سۈرى جوق . ۱۰

IV

بىر نارسە قاناتى بار اۋچىاس بىيىك ؛
سوندا دا جۇرمەيدى ايكەن جىرگە تىيىپ .
آراسىن جىرمەين كوكىڭ ۱۰ اورت آلسادا ،
كېتەيدى ھىچ بىر جىرى اوتقا كۇيىپ

V

جاپاندا بىر آيدا غار بۇغى جاتقان ؛
اوياتقان ۱۰ اوز جانينا قضاء تابقان
نارسەگە نېچە تۇرلى ۱۰ اوزى داجال
آياغى سونداى مۇقتى جىرگە باتقان .

VI

تاڭ قالارلىق بىر ايت بار ؛
اۋى باغادى ، اۋرمەيدى ؛
آياغى جوق جۇرمەيدى ؛
كومەين تىقساڭ سويلەيدى ؛
تلن آدام بلمەيدى ؛
رخصت سز سول ايتدەن
آدام اۋيگە كرمەيدى .

VII

ءازى بار قدامى جوق آياغى نك
 تيمه يدى ءاۋچى جېرگە تاياغى نك
 قولدارن حيوانغا آرتا تاستاب
 سالادى آوہزنہ باياغى نك

باقسى نك ءسوزدەرى

I

اۆلى خدای اسم الله!
 ءاس باستاين، بسم الله!
 تايغاق كېچۇ تار جولدا،
 جارلقا الله هر جولدا!
 جغلغاندا سۇيەى بېر!
 سۇرنگەندە دېمەى بېر!
 جا كلغاندا بار خدای!
 جالسام جالغاب جېبەى بېر!

II

آى قوبزم، قوبزم!
 ءآبداندا بولجا دوگزم!

اۋيەنكى نىڭ تۇبىنەن
 ۱۰ اۋىرب آلغان قوبىزم!
 قاراغايدىڭ تۇبىنەن
 قايرىب آلغان قوبىزم!
 قىزىل قىرچىن توبىلغى
 چاچىك قىلغان قوبىزم!
 جېل مايداننىڭ تېرىسىنەن
 قابچىق قىلغان قوبىزم!
 جۇيرىك آتدىڭ قۇيرۇغى
 اچەك قىلغان قوبىزم!
 اورتېكەنىڭ مۇيزىنەن
 تىپەك قىلغان قوبىزم!
 تاسقا چىققان ارغايدان
 قۇلاق قىلغان قوبىزم!
 ۱۰ آبداندا بولجا دوڭزىم!

III

اوسى بالىم كېلەسە،

۱۰ آيتقان
 ГОС. БИБ. Ц. К. СССР
 Г. А. С. Пушкина

قۇلاڭغىدى بۇراين ؛
 كوتەرب چېرگە اۇراين ؛
 مېن جايدا جۇرەين ؛
 اوز آلدما بولاين .
 مېن ، مېن اېدم ، مېن اېدم .
 مېن كىمەردەن كېم اېدم ؟
 بار قۇربىمان كېم بولدم ؛
 قارا چېر مېن تېك بولدم ؛
 قانم قالدى بر قاسق ؛
 اېتم قالدى كوك جاسق ؛
 غريب جانم قۇۇ آسقى .

جرچى ءسوزدەرى

آرغماق جاي كورنەر ،
 آسا چاۋب بۇلانسى ؛
 آيقن كول باتباق آتانار ،
 آيدنى قۇرب سۇالسى ؛
 بايتەرەك ساباۋ كورنەر ،

جاپراغى ءتۇسب قۇۋارسا؛
 بر آزغانا سويلەين
 جاقسىلار سزگە اۇناسا.

II

آرغماق جايلاب نە كېرەك؟
 آرتنان جاپى جېتسكەن سوڭ؛
 آغايىن تۇۋغان نە كېرەك؟
 آڭدسب كۇنى اوتسكەن سوڭ؛
 قزل ءتلم، سويلەب قال!
 قزغىڭدى جېر كورەر،
 آجل قۇۋب جېتسكەن سوڭ؛
 آيت دېيتن آغاسز قايدا؟
 آيتاتن اونى بۇ قايدا؟
 بر توبەنىڭ باسنا
 تغا سالب كېتسكەن سوڭ.

III

جاقسىدان جامان تۇۋادى
 بر آياتى آسقا آلغىسز.
 جامان نان جاقسى تۇۋادى
 آدام آيتسا نانغىسز.

فقير دادا فقير بار
 بايغا كوڭلن بېرگسىز.
 بايلار دادا بايلار بار
 فقيرلارغا آلغسىز.
 چىڭ مېنەن آيت دېسەڭ
 اوسىنداي سوزدەن سويلەين
 قۇلاڭ نان قالغىز

IV

جالپ - جالپ اېتىكەن جاپالاق
 چوقى جېرگە قونبايدى.
 آدام دېگەن جىگت دىڭ
 دۆلتى تايىسا باسنان .
 آرواغى بولمايدى .
 آقلىڭ بولسا جىر تىڭدا !
 جىر چىڭ نە دېب تولغايدى ؟

۶ جون سۇراق

كوب اچىندە سويلەگەن
 جاس جىگت ساغان كوز سالسام،
 قارا - لاچىن تۇيغىن سىن .

اۋلگا كوز سالسام ،
 قۇس آلاتن قرغى سن .
 قزل تلگە كېلگەندە
 سار- ساداقداڭ اوغنداى
 كولدەنەندەب زرغى سن .
 كورمەگەننەن سۇرايەن
 رۇۋڭدى ۋ بىلەرچى !
 زامانڭ بركە قۇربىم سن .

تاقباق ۋ سوزدەر .

اۋلكەن كېرسەڭ قالدىدا
 آس قۇيلىدى تېگەچكە ؛
 اۋلكەن بىلەر قالدىدا
 قۇلدار كردى كېڭەسكە ؛
 كېڭەسكەندە نە دېسىدى ؟
 توناداي موينىن تېڭەسىدى ؛
 ۋر- برنە سېرت قلىدى ؛
 اۋيگە كېدەى كېلگەندە ،
 برآياق آس بېرمەسكە .

بولبلدان چېچەن بر قۇس جوق
 بارماقداي آق قاراسى؛
 ملتق دان تېز اجل جوق
 ترناقداي آق جاراسى؛
 كوڭلك قالسا جاقنغا
 آلسدغن آيتاين
 جېر مېن كوكدڭ آراسى

اپكى تزگن جوق بولسا،
 آتدڭ موينن بۇرالمايدى؛
 اپكى اۈزەنگى باۋ جوق بولسا،
 اپرگە كسى منە آلمايدى؛
 اپكى تارتبا جوق بولسا،
 آت اۈستندە اپر تۇرالمايدى؛
 قامچى قانات،
 قويسقان قۋات
 اپكى قانجغا تون ساقتايدى؛
 تون جان ساقتايدى.

تاقۇا مېن سىيىردىڭ آيتساقى

تاقۇا.

سابانغا كېلە بېردىڭ قاسقا سىيىر!
 دالادا جايلىب جۇر باسقا سىيىر؛
 جونىڭدى تۇرغان جېردە تلەينبە؟
 باسنىب اۇرماغان سوڭ بولدىڭ اۇير.

سىيىر.

سابانغا كېلىپ تۇرمن قاسقا سىيىر؛
 جايلىب جۇرگەنى راس باسقا سىيىر؛
 نېسەنە ايتارچى بوب قورب تۇرسىن؟
 ساباننىڭ تارىسى جوق جالغز تۇير.

تاقۇا.

قاراچى مونىڭ سوگب تۇرغانىنا!
 اوزىنىڭ كوز سالمايدى قىلغانىنا.
 صابانغا جالغز قۇچاق تېلىمىر كەنچە،
 بارساپچى اپگەنچىنىڭ قىرمانىنا!

سىيىر.

جاي سويلەپ قاراين مېن اۋاننىڭا،
 تالاس جوق دورس آيتساڭ جواپنىڭا؛

بېرگەندى ئواب آق دېب قاقساۋچى اېدىك
 بۇل جىردە نە بوب قالدى ئوابكا؟
 تاقۇا.

قاراچى حيوان نىك ۶ آنگەسەن!
 بۇل ۶ سوزدى قسقارتالىق اوتەربېسەن.
 ۶ اوزمدە مېرگەن-بايدان آلدەم سۇراب
 بېرەين ئواب اۋچۇن اونىك نېسەن؟
 سېيەر.

آلسدان آك آتقان نىك ۶ بارى مېرگەن؛
 آتادى مېرگەن آگدى كوزى كورگەن؛
 بېرۈگە بولمايتەن بۇل ۶ نارسە بولسا
 قالاچا اول مېرگەن-باى ساغان بېرگەن؟
 تاقۇا.

بېرەين مېندە ساغان سارقت دېسەك؛
 آز-آزدا تاماغدى تارتب چېسەك؛
 ۶ اۋچ قاداق جارتى چېرەك جە ساباننان؛
 بېرەسەن آخرتدە آرتق چېسەك.

سپير.

كوب اپكەن كورگەنمەن كورمەگەنمە؛
 قىيىنغا قانداي تاۋب سپيرمەگەنكە!
 دېمەسەڭ بېردم دېگەن قۇر آت بولسەن
 مۇناندا جاقسى اپمەسبە بېرمەگەنكە؟

اۋساق آڭگەملەر.

آرسز ايت.

كۈن اسسى. آت جۇك تارتب كېلە جاتر. آربا.
 نك كوله گكەسندە ايت كېلە جاتر. ءتلن سالاقدا تب،
 اپنتگب، سولقداب، آيتادى: «جۇك تەم آۇر،
 جول آلس، ءتلم چقدى بر قارس». .
 (اوزگەنكە ءاسن اوزنە جورۇ)

اوتركىچى تچقان.

تچقان اپت اۋيگە كردى. جبۇگە ھېچ ءنارسە
 تابالمادى. چاگراقدا ءالۇلى جان، جايا، قازى،

قارتالار تۇراپىدى. اولاردى جېۋگە چاڭراققا چغا.
 آلمادى. سۇيىت تۇرغاندا باسقا بىر تېچقان كېلىدى؛
 نە تابىدۇ؟ دېي سۇرادى. باسقا تېچقان آيتىدى:
 «ايتىدۇ بارى، آرى جاسق، آرى ساسق؛ اونى
 كىم جېسەن؟»

(قولى جىتتەگەن خورلاۋچى)

آتامېن آنا.

بىرەۋدۇڭ اۋلىكەن اۋلى قاتتى ناۋقاستانبدى.
 آتا. آناسى، اۋلب قالاما دېي ۋايمدادى. آكەسى
 اۋلىكەن اۋلىن اوتە جاقسى كورەدى اېكەن.
 «اۋلىكەنى اولىگەنچە كچكەنەسى اولسەيچى؛ اونىڭ
 قايسى جېكلرەك بولار اېدى، دېدى. سوندا آناسى
 آيتىدى: «بارى بىر؛ قاى بارماقدى چابسادا جانغا
 بىردەي باتادى.»

(آناغا بالانىڭ آلالغى جوق).

جىرتق چېلەك جېكلرەك.

بىر قاتن قۇدقدان سۇۋ آلب كېلە جاتىدى.

چېلەگى جىرتىق اپكەن . سۇۋ آغىب تاۋسىلغان ساين ،
 كوتەرۋگە چېكىل بولدى . اوغان قاتىن قۇۋاندى .
 ۶ اۋىنە كېلىپ قاراسا ، چېلەكدە بىر قاسقداى سۇۋ
 قالدى .

(اپكەك آزادان - اونبەك آز .)

اۋىقىچىل .

بىر قازاق توغايغا ۶ چوب چابا كېلىپ اۋىقىداپ
 قالدى . باق دۇنيانى ارالاب جۇرب قازاقدىڭ قاسنا
 كېلىسە ، اول ترايب اۋىقىداپ جاتىر . سوندا باق
 تۇرب آيتىدى : « مەنى اوڭبايتىن نىڭ ۶ اسى ! كۈن
 آچىدا ۶ چوبىن اورب ، جىيب آلۇغا باسقاللار
 آسغىب جاتىر ، بۇل مناۋ اۋىقىداپ جاتقانى . سۋىتە .
 دىدە : خۇداى قۇرامايدى ، باق قارامايدى دېپ ،
 خۇداى مېن ماغان كىنا قويايدى .
 (دېسە خۇداى قۇراسىن - اپكەك اپتېب سۇراسىن .)

قازاقدار مېن قاسقر.

بىر قاسقر ۶ تۇن بولسا قوراغا چاۋب، مازا
 بېرمەدى. تالاي قوزى، تالاي الاقداردى آلب
 كېتىپ، چېب جۇردى. قازاقدار تالاي قۇۋسادا
 سوقترماي جۇرەتن. بىر كوني قاقبانغا ۶ تۇسب قالبدى.
 قولغا تۇسكەن سوڭ قازاقدار اۋرا باستابدى. سوندا
 قاسقر آيتىدى: «نېگە اۋراسندار؟ مېنڭ جازغم
 سۇرلغم با؟» دىب.. قازاقدار آيتىدى: «جوق،
 قاسقرم، سېنڭ جازغڭ سۇرلغڭ اېمەس اۋرلغڭ».
 (اۋرلق تۇپ خورلق)

قارغا مېن قۇمرچا.

قارغا چولەب سۇۋ از دەدى. دالادا سۇۋى
 مېن قۇمرچا تۇر اېكەن. سۇۋى اولقى اېكەن؛
 قارغانڭ مويىنى چېتتەدى. قارغا قۇمرچاغا تاستاردى
 تېرب اۋستى. اۋستتە ساللا بېردى. تاس كوتەرب،

سۇۋ بېتىنە چىقىدى . قارغا ۶ اچپ سۇۋىنىن قاندىردى .
(ھەر ۶ اسدىڭ ۶ آدىن ۶ بلۇ كېرەك .)

تالاس

سارتچقان مېن كورتچقان جانجالدا سېدى .
اېكەۋى بر تومپەنك باسنا چىغىب ، تالاسب جاتر
اېدى . بۇلاردى قارچغا كوردى . جوغاريدا قالقدا ب
قاراب تۇردى . تالاس قىزب ، اېسدىرى چىققان
كېزدە ، قارچغا كېلىب اېكەۋىدە باس . سالىدى .
(جافن تالاسسا جاتقا جېم بولادى .)

اېكى بالقىچى .

اېكى بالقىچى بالق ۶ سۇزدى . سۇيرەب چغا .
رۇغا تايانغاندا سۇزەكى اۇرلاى باستادى . بر
بالقىچى تۇرب : «سۇزەكى جامان» دېدى . اېكىنچى

بالقچى: «سۈزەكى چاقسى، سېن ۶ اوزك بوس تارتاسن» دېدى.

۶ سۈيتب اپكەۋى كېرسكە تۇسىدى. اولار كېرسب تۇرغاندا، سۈزەكى دەكى بالقدار كېتب قالدى.

(كېرسكەن نك كېسىرى كېلەسنى كېترەر.)

آقلى سوقر.

سوقر تۇندە ۶ اۋينە كېلە جاتدى. قولندا اۋستاغان جارغى (فانارى) بار اپدى. برەۋ قاسنان ۶ اوتب بارا جاتب: «۶منى احمق! ۶ اوزى سوقر، قولندا جارق. سوقرغا جارقك حاجتى نه؟» دېدى. سوقر احمق اپمەس اپدى. جارق آغانى: قارا كغى دا برەۋ ۶ اوزن قاغىب كېتبەس اۋچون اپدى.

(اوز كېگە جارق قل اوزكە قاقدىقباس.)

كور- تېچقان مېن كرپى .

كور- تېچقان نك ۶ انى نەن كرپى كېلىب آز كۈنگە قونس سۇرادى. كورتېچقان قونس بېردى . تېچقان نك بالالارنا كرپى نك قلقىنى قادالب ۶ آبدان بالە بولدى. بركۈنى تېچقان كرپى گە آيتدى: «بر آز تۇردك غوى اپنىدى ۶ انىزدى بوساتساك اپكەن: قلقىن قادالب، بالالارمىزدك مازاسى كېتب بولدى». سوندا كرپى- نك آيتقانى: «بۇل اورن ماغان جايلى، باسقا اورن نك كېرەگى جوق. ساغان جايىز بولسا، جايلى اورن ۶ از دە!»

(قوناق موقتى بولسا قوجاسن بيلەر.)

جبهك قۇرتى مېن اورمەكچى .

جبهك قۇرتى جبهگن ۶ اييردى. اورمەكچى اور- مەگن اييردى. اورمەكچى جبهك قۇرتنا جۇمسدى سلبىر استەيسن دېب كۈلدى: «بېر قارا! مېن قانچا

«اييردم؟ مېنىڭ اورمېڭم سېنىڭ اورمەڭڭ نەن نېچە
 مَرْتَبَه اۇزن» دېدى. جېمەك قۇرتى آيتىدى: «اور-
 مەڭڭ راس اۇزن؛ اوغان تالاسبايمىن. براق اورمە-
 گىڭدى تېككەدە آلمايدى، جېمەگە آلتىن تولەيدى
 غوى» دېپ.

(جاسقەڭ كويىنەن آسلىڭ آزى آرتق)

ساۋسقان مېن قۇزغن.

آلاساۋسقان بۇتاقدان بۇتاققا قونب چقلىقداي
 بېرىدى. قاسنىداغى قۇزغن اۇندەمەي جاي اوتىرىدى.
 سوندا ساۋسقان قۇزغنغا آيتىدى: «سېن نېگە اۇندە
 مەي اوتىرسىن؟ ء آلدە مېنىڭ سوزدەرمە نانباي
 اوتىرسىنبا؟» دېپ. قۇزغن آيتىدى اوغان: «ء ايه
 سوزكە اونچا نانالماي اوترىمىن: كوب سويلايتىندەر-
 دىڭ چن سوزدەرى از بولۇچى ايدى.»

باقسى

بىر قازاقدىڭ آقچاسى اۋرلانىدى. كىم آلغان بىلە
 آلماي باقسىنى چاقىرىدى. باقسى آۋل آدمىنىڭ
 ئىبرن قالدۇرماي چىقىرىدى. ايتىك دەرن چىچىكزى،
 جالداك اياق قويىپ، ايتىدى: «مېنى جىمىدى چاقىرمان؛
 اول جىلان بولۇپ كېلىپ آقچانى آلغان اۋرىنىڭ
 اياغىن چاغادى» دېيىپ. سونان سوڭ قوبۇزىن آلۇپ،
 سارىناپ - سارىناپ اوتۇرۇپ «آل چاقىدى!» دېگەن
 پىكەن، اۋرى سېكىرىپ كېلىپ تۇسىدى.
 (سېزىكىنى سېكىرەدۇر.)

آتا نىصىحتى.

«آكەسى بالىلارنى نا تاتۇ تۇرگىدار دېيىپ تالاي
 ايتىدى. بالىلارنى «تلىن آلماي آراز داسا بېرىدى. بىر
 كۈنى بىر بايلام سابۇدى آلۇپ كېلىپ، بالىلارنى نا
 بېرىپ، سىندىرگىدار دېيىدى. بالىلارنى بىرنەن سوڭ

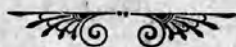
۶بىرى آلب سىندراين دېپ اېدى، ساپاۋلار سىنباي .
 ۶آكەسى ساپاۋلاردى آلب چېچىدى دە ، بىر بىرلەب
 سىندىرگىدار دېدى بالالارى اوپ اوڭماي سىندىردى .
 سوندا ۶آكەسى آيتىدى : « آراز داسب آرالارڭ
 آچلسا سېندەردە اوسى ساپاۋلار سىقلدى بولاسىندار .
 اۋيىم بولسىڭدار جاۋ چېڭگۈي قىيىن بولار . »
 (ترىلك دڭ كۇچى بىرلىكەدە)

بالالاق كۈي .

جاز بولسا ، آيران قۇيب آلب چېلەك ،
 سوڭنان قوزيچى نڭ اېرسەك كېرەك .
 دالادا قۇدا تۇسب ، كۇيەۋ بولب ،
 توى قىلب تېڭ قۇربىغا بېرسەك كېرەك .
 نوقتالاب بىر قوزىنى مۇنب آلب ،
 قۇۋالاب اوزگەلەرن اۋيگە بارب ؛
 قايغىرب ، قاباق جاۋب ، زىلدەنەمىز
 رېتىتى مالچى داى آق ماسلىدانىب .

سۇيەدى سوندا چېچە بېت دەن كېلب؛
 آكه آيتار: «چراغم» دېب چېت دەن كېلب؛
 «قاراغم قۇزى باغب كېلبدى غوى» دېب
 قايماق بېن چېچە سيلار قاتق بېرب.

آلتى دا بسم الله دېب منگۇدى آتقا،
 توى استەب، اپتن آسب، قلب بوتقا؛
 قالپىتب قاراقچى داى قۇانچ قب،
 چېتكىنى آتا آنانك بر مرادقا.
 اپل كوچسە چېچە بايغۇس جور چېتەلب،
 جورمەيدى، بۇتا بولسا ھېچ توتەلب،
 چېك جالبا، اپتك قىسقى، توقم جرتقى
 تۇسەمز آتدان آرەك سوندا اپرکەلب.
 بولغان سوڭ تاقم بېكب جلقى آيداسدىق.
 قۇلۇندى اۆلكەندەرەپن بر بايلاسدىق.
 جېلى دەن چغا قاچقان قۇلۇن بولسا،
 ايت قۇسب اۇران سالب آيغايلاسدىق.

خطا باسلغان سوزدەر

دورسى	خطا باسلغان	بىتى
ايتدم	ايتدم	۵ نىچى
تۇورا	توورا	» ۵
كۈندە	كوندە	» ۵
ايمەس	ايمەس	» ۶
اېت	ايت	» ۶
مۇناندا	موناندا	» ۷
كۇن	كون	» ۱۲
اورگە	اۈرگە	» ۱۳
اوقيساڭ	اۋقيساڭ	» ۱۵
اېر كەك	اير كەك	» ۲۱
تۇيەسن	تويەسن	» ۲۶
ء اۋيڭدى	ء اويڭدى	» ۲۸
سۇيسىدك	سويسىدك	» ۲۸
قۇلنچاقدىڭ	قولنچاقدىڭ	» ۲۸
مۇرتى	مۇرنى	» ۲۸
كوڭلن	كوكلن	» ۳۴
قۇيسقان	قۇيسقان	» ۳۶

سابانغا	صابانغا	» ۳۷
بېرگەندى	بېرگەندى	» ۳۸
قۇۋاندى	قۇۋادى	» ۴۱
تالاي	مالاي	» ۴۲
قازاقدار	قااقدار	» ۴۲
سوزكە	سوزكە	» ۴۶
اپكەن	پكەن	» ۴۷

باسدارى

۲۱. نچى بېتدە	(۱) آدام آندارى
» » ۲۲.	(۲) كوننڭ آندارى
» » ۲۲.	(۳) جولدىز آندارى
» » ۲۳.	(۴) قازاچە آى آندارى
» » ۲۳.	(۵) بول قاي كېزدە بولادى؟
» » ۲۴.	(۶) قازاچا جل آندارى
» » ۲۴.	(۷) جل باسى بولودك نالاسى
» » ۲۵.	(۸) قازاچا باتالار
» » ۲۸.	(۹) جومباقدار
» » ۳۰.	(۱۰) باقىنىڭ سوزدەرى
» » ۳۲.	(۱۱) چرچى سوزدەرى

- » » ۳۴ (۱۲) جون سوراو .
- » » ۳۵ (۱۳) ناقباق سوزدهر .
- » » ۳۷ (۱۴) نافوا مين سيبردك آيتسقانى .
- » » ۳۹ (۱۵) آرسزاييت (اوسانى آنگمه لهر)
- » » ۳۹ (۱۶) اوتركچى نچقان .
- » » ۴۰ (۱۷) آنا مين آنا .
- » » ۴۰ (۱۸) چرتق چيلك .
- » » ۴۱ (۱۹) اويقيچل .
- » » ۴۲ (۲۰) نازاقدار مين فاسقر .
- » » ۴۲ (۲۱) فارغا مين فومر چا .
- » » ۴۳ (۲۲) نالاس .
- » » ۴۳ (۲۳) ايكي بالفچى .
- » » ۴۴ (۲۴) آفلىدى سوفر .
- » » ۴۵ (۲۵) كورنچقان مين كرپى .
- » » ۴۵ (۲۶) جبهك فورتى مين اورمه كچى .
- » » ۴۶ (۲۷) ساوسقان مين فوزغن .
- » » ۴۷ (۲۸) بافسى .
- » » ۴۷ (۲۹) آنا نصيحتنى .
- » » ۴۸ (۳۰) بالالاقى كوى (ن . اورماميهت)

Байцуренов А.

Октябрь 1922.

Ханкенть. 1922.

اه بايتورسونف

اوقوۋ قورالى

اصول صوتيه جولى مین ترتيب ايتلگەن

قازاقچا الفبا

برنچى جلدق كتاب

۴نچى باسيلووى . ۰۰۰۰۰۰۰۰

بالالارا بول جول باسى داناققا
كىلگەر، ءتوسب، بايقاب قارالق دا!
بول جول مین بارا جاققان اوزگەدى كوپ،

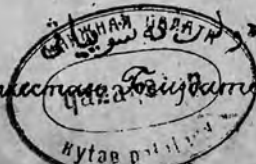
سولاردى كوره تورا قالاقبا؟
دانالق اويچەس جارق، كيشەس بايق،
جورگەر ازدهب تاوب آلاق دا!

۱. ب

ناشرى:

ГОС. БИВ. ПОТЕКА
КССР им. А. С. Пушкина

تورکستان جمهوریتی نڭ دد
Туркестан Республикасынын Баспа Аппараты № 828. тираж 40.000.

آ-ر-ز (۴)

آ	آ	آ	آ
ر	ر	ر	ر
ز	ز	ز	ز
آر	آرا	آزا	آراز
آر،	آراز،	آزا،	آراز،

(۴) بول ءاوج حرفدی بالالایضا اویره توو ءاوجن آولی هر برن بولهك بولهك
 بر-میر چاپراق قاطعا آضا اولکهن ایتوب جازوو. سونان سوگ «آ» داین باستان هر
 برن بالالایضا بولهك بولهك کورسه توو. بالالار هر برن جاگلبایتین بولب بلگن
 سوگ الصاغافارانب اوقیتوو. بورمین جازاتن اولکهن ناقای بولسا، هر برن بولهك
 بولهك تالقیضا حازب کورسه شه ده بولادی .

(۵) ل

آ	آ	آلار	آر	زار
ل	لا	آوا	آولا	زارلا
آل	آلا	آرال	آرلار	زارلار

آل، آلا، آلار، آر، آرا، آرال، آولا،
آرلار، آزا، آزار، زار، زارلا، زارلار.

(*) بۇل چېردە آيتوو كيرهك: كيمي حرفدار كيلهسى حرفدار مېن جالغاسادى
كيمي حرفدار جالغاسابىدى. «آ»، «ز»، «ز»، جالغاسابىتن حرفدار. «ل» جالغاسان
حرف. بوغان حرف جالغادا قويون كيب قسقا تامر. موان باسقا كېينگى جالغاسان
حرفدار توراستنادا اوسيني آيتارغا.

س

ساز	آل	آس
سازار	آلا	آسا
واس	آلاس	آسار
سازا	ساس	سال
آرلار	ساسا	ساللا
آرلاس	ساسار	ساللار

آس، آسا، آسار، آل، آلا، آلاز، آلاس،
 آلاسا، آلسا، ساز، سازار، سالار، سالسا، آزار،
 آرضا.
 ساز آز، آس آسار، آلسا آلاز، سالسا
 سالار. آرضا آزار.

ت

تلت	تار	ات
قاتار	تارا	آتا
سات	تارال	اتار
ساتار	تاس	تاز
آرتار	تاسا	تازا
قارتار	تاسار	تازار

تال، تالا، تالار، تالاس، تاس، تاسا، تاسالا، آرت، تارت، سارت، آست، آستا، آستار، تاستار، تاستار، تازار، تازارما.

آت سات. تال تارت. آس آسات.

آت آلا. تاس تازا. آرال تار. تافار آت ساتار. سارت آلار.

(۰)

و

اور	سور	اول
اورا	سورا	اولار
اورال	سورار	اورلار
اوت	زور	تور
اوتا	زورلا	تورلا
اوتار	زورلار	تورلار

اور، اورتا، تور، تورتا، اوت، اوتاس،
 تول، تولاس، اور، اورلاس، اوسال،
 اوراز، اورار، اوراس، سولار، تولار، توزار،
 آت اوزار، تور، توزار، اورتا تولار، اولار
 آرتار، اول تارتار، اوراز اوسال، اورال اورار،

(*) «و» سوز باسندا كېلسه آلهدينا تاياق قوييلادي: بول تاياق اوغلاميدي؛ سويه و
 بولو و ارچين قوييلادي ديهه ك كيره ك.

ن

سونا	نان	اون
سونار	نار	تون
اونان	نانار	زون
اوننان	سان	آنا
تونار	سانا	تانا
توننان	سانار	سانا

آسان، آران، ناس، نار، آرنہ، اورنا، اورا،
 آتان، اوتان، آرلان، آرزان، تارلان، زارلان،
 زورلان، سازان، تانا، تانان، تازلان.
 نان آز، نار زور، آتان آرزان، اون
 تانا، آت آزار، تون توزار، آسان آتار.
 آتانتان نار زور، آسانتان اوسان اوزار.

ق

قول	ساق	آق
قوللا	ساقا	اوق
قولغا	ساقال	اوقا
قالا	قات	تاق
قالغا	قاتال	تاقا
قالغان	قاتار	تاقال

قان قازا، قازان، قازلق، قوس، قوساره، قوساق، قانال، قاتال، قاتار، قاراس، قارتا، قاسقا، تاسقا، آسقان، تاسقان، توقتا، توقت، سوق، سوقتا، تاقتا، تارق، تالان، قالات.

قار آق. قارت ساق. قازان تارا. قازاق توق. قوس آلاسا. قوناق قونار. آق قارا آرالاس. تازاق تانار قارالاس.

ب

بار	ساب	اوب
آلبار	سابا	اوبجا
آزبار	سابان	اوبال
قان	بور	بال
قانبا	بورا	بالا
قانباس	بوران	بالالار

قاب، قابار، قابان، آریا، بالئا، بانئا، بوتئا، بولات، بوران، باس، بازار،
 قازار، باسقا، بوسقا، باققان، باققان، تابقان، آققان، آققان، ساتقان، قاتقان،
 آت آتبار، نار بوتئا، بولات بالئا، ان قالئا، قار بورار، بوران بولار،
 بوفان باقان آلار، قوقال سابان سالار.

(۲)
و

سور	قور قوو	آروو
سووا	قوتاروو	آزوو
سوران	تاراتوو	آلوو
قول	اور	تابوو
قولا	اول	تاتوو
قولان	اون	تاسوو

تور، توراء، توراق، قور، قوراق، قولاق، اولتان، قولات، اوزاق، توزاق، قوتاق، سولوو، توروو، اوروو، اولوو، بوروو، آت آروو، تون، توزوو، فازان، آسوو، آس، سلور، آت، قولا، باقان، قولار، قونان، آتار، آستا، آزان، قار، بوواسا، بورقاق، بولار.

(۲) «و» تودواسنا، آيتقاننى موندلا آيتارغا كبريك، يعنى «و» آلدنلا تاملان سوييه وادچن قوبيلادى ديب.

ج

تاج	جول	جان
جات	جولا	جانا
جاتاق	جولاق	جانار
آلجوو	جول	جار
اولجا	جولقوو	آجار
بولجا	جولقار	قاجار

جاز، جازا، جازوو، جوت، جورت، جورت، جورت، جاس،
 جاسا، جاساق، جول، جوتا، جوبا، جوسپار، جانباق،
 جانتاق، جارباق، جالتاق، جوتار، جولقار.
 اوت جانار. آت جاتار. قار جوق. قانبار
 قاروو. جاتقان جانتاق. جاتاق آتاق. جورت
 جاتقان جانباق اوت.

چ

آچوو	آلاچ	آچ
اوجوو	آلاچا	آچا
چاچوو	آراچا	آچار
چورتان	قاچ	چال
چولاق	قاچوو	چالا
چوچاق	قاچان	چالاچ

چاق، چاق، حوق، چوق، چانا، چانا، چولاق، چولاق، چولاق، چالاء، چالا،
 آتچا، باتچا، آرچا، چوتچا، تولاج، قوچقار، چوچقا، اوچاق،
 چلچاق، قوچاق.

آچوو باس. چاچوو چاچ. چولاق چاچ. چولاق آلاچا. چال
 چارچار. چابان آت. قاراچانا. اون قولاج آرقان. اون قوچاق
 آرچا. بول آق چاباق، اول چورتان.

(۵)

ی

آق	آلتی	آری
آس	آلتن	آرق
ارس	سالقی	آزی
قن	سالقن	آزق
قنا	جرت	قانی
قنی	جرتق	قانع

بالچی، بالچق، تابی، تابن، جل، جلی، قول، قولی، جلقی، بالی، بالق، قزی، قزق، جاقسی، باقسی، اول، بالچی، آسق، آلچی، جلقی، آرق، اوت، جاق، بالچی، بال، آچار، بالقچی، بالق، آلا، قاتن، قایق، آرچر، قس، جاقسی، آستق، آرزان.

(۵ «ی» سوزدگ، اسقی، یونندا، جازلهابدی، اونگ سوبه، تایمغی، غانا، جازیلادی، نایاق «ی» جازلهامادا، اونگ، مارلیغی، کورسه، نه دی، دیب، بالالارغا، توسند، پروو.

م

آلما	ماس	تام
آلباس	ماسا	تامآ
آلماق	ماساق	تاماق
مق	مول	چام
موز	مولی	چاما
مورت	مولق	چامالی

مال، مالی، مالچی، تامر، تامز، قوم، تومان،
 قوماق، مارقا، مالتا، ماقتا، ماقبال، مارال، جومساق،
 مس، مستی، مسقل، مسق، قاس، تانس.
 مال آمان، ماسن جامان، تامچی تامار، مالتا
 آچی، آلتن سالماقتی، مامق جومساق، سوماق
 قاقتی، بالق قارماق قابار.

غ-غ

آلغر	چاغم	آغا
چالغر	ساغم	آغار
جالغر	ساغاق	آغاچ
آلغان	آغن	تاغا
قالغان	آرغن	تاغار
جالغان	تارغل	تاغان

ارغوو، قارغوو، قالفورد، آلغرت، سالغرت، قارغت،
 تاغان، تارغاق، قارغا، چاغاللا، قزغچ، قاراغوس،
 تاغی، تاماغی، جاباغی، توغر، نغز، ناغز، توغز.
 آت تاغالات! جورغا جورغالات! اوغان قاراما!
 ماغان قارا! اوغان اون جاس، بوغان توغز.
 اول اولاق، بول جازغچ.

د

آلدی	دوغا	آدا
قالدی	دوغار	آدام
باردی	دوغالا	آدال
بالداق	جلدا	آداس
بالدر	جلدار	آدم
ساندق	جللام	آدر

داق، دالا، دارا، دانا، دابس، دیس، ادس
 قدام، قداق، اوداق، قارنداس، قارنداج،
 قودا، قوداچا، قورداس، قونلاق، قوملاق
 آدر آدام، دابل جول، جلام جازوو، اولار
 آداس، بولار، قورڈاس، مالدی، مالچی، باعادی
 بالا، قاماق، سالدی، آلتی، بالق، آلدی.

پ

پول	آرپا	آپ
پود	پارا	آپا
تارپوو	تاپال	آپان
آقپان	دوپ	اوپ
قاقپان	توپ	اوپا
بالاپان	توپر	اوپالا

آلاپ، دالاپ، چالاپ، قاپ، قاپچق، چاب، چاپان،
چاپراچ، چاپراق، سوپاق، سوپاق، سورپا، اسپان،
جالپاق، قالپاق، آپپاق، توباس، تورپاق، اورپاق.
آققور آپپاق. چاپان. چاپچاق. اسپان آچق. قورا بائپاق.
چاس چاپراق. قارا توپراق. اسپان زور. قاپچاق
آلاسا. آرپا آستق. سورپا تاماق.

شى

چاشى	اوشى	آشى
چاشى	اوشى	آشى
چاشداق	اوشدى	آشقا
موش	سوش	تاش
موشدى	سوشى	تاشى
موشداس	سوشغى	تاشدا

اڭ، جڭ، مڭ، جاڭا، جاڭار، اوڭقاق، توڭقاق،
 چڭ، چىڭ، چىڭدا، نىڭ، تىڭ، تىڭدا، قاڭقاق،
 جاڭقاق، قوڭ، قوڭر، قوڭز، دوڭز، چاڭراق،
 قاسقر آڭ، دالا چاڭ، بالا توڭشى، مانا اوڭدى.
 ات ماڭما، آسق اوڭما، چاپان چاڭا، اونڭ آتى
 اوڭغار، مونڭ، آتى مڭجاسار.

ی

آیوو	اوی	آی
بایوو	اویلا	آیا
نا یوو	اویلان	آیاز
قی	بوی	تای
قبین	بویا	تایا
قیسق	بویاق	تایار

بای، مای، چای، جای، بایقا، چایقا، آیتای، قایتی،
 اویان، اوتیا، اویبار، حی، حینا، جیین، جیملاق، قیلاق،
 قایسی، قایچی، آیترو، آیتاق، آیمان، تایلان، تاباق.
 آی جارق. آیاز مفتی. چای صریق، قایچی
 تورال. تورغای تولقان جلقی. سایی مالغا سایا بولادی.
 تورم جیبیل تلس بولماس. آبرو آعاچ سایالایدی.

و

سور	آوغان	آو
سوق	جاوغان	آور
جوق	آیاو	باو
اووق	تایاو	باور
اوز	بوواز	جاو
اووس	اوواق	جاون

آو سال. بالق آولا. قوی ساو. قار جاوار. قولگ جو
آق جاولق. توگر ساولق.

آساو تایی. جووان قارغایی. آسقار تاو. جان جاوب
تور. ناودان بولاق آغادی. ساولق ساون بولادی.
قالاون تابسا قارجانار.

(* داوستی دبسلاردک سوکنلا «و» جارتی داوستی بولاری. مثلا: ساولا
دیگن سوزده اوج بوون ایسه، ایکی بورن.

۶ (۵)

و

بوز	تون	اور
ءبوز	ءتون	ءاور
توز	جون	اون
ءتوز	ءجون	ءاون
تور	سوز	اوڭ
ءتور	ءسوز	ءاوڭ

توس - ءتوس: تول - ءتول؛ بول - ءبول؛ قلمس اور - قلمچى ءاور. تايىز اور. ءاور سوات. اون آسقى. ءاوسب - ءاوين. اولڭ آباقى. جاقسى اولڭ قوبا جون. بايار ءجون. قولڭ سوز. رلس ءسوز. بوڭآت. آقى ءبوز. قالك توز. چغنا ءتوز. تور آو. ءتور اورن.

(*) بول جىڭجىكەلك بىلگىسى «دایه كچى»؛ سوز آلدنما «دایه كچى» تورسا دل سوزدك حرفدارى جىڭجىكە آيىلادى دىب بالارغا تومىندا. رەدگە كىرەك.

و

ءجوروو	ءتور	ءاورو
ءجوزوو	ءتوروو	ءاور
ءاوسوو	ءتوس	ءاون
ءاونوو	ءتوس	ءاون
ءسوت	ءبور	ءتوز
ءسورت	ءبور	ءتوز

ءوروو - ءيوروو؛ ءوروو - ءتوروو؛ اوروو - ءاوروو؛

ءويدى اور. اوتدى ءاور. آق اون. آچق

ءاون. ءوز باسقا، ءتوز باسقا. قارا كنى ءتون. تال

ءتوس. اوناسز ءتور. ءورت ءتوب آخاچ

ءالچى مال باغب ءجور. اون - اون ءجوز بولادى.

ءغان ءجوروو اوكتا، ءجوزوو قىس

ی

توری	ءجونی	ءتوری
ءبوری	ءجونی	ءتوری
ءجوندی	ءسوت	بوزی
سوتی	ءسوتی	ءبوزی
ءتوستی	ءتور	جونی
ءتورپی	ءتوری	ءجونی

ءان. ءانی. ءاس. ءاسی. ءتس. ءتسی.
 آناڭ توری. ءاویداڭ ءتوری. آنداڭ بوزی. ماناڭ
 ءبوزی. جونی سولوو. ءجونی ءتوزوو.
 ءجون قیبات. ءسوت آرزان. بویاو ءتورلی بولادی.
 ءتورپی ءبوری بولادی. ءان تایاز. اول. آغا، بول ءانی
 بولادی. توغاناڭ ءتلی بولادی

ا

سان	تان	آن
سانم	تانم	آنم
سانگ	تانگ	آنگ
سانی	تانی	آل
سانیمز	تانیمز	آلم
سانیکز	تانیکز	آلگ

عدان، عدالم، عمان، عدال، عدانم، عداصم،
 مانم، عدانگ، عدامگ، عمانگ، ماس، ماصم،
 ماسگ، عداری، دارم، عدارگ، عداریسی، مانس،
 مانیسیم، مانسیسی، بارئی، بارینز، بارینگر، آندی، تاندی،
 ساندی، داندی، دامدی، آلدی، آبدان، آردان.

(۵)

پ-ه-ه

مینده	ایلهڭ	ایل
سینده	ایرته	ایر
تیرهڭ	ایزبه	ایز
جیرده	زیرله	زیر
آوه	بیرمه	بیر
آوره	جیمه	جیم

مین، مینده، مینچه، اوره، تورمه ایس، ایسه، چیچ، چیچه، چیچهن
 دیم، دیبه و، بیت، بیس، ایب، تیب، توبهت، بوتهن، تومهن، تیبی، جیر،
 میس، میسهل، میچهل، ایسهب، ایسهن، سیسهه.
 دیم آل. آتڭا جیم آل. جمده قاجوقا. تیرهزه تیرلهب تور
 ءاوج جیتی جییرما ءبر. آلتی بیس بوتز. ءتورت جیرده توره و
 نیچه و بولادی؟

(۵) بول باس بوندا سانا کیله دی.

ك

كيره ك	كيل	ايك
كيزه ك	كپر	ايكى
تيره ك	كيز	ييك
بيكه ر	كيك	يىكن
توكه	كيت	تيك
كوركه	كيم	تيكه

ابلك، ايسك، تيزهك، كورك، كولك، كارى.
ايكى تيكه. حيتى ايچكى. چيلهك ادس. تيرهك
آغاچ. ايسلك كولك. چيچهك آوروو.
كون چقادى. نومان سيرايدى. آكه م كينتكه كيندى؛
كچچكه كيلر. سيركه سيكرهدى. كيلنچهك تيزهك
تيرهدى. كييك اورغيدى. تيكه قارغيدى. كيمه
چوزهدى. كويكه نئاي اوجادى. كيهه تيكه جورغالايدي.

گ

ایکه	جک	کوک
ایگەر	جگ	کوگی
ایگن	تک	توک
جیگەر	تگی	توگی
جیگن	ایک	تیک
جیگوو	ایگوو	تیگی

کوب جورگەن بلمەس، کوب کورگەن بلەر. ءتوبی
 برگە توتبەیدی. ایکسەڭ ایگن، اچەرسن تیگن، بولنگەن
 ایلدەن بولدرگی آلمان. جورگەن آیاقغا جورگەم الینەدی.
 ۲بر کورگەن ۲بلس، ایکی کورگەن تانس. کوردم
 دیگەن سگوب ۲سوز، کورمەدم دیگەن ۲بر ۲سوز.
 ت۲سە گیگە قاراب آیاغشدی کوسل

قازاق تىلئەگى دېسئاردىڭ تاڭباسى:

آ ب پ ت ج چ د ر ز سى ع
ق ك گ گ ل م ن و وى
يە . ا .

داوستى دېسئاردىڭ تاڭبالارى: آ و وى يە
داوسىز دېسئاردىڭ تاڭبالارى: ج پ ت ج
چ د ر ز س غ ق ك گ گ ل م ن
دېسىز تاڭبالار: ا («جىڭچىكەك» دايە كېيىسى «آئالادى»

غ، ق - اقىي جىوان آيتىلادى.

ك، گ، يە، ە، القىي جىڭچىكە آيتىلادى.

باشقىلارى جومساق بىلگى تورماسا جىوان آيتىلب، جومساق
بىلگى تورغاندا جىڭچىكە آيتىلادى.

تۇۇسقان - تۇۇغان، الكتەس.

آئا، بابا، آكە، آئا، آجە، چىچە،
آغا، ئانى، آپا، قارىنداس، جىڭگە، كىلن،
قايىن، آئا، قايىن، اينە، قايىن، آغا، قايىن، ئانى،
قايىن، بىكە، بالدز، جىزىدە، كويەو، باجا.

کیمیہ در

چلیان، اچک، تون، چیکین، بیچہنت، تماق، جالباقای،
 قولاقچن، بورك، تاقیا، جاولق، اورامال، بوکەبای، قاسمبول،
 چالباز، کویلهك، استان، ایتک، ماس، کیمس، بابیلوق،
 چولغاو.

اویین - اوینچقدار

حالاق، سوقر تیگه، جاصرباق، بالتام - تاب، مالیکه
 - پوتای، تاباق، آساق، قاقابل، دوپ، آسق، توپای،
 لیک، جاق، آغزاق، جلماق، آق - سویهك، زرداوق،
 چاتراج، اورتیکه، قوورچاق،

تاماقدار - سووسندار

نان، ایت، تازی، سوک، قویباق، بورپه، قورت،
 قوورپت، ارچک، جینت مالفا، باورساق، جالباق، نان،
 قوورداق، سورپا، گوجه، قاتق، آیران، سوت، قیز،
 سارمال، چای، قانت، چالاب، تومرتقا.

دینه موچه لهری.

باس، موبن، کبوده، قول آباق، کوز، تولاق، مورن،
 آوز، ماگدای، ایهک، تل، تس، کوکرهک، اوکیه، باور،
 جورهک، قولفا، قارن، لچهک، اول - تابار، بویدن، سان،
 جاناس، سیراق، باقایی، ایین، قار، بلهک، ساواساق، بارماق.

تولاق ایکه و، آوز بره
 اول نه اوچن بولای؟
 کوب تکداب، آز سویله وگه
 جاراقانی اول سولای.

•••

آوز بره و، کوز ایته و
 اول نه اوچن بولای؟
 کوب کورب، آز آتیروغا
 جاراقانی اول سولای.

•••

آوز بره و، قول ایکه و،
 اول نه اوچن بولای؟
 کوب جومسچی، آز جیوچی
 جاراقانی اول سولای.

ءاوى سايماندارى.

چاكراق، اووق، كيره گه، ايك، بوساخا تابانچ،
 ماگدايچا، سقرلاون، تابالديرق، توندك، اوزك، دوده گه،
 نورولق، ارگه، باقان، باس-تور، تاكفنج، جيل-باو، توندك
 باو، بيلده و.

ادس - آياق

قازان، تيگه نه، چارا، تاباق، آياق، توستاخان، كيسه،
 پنى - آياق، تاس - تاباق، قومان، چايتهك، چيلهك، كوبي،
 آستاو، سابى - آياق، عجومچ، اوجاو، باقيراج، قاسق، سابا،
 تورسق، ميس، شوربه تبه، كونهك، قاوغا، قاب، آياق - قاب؛
 باسلىق، دوربا، تالس، قورجن، اوقچوتقاي.

مالدار آتى.

تويهلهر: بوروا، آتان، لوك، نان قوسپاق، انگه ن، توناچا،
 بووچن، تايلاق، بوتان.
 جيلقلار: آيفر، آت، بيه، بيسنى، دونه ن، تونان،

تای، قولن، بایتال، دونه جن- بایتال، قوناجن- بایتال، ساورك قولن، بیده و-
 سیرلار: بوقا، اوگز، قونان- اوگز، دونهن- اوگز، دونه جن- سیر
 قوناجن- سیر، قاچار، تاینچا، بز او، تورباق، باسپاق.
 قویلار: قوچقار، آزان، ساواق، توساق، اسهك، بویداق، توفتی،
 مارقا، قوزی.

ایچکیله ر: تیکه، سیرکه، سیرکه چ، تووچا، چبیج، اولاق.
 آدام سویله دیدی. تویه بوزدایدی. جلقی کسنه دیدی. سیرمو کره دیدی
 قوی مین ایچکی ما گراییدی. آیت اوره دیدی. مسق میا ولایدی.

مالدان باسقا تورت آياقتیلار

* آیت، مسق، تچقان، کوزن، تین، قارساق، بورسق، قوس-
 آباق، آبوو، جولبارس، آستان، کییک، مارال، بوغی، قولان،
 قولجا، بوکهن.

قوسلار

بورکت، توین، سو ققار، قارچیغا، قرغی، ایتهلگی، الاجن،
 تورمتای، جانغالتای، گویکه نتای، بوکته رگی، کیز قوبرق، قولادن،
 قارغا، تاغان، ساوسقان، آقوور، قاز، دوو اداق، قرنا، اویرهك، كوك،
 قوتان، قرغاول، قاسقالاق، بیزگه لداك، عجل، بوده نه، بولدیق، تورضای،
 اوکی، جاپالاق، بایغز، کوکهك، کوگرچن، قارلیقاچ، تارضاق، قرغیچ،
 اوقباق، بر قازان، چلغالا، بالچقی، جلقیچی.

باقا-چایان.

جلان، کیسه رتکی، کول باقا، قور-باقا، تاس-باقا.

قورت-قومرستقا.

قوگژ، بوی، چایان، کوبه لهك، ماسا، چین، چرکه ی، سونا، بوگه لهك، اورمه کچی، چیگرتکه، قورت، قومرستقا، آرا، اینه لك.

جیر توگینگ آتداری.

آغاچدار: قاراغای، قایلک، ایمه ن، تیره ك، قارا آغاچ، جیلده، تال، جگهل، موریل، توبلغی، آرچا، ارغای، سیکسه ول، اوچقات، آیت-مورن، قاراغان، عجب-چوله گندهر: قامس، قوغا، قورای، آلابوتا، قارا-سورا، قاکباق، چاغری، چلك، جو کچقا، بیدایق، کوده، سیله و، تارلاو، بیته گه، قارا-اوله گ، ساسر، کو کهك، جووسان، کییک-اوتی، فیزدق، جووا، بوولدق، قوق-بوون، قنا، قاز-اوتی، قاز-قوغا، مای-اوله گ، آجرق، میا، ایسه ك میا.

جیر جوزینگ آتداری.

تاو، آدر، قر، جرن، جوتا، ادوگ، توبه، تومپه، چوقر، قاباق، چار، اوی، جازق، دالا، سای، جرا، جلفا، چشک، تومار، چارق، تیسگز، کول، سور،

اوزهن، اوزهك، قوپا، چوگتر، قارا-سو، بولاق.

سان

ءبر، ايكي، ءوچ، ءتورت، بيس، آلتى، جيتى، سيگىز، توغىز، اون،
حيرما، اوتىز، قىز، ايلوو، آپس، جيتىس، سيكسهن، توقسان، ءجوز، مىگ.

جاگلتپاچ

قوسەت، آتام، ايت، آسانار، ايت، آسانا، بيس، آسانار (اوپچ ريت چاپچاگ
آيتارغا)

جومباق

آيدالادا، آق، ساندق، آوزى، مورنى، جوق، ساندق، قانار-قانار تاس
قويدىم، حيرەن، آندى، بوس، قويدىم.
ءاوى، آرتندا، بوكر، تيرهك، كوره، سووگه، كسى، كيرهك.
ايرتە، توردم، ايكي، آير، جولغا، ءتوسدىم، جالت، جولت، ايتەدى، جالاباب
جوتادى. عىتى، ديسەم، تيمەدى، تيمە، ديسەم، تيمەدى. ايرتە، توردم. آلب اور،
دم، قارا، سىيرىم، قاراب، تور، قىز، سىيرىم، جالاباب، تور. ايكي، آيانغى، بار، ئالدىن
تاياعى، بار، آرقاسىندا، قويرىغى، بار، توره، دەن، بويرىغى، بار.

مقالدار.

او قوو بلم آزیغی، بلم ارس قازیغی.
 جاسگدا قالجک بولساگ، اوسکهنه ملیجک بولارسن.
 اویناب سویله سه گده، اوپلاب سویله.
 آقل جاس اولانتان، جویرک تایی قونانتان.
 آت بولار تایی سایاققا ء اویر؛ آدام بولار بالا قوناققا ء اویر.
 بلم جوغیسادی، ارس آوسیادی.
 بله گئی تولق بوردی جغادی، بلمی تولق مگدی جغادی. آچوو کیلسه
 آقل کیتەر؛ آچوودان آقل کوب بولسا آچوو نه ایتەر؟
 آقا قولاققا آتساگ، آغب کیتەر؛ قویما قولاققا آتساگ، قویب آلاز.
 ایکیپه ایگن چقباس، اویره نبهی بلم جوقباس.

ء بزدك ء اووی

بزدك ء اویدك آدمی بیسه و: آکهم، آجهم، ء بر آپا، بر قارنداسم،
 بار، آغا-ء انم جوق. مین توغزدامن؛ آپام مینهن ء تورت جاسی اولکهن.
 قارنداسم مینهن ایکی جاسی کچی. آکهم ء نوز چارواسن استهیدی. آجهم
 مینهن آپام ء اووی چارواسن استهیدی. قارنداسم مین ایکه ومز او قوو
 اویره نب ء جورمز

مین قالای او قووغا باردیم

مینگ آبیچ دیگن قورداسم بار ایدی. آ کهسی اونی او قووغا
 بیردی. بئر کونی اوینایین دیب باردیم. آبیچ کتاب اوقب اوتر ایکن.
 تگنداسام کتابندا: جومباق، ماقال، اوله ک باسقادا جاقسی سوزدهر کوب
 ایکن. او قوو اویره نسه مین ده سوندای اوقر ایدم دیب، او یفا قالدیم.
 او یگه قایتب کیلدم؛ او قووغا بارا من دیدیم؛ آ که مین آجه م بول او یهدی
 اوناندی؛ ایرته کینه آ که م او قووغا آبارب بیردی.

اوتیرک اوله گدهر.

بیریدی باقا قزن کوبه له ککه؛
 عبوریدی قارا چین چیگکه لککه؛
 بئر توون قومر سقانگ اوستاب سوپ؛
 توی قلب آت چاپتردی تو کره ککه.

*
**

آیبادم جلقی قلب اوتر تولکی،
 بورسقلدی اوستاب منسه گ آنگ ملکلی.
 اچنده توب کسینگ جنب کیتب،
 قلدگ غوی اویبای، قارساق، مینی کولکی!

*
**

کومسدهن آق تچقانغا تلغا ققدم،
 تیرسینهن کور تچقانگ جالغا ققدم؛
 تیرسین سارماسانگ جرتبای سویب،
 جیندیق اول بیس قارس سابا ققدم؛
 جیلیب توغز جگت کوته ره آلهای،
 قلماسقا ایندی سابا توبا ققدم.

**

چن اوله گدهر.

بالایق کوی.

جار اتقان بارچامزدی آدام قلب،
 تووغاندا توك بلمه تین نادان قلب؛
 آلتی آیدا ایگبه کته وگه چاما کیلب،
 نالیندیق جل تولغاندا قاز-قاز تورب.
 قاز تورب آباق باسدیق آبل-تاپل؛
 نان ناچار، جوق ایسه بیه ایس بین آقل.
 آنادان ایچه ک اییب عوسن تانب،
 بایقادیق اونان باسقا کمده درجاقن.
 عتل چقدهی کیلگه ن کیزده ایکی جاسقا،
 قوسالهای سوزدی آیتلادیق باسقا - باسقا؟

عبر قاسق، عبر توستاغان آرناپ آلب،
 تالاسدق اولکه نده رمین اچه رآسقا.
 ءتورت بئیده تالاب قلدق آسق جیناب،
 جو گورده جالائز - آیاق جانندی قیناب؛
 بوقاسب، کورنگه ندی بوق بین آب،
 ریتکه کره المادق کسی سیلاب

اوزکه تلده رده کی دسه اردک تا ثبالاری.

ش

آس = آش	تابس = تابش	کسی = کشی
باس = باش	قامس = قامش	ایسک = ایشک
تاس = تاش	قس = قش	بیسک = بیشک
قاس = قاش	عس = عش	پیسروو = پیشروو
سول = شول	قوسی = قوش	توسیروو = توشیروو
سولای = شولای	توس = توش	بوسقا = بوشقا
سورپا = شورپا	اس = اش	سیکه ر = شیکه ر

قش سووق = قس سووق. بالا بیشکده = بالا بیشکده. قارا
 تاس = قارا قاش. سولای سولیه = شولای سولیه. تابس کوب =
 تابش کوب. قامس آز = قامش آز. قوس اوچدی = قوش اوچدی.
 اسنر بوسقا قدرما = اشتر بوشقا قدرما.

زَامِزَام = زَمَزَم	دَارَا جَا = دَرَجَه
شَارِبَات = شَرِبَت	أَجَال = آجَل
قَايِرَات = غَيْرَت	سَابَاب = سَبَب
سَايِرَان = سَيْرَان	سَابَاق = سَبَق
زَامَان = زَمَان	سَالَام = سَلَام
قَام = غَم	سَالَامَات = سَلَامَت
قَاوِم = قَوْم	مَارَتَابَا = مَرْتَبَه
كَاَسِب = كَسَب	سَاَجِدَا = سَجَدَه

بيك درجه. تومهن درجه. اجل آيامايدى. سبب سز سبقدان قالما.
مين دالادا سيران ايتدم. سلام ديهه سلامت بولسن. اوسى زمان، قانداى
زمان؟ سجده غابا. يدى ايكي مرتبه قويايدى. مين زمزم اچدم.

(*) عربچادا داوستى ديسداردگ حرفده رى جاز له ايدى: اولاردگ اورنينا هر تورلى
بيلكيله قويايدى، مثلا: «—» جكچكچك «آ» اورنينا قويايدى: «—» جووان هم
اوزن آينلغان «آ» اورنينا قويايدى؛ «—» داوستى حون جوقئينج كورسه ته دى.

ع

ء آلی = عَلِي	آراب = عَرَب
ء آلم = عَالِم	آرابی = عَرَبِي
آسق = عَاشِق	آقل = عَقْل
ء آلم = عِلْم	آمال = عَمَل
الاج = عِلاج	آیب = عَيْب
ء اوامر = عُمَر	آیت = عَيْد
آر = عَار	ء آدل = عَادِل
دووا = دُعَا	آدهت = عَادَت

قازاق تلمده عرب سوزی کوب. عربی سوزدهر:
 عقل، عمل، عیب، عید، عادل، عادت، علی، عالم،
 عاشق، علم، علاج، عمر، عار، دعاء، عالم، عجب، ساعت،
 شریعت. مونان دا باسقالادی بار. عربی سوزدهردی آست، ء اوست،
 ء اوتور، ساکن قویب جازامز.

ف

پارق = فَرِقُ	آپات = آفَتْ
قورپ = عَرَفُ	قاب تاوی = قاف تاوی
شاپاق = شَفَقُ	پل = فِیل
پاقر = فَعِیرُ	اوپات = وَفَاتُ
موپتی = مُفْتی	قابل = غَافِلُ
موساپر = مُسَافِرُ	ساپار = سَفَرُ
پارسی = فَاרْسِی	کاپر = کَافِرُ
پارمان = فَرْمَانُ	پکر = فِکْرُ

آفت سوققانداي بولدی. قاف تاوی ایرته گیده کوب سوله نه دی. آیاقئینک زوری فیل. وفات بولدی دیگه ن اولدی دیگه ن سوز. فقیرغا قاراسو کیره ک. شفق نورن چاپب تور. جامانئک فکری جامان بولادی. قازاق تلنده فارسی سوزده رده کوب.

ص

مسر = مِضْرُ	ساف = ضَافُ
سوپی = صُوفِي	آسل = اَصْلُ
سیپات = صِفَتُ	صابیی = صَبِي
ماقسود = مَقْصُودُ	سوورهت = صُورَتُ
سالوات = صَلَوَاتُ	سابر = صَبْرُ
سالسال = صَلَّصَلُ	ساداقا = صَدَقَه
ناسارا = نَصَارَا	ناقص = نَاقِصُ
نوقسان = نُقْصَانُ	ناسب = نَصِيبُ

صاف آلتان استه لگه ن سافینا. اونك آصلی جاقسی. صبر ءتوبی
 ساری آلتن. صدقه كندی ساودا بیره ایسی جارم ناقصا ء اوزی. سورای،
 سورای مصرغادا بارادی. آدال صوفی آزا، آدم صوفی کرب منانك
 صنعتی سولوو ایگه ن. پیغمبرمزا صلوات اوتیمیز.

خ

قابار = خَبْرُ	قال = خال
بوقارا = بُوْخَارَا	قانم = خانم
نوسقا = نُوسَخَه	قاتم = خَتْم
قاسته = خَسْتَه	قون = خُونُ
نارق = نَرِّخ	قودای = خُدَايِ
ماقلوق = مَخْلُوقُ	قاوپ = خَوْفُ
قاراجات = خَرَاجَاتُ	قالق = خَلْقُ
قانجار = خَنْجَرُ	قولق = خُلُقُ

تايدك ايتنדה اخالى بار. خان، خانم، خانپا، بارن خان زادالارد بيمز.
 ختم ايتوو، بتيروو. كسى اولترگهن خون توله يدي. بارچا عالمى خدایى
 جاراتقان، بوزق آدمنان خوف كوپ. دنياد، تورلى - تورلى خلق بار.

ح

قاسره ت = حَسْرَت	آرام = حَرَام
قایران = حَیْرَان	آل = حَال
قامزا = حَمَزَه	آکم = حَاکِم
قامید = حَمِید	آیوان = حَیْوَان
آقمه ت = آحْمَد	آوت = حُوت
راقمه ت = رَحْمَت	آجه ت = حَاجَت
سائق = صَالِح	قورمه ت = حُرْمَت
ناسیقات = نَصِیْقَت	ناقاق = نَاحِق

حرام اسدهن ساقان. حال جاقسی ما؟ حاکم عادل بولسا حلققا راحت. آوی حیوانداری: تویه، جلقی، سیر، قومی، ایچکی، ایسه که نه نارسه حاجت؟ اوزگه فی حرمتته سه گ اوزگدی ده حرمتته. بروه که نالحق جالاجایا. حمزه، حمید، احمد، صالح، آدم آنداری.

ط

توپان = طوفان	قات = خط
اوتان = وطن	شارت = شرط
قاتهر = خاطر	قاتا = خطا
باتل = باطل	قاتار = قطار
قوتبا = خطبه	تالاب = طلب
سولتان = سلطان	تالاق = طلاق
سالتانات = سلطنت	تاغام = طعام
شایتان = شیطان	تاراپ = طرف

مین خط بله من. مونگ شرطی قالی؟ بول سوز خطا جازغان.
 طلب قلساگ تابارسن. طعامغا اوتیریگز! بول طرفدا کون جلی
 بولب تور. بورنقیدا طوفان سووی تاسب، جیر جورینه جایلطان اول
 سوز مینگ خاطرمندهن چققان ایکن.

ه - ه

مور = مهر	آر = هر
زار = زهر	باغا = بها
جاد = جهد	اوهس = هوس
جاغاز = جهاز	آلهك = هلاك
ساباز = شاهباز	اونهر = هنر
ميرمان = مهربان	آزل = هنزل
ميهان = ميهان	شار = شهر
دارهت = طهارت	شايهت = شهيد
پاتسا = پادشاه	آيبات = هيبت

هر اسكه طلب كبرهك. كتابك بهاسى نه؟ جاسى عسوزدى
جائتلب آلووغا هوسبن. آآن بلمه گون هلاك. هنزلى اور گه جوزهر
هنزه شهر گه كهتدى. مسق هيبت چيگب تور. همان طهارت آلب
اوتر. بى بيلگينه مهر باسدى.

ض

زارار = ضَرَرُ	قازا = قَضَا
قازرهت = حَضْرَتُ	قازى = قَاضِي
قدر = حِضْرُ	آزر = حَاضِرُ
آغزا = أَعْضَا	آرز = عَرَضُ
رامازان = رَمَّانُ	قارز = قَرَضُ
آپزال = أَفْضَلُ	پارز = فَرَضُ
مازمون = مَضْمُونُ	رزا = رِضَا

جوك آورن نار كوته رهدى، قضا آورن ابر كوته رهدى. داودى
 قاضى بتي رهدى. ميين حاضر اوقب اوترومن. اول حاكم گه عرض قلدى.
 قرض آلساڭ قايتار. آدلەنگ مويندا قرق فرض بار. ميين ساغان بيك
 رضامن. رامادان ايل آتى، رمضان آى آتى.

ذ

زات = ذَات	زاوق = ذَوْق
آزان = اَذَان	زهین = ذِهْن
آزاب = عَذَاب	اُوزر = عَذْر
نازر = نَذْر	مَازر = مَعْذُور
زکر = ذِکْر	زاکر = ذَاکِر

بول قانداي ذات؟ جاننر ذات. آناو قانداي ذات؟
 آناو جانداي ذات. آذاني اذان آيتب تور بول
 ءاس تووراسندا كوب عذاب چيكدم. ءبر آقمار باس
 نذر آيت. ذاکر ذکر آيتب تور. ءآن مين کوي ذوق
 ءاوچن کيرهك. جاقسي کتاب اوقياك، جافسي
 ءسوزدي تگداساك، ذهن آرتيلادي.
 عذرلي کسی نمازدي اوتيرب اوقيسادا جارايدى.

ظ

آغرام = اعظم

ایمام = اعظم

لیپر = لفظ

تاجم = تعظیم

انتیزار = انتظار

زالم = ظالم

نازار = نظر

نیرام = نظام

نیرامناما = نظامنامه

نازم = نظم

ظالم مین جولداس بولماا مناو خطقا آزران
 نظر سالیجی. جاگا نظام چنب ایسکی نظام قالمیدی.
 مین نظامنامه ساتب آلدن. مینم آغام نظم حازب
 جور. بز ایمام اعظم مذهبندامز. بز لفظ چغارچی.
 داوسکدی ایستووگه انتظارمین.

ه - ه

مور = مهر	آر = هر
زار = زهر	باغا = بها
جاد = جهد	آوهس = هوس
جاغاز = جهاز	آلك = هلاك
ساباز = شاهباز	اونهر = هنر
ميرمان = مهربان	آزل = هنزل
ميهان = ميهان	شار = شهر
دارهت = طهارت	شايث = شهيد
پاتسا = پادشاه	آيبات = هيبت

هراسكه طلب كبرهك. كتابك بهاسى نه؟ جاقسى سوزدى
جانتلب آروغا هوسين. آآن بلمه گن هلاك. هنرلى اور گه جوزور.
هنره شهر گه كيتدى. مسق هيبت چيگب تور. همان طهارت آلب
اوتر. بى بيلگينه مهر باسدى.

ض

زارار = ضَرَرُ	قازا = قَضَا
قازرەت = حَضْرَتُهُ	قازى = قَاضِي
قدر = حِضْرُ	آزر = حَاضِرُ
آغزا = أَعْضَا	آرز = عَرَضُ
رامازان = رَمَضَانُ	قارز = قَرَضُ
آپزال = أَفْضَلُ	پارز = فَرَضُ
مازمون = مَضْمُونُ	رزا = رِضَا

جوك آورن نار كوتەردى، قضا آورن اير كوتەردى. داودى
 قاضى بتيهردى. ميين حاضر اوقب اوترمين. اول حاكم گه عرض قلدى.
 قرض آلساڭ قايتار. آدلەنڭ مويندا قرق فرض بار. ميين ساغان بيك
 رضامن. رامادان ايل آتى، رمضان آى آتى.

ذ

زات = ذَات	زاوق = ذَوْق
آزان = اَذَان	زهین = ذَهْن
آزاب = عَذَاب	اُوزر = عَذْر
نَازر = نَذْر	مَازر = مَعْدُور
زَکر = ذِکْر	زَاکر = ذَاکِر

بول قانداي ذات؟ جانسز ذات. آناو قانداي ذات؟
 آناو جانندي ذات. آذانبجي اذان آيتب تور بول
 ءاس تور اسندا كوب عذاب چيكدم. ءبر آقبار باس
 نذر آيت. ذاکر ذکر آيتب تور. ءآن مين کوی ذوق
 ءاوچن کیرهك. جاقسی کتاب اوقیساك، جاقسی
 ءسوزدی نكداسالك، ذهن آرتیلادی.
 عذرلی کسی نمازدی اوتیرب اوقیسادا جازایدی.

ظ

آغزام = اعظم

ایمام = اعظم

لیپز = لفظ

تاجم = تعظیم

انتیزار = انتظار

زالم = ظالم

نازار = نظر

نیزام = نظام

نیزامناما = نظامنامه

نازم = نظم

ظالم مین جولداس بولماا مناو خطقا آزارق
 نظر سالیچی. جاگا نظام چنب ایسکی نظام قالبدی.
 مین نظامنامه ساتب آلم. میخ آغام نظم حازب
 جور. بز ایمام اعظم مذهبندامز. بز لفظ چغارچی.
 داوسکدی ایستووگه انتظارمن.

ث

سایت = ثابت	میسال = مثال
آسہر = اثر	مستقال = مثقال
قادیس = حدیث	میراس = میراث
اوسپان = عثمان	ساوَاب = ثواب
کاوَسار = کوثر	اصبات = اثبات

نوراً سویلہ مین حیردہ مثال مین سویلہ میز. آوردو
 باتانداب کرب، مقالداب جنادی، میراث دیب برہودہن قالفان
 مال ہم ملکدی آینادی. جاقسی اس استہ گہن ثواب تابادی.
 ثابت اثبات اینب ناندردی. نمزدک اثوی بلندی. عثمان اوچنچی
 خلیفہ ننگ اسمی.

کلمه = کلامه

کلمه = کلامه

شماره = شماره

ع ۶ ۶

دايرا = دائره

قوران = قرآن

غایب = غائب

قیراغات = قرات

مولایم = ملائیم

سؤال = سوال

مؤمن = مؤمن

فايدا = فائده

یا اجوج = یا جوج

دایم = دائم

ما اجوج = ما جوج

لائق = لائق

قرآنتک ایکنجه سورهن اوغب چورمن قرات او قودو
 دیگهن سور، سوالیه جواب قاير. ناداندقدان فائده جوق، ضرر کوب.
 مین دائم ایتره جانامن هم ایتره تورامن. محیط داریسی حیر
 دی آینالب جاتقان زور نیگزه ایه سینه آتی لائق ایکن.

کوللی = کَلِّي	موللا = مُلَّا
سوتتی = سُوْتِي	اوممەت = اُمَّتٌ
موآذین = مُؤَذِّنٌ	زارره = ذَرَّةٌ
ایتیفاق = اِتِّفَاقٌ	جانات = جَنَّتٌ
موعاللم = مَعَالِمٌ	جبار = جَبَّارٌ
موسائنیف = مُصَنِّفٌ	سوننەت = سُنَّةٌ
قوددوس = قُدُّوسٌ	آووهل = اَوَّلٌ
زومررود = زَمْرُودٌ	قووات = قُوَاتٌ

آولغا مولا کیلیدی، بز محمد دگ امتیمز، کوچتی اوودگ ذردهی تویری
خوف، اولگە ننگ اورنی جندە بولسون، جبار ایهم اوزگ ساققا سنت
پیغمبریمز قویهای عادت ایض استە گەن اسی، اول آز ابتباسام، کوتە روو گە
قوتەم کیلەنن ایهم سن، کلی عالمەدی اللە جاراندی.

(۱۰) «ت» بول قاباتق بیلگیسی یعنی: بول بیلگیئنگ آستنداعی حرفدای سول جبرده
ایکی جازبای براق جازووم اوچن قویاتق بیلگی،

عذاب، صراط، سلام، کلام، کمال، جمال، حلال،
رحیم، حمید، مجید، عزیز، غفور، رسول، نیمة، حکمة،
حسرة، طاعة، ساعة، شفاعة، قران، سلطان،

ربا، حقا، حیا، سوا، شوا، کلا، سویا، قویا، علیا، ولیا،
رب، حق، بحق، سو، کل، قوی، نبی، علی، ولی،
کل، حاج، رب حق، حی، قوی، علی، ولی، غنی،
شیاء، شیء، شیء، بناء، دعاء، دعاء،

۱- بولار حرکه دیب آتالادی.

۲- بولار تنوین دیب آتالادی.

۳- بول ساکن دیب آتالادی.

۴- بول تشدید دیب آتالادی. عرب سوزنده حرکه، تنوین،

ساکن، تشدید قویلمغان حرفدور او قلمایدی. سوز باسندا ساکندی
حرف تورسا، یاکی تشدیدلی حرف تورسا، اول حرف اوتبکن
سوزگه جالغاب او قیلادی.

بولاردی بالالارغا آتیب، توستدرگن سوش عرب سوزدهرن هفتیک
شریفدهن اوقیتوو کیرهک.

هفتیکدهن، اولی، «قل هو الله» نى، سونان سوش «الم فشرح» دى.
اونان کین «قل اعوذ» لردى اوقیتور. «آ» نى قانچا سوزوو، تسدازغا
قانچا تنوو کیرهک- اولاردى معلم، اوزى بیانداب بالالارغا توستدره دیب
موندنا جازبادم.

آدام آتداری

ابركك آتداری: اسمایل = اسماعیل؛ اسحاق = اسحاق؛
 جاقب = یعقوب؛ جوسف = یوسف؛ جونس = یونس؛ موسا =
 موسی؛ آرون = هارون؛ جاقبا = یحیی؛ آیسا = عیسی؛ اومار =
 عمر؛ جافار = جعفر؛ قامزا = حمزه؛ اوسپان = عثمان؛ آسان =
 حسن؛ اوسه ن = حسین؛ لقبان = لقمان؛ آبدراخمان = عبدالرحمن؛
 آبدی کرم = عبدالکریم؛ آبدلده = عبدالله؛ صلاح الدین، صدرالدین،
 بدرالدین، جمال الدین، کمال الدین.

آیهل آتداری: زینهب = زینب؛ آجار = هاجر؛ اورقیا = رقیه؛
 موگولسم = ام کلثم؛ زلیقا = زلیخا؛ باتیما = فاطمه؛ آیشا = عائشه؛
 سالقا = صالحه؛ قامیدنا = حمیده؛ قادیچا = حدیچه؛ جامیله = جمیله؛
 قالیما = حلیمه؛ نازیپا = نظیفه؛ شاریپا = شریفه؛ مالیکه = ملیکه؛
 رازیا = رضیه؛ قاتیرا = خاطره.

كوننڭ اتداری

فارسچا	تازاقچا
شنبه	سیمی
یکشنبه	جیکسه مبی
دوشنبه	دویسه مبی
سهشنبه	سیسه نئی
چهارشنبه	سارسه مبی
پنجشنبه	بیسه مبی
جمعه	جو ما

جولذراتداری

روسچا	عربچا
یانوار	دلو
فیورال	حوت
مارت	حمل
آپرهل	ثور
مای	جوزا
ایون	سرطان

ئايول	اسد
آۋغوست	سنبله
سېنتاير	مېزان
اوكتابر	عقرب
نويابەر	قوس
ديكابەر	جدى

قازاقچا آي آندراي

اوتامالى، ثور، ماي، جاز آيلارى جاز توقسانى؛
 چلده، سارچا تامز، سنبله، چلده آيلارى، چلده
 توقسانى؛ قر كويه ك، قازان، قاراچا، كوز آيلارى،
 كوز توقسانى؛ قاوس، فاكتار، آقبان، قس
 آيلارى، قس توقسانى.

ككون اوزارب،

قار ايرب،

سوو سايلارغا تولادى.

بول قاي كيزده بولادى؟

کوندەر اسب،
 چوپ ئېسىپ،
 ايل بېچەنن اورادى-
 بول قاي كيزده بولادى؟

جاوب جاڭگىر،
 جىر سابر،
 چوپ، جاپراق سولادى-
 بول قاي كيزده بولادى؟

سودا موز بار،
 جىردە تار،
 بوران بوراب سوغادى-
 بول قاي كيزده بولادى؟

قازاقچا جل آندارى

تېغان، سېير، بارس، قوبان، اولور، جلان، جلتى، قوی،
 مېچن، تاوق، ايت، دوگر.

جل باسى بولوودك تالامى

جلتى، تويه، سېير قوی، ايت، تاوق، قوبان، اولور

بارس، میچن، چلان، دوگنز- باری، جل باسیلقا تالاسبدی.
 بره ولهدی- زورلیفن آیتب، جل باسی بولووغا مین لایقین
 دیگن؛ بره ولهدی- آدامغا فایدالیغن: جل باسی بولووما-
 غان لایق دیگن، تچقاندا زورلق جوق، آدامغا فایدالی
 ایبهس. سوندقدان اول اویلاب، بر آمال تابقان. اول
 آیتدی: «بول تالاسدان هیچ نارسه اونبه یدلی. جلدی قاراب تورالقد،
 کم بورن کورسه، سول جل- باسی بولسن» دیب. تویه بوی
 بییک بولغان سوک تچقان، سوزن قوستاغان، باری جلدی
 قاراب تورغان. تچقان آقرن جورغالاب تویه ناک اوستینه چغادی.
 اورکه چینه، ممتب اوتیرب، جلدی قاراب بارینه ن بورن کورهدی ده
 جل باسی بولادی. تویه بوینا سینب جلدان قورقالبدی.

قازاقچا باتالار

I

آ، خدایم اوگدامن!
 اوگدامانگ بیلگیسی:
 منگ ساویلنک تورداسن!
 سیکسهن اشگهن بوتالاب،

سېگىز كىلىن قومداسن!

تەنچى نىڭ يەسەن بېرسەن!

ءاويسەن قوڭرات تويەسەن بېرسەن!

تەگەن آرواڭدارقا تە بېرسەن!

الله اكبر

II

خدايم چارلقاسەن! باي قلسەن!

ءتورت تولىڭنىڭ ساي قلسەن!

كىتەسەس دولت بېرسەن!

مال باسنىڭا ساولەت بېرسەن!

كىڭ يىيىل بېرسەن!

قربانلىقىڭنى قەبۇل بولسەن!

تەگەن تەگەن گەڭدى بېرسەن!

الله اكبر:

III

آسنىڭ، آسنىڭ، آسنىڭا!

بېرە كە بېرسەن باسنىڭا!

بۇدەنەدەسى جورغالاب،

قۇرغاقداي قۇرغاقلاپ،

قدر كېلىن قاسىڭا!
سېنەن بايلىق اوتتەسن!
ءاتاڭرى بەرگەن نىسبەڭ
نىبكىلەسەڭ كىتتەسن!
جىڭڭڭنىڭ اىكى چىتتە
تاي چاپتسا جىتتەسن!
كىچىكە كېلب جامراسقان،
چوولدا سېب ماڭغراسقان،
قوچاقاننىڭ اناسى
ساولق باسسىن، اۋىڭدى!
باقايلارى سزىلداپ،
موزدەرى جانلداپ،
بزاۋلاردىڭ اناسى
سېرى باسسىن، اۋىڭدى!
چوودالارن چاڭ باسقان،
آرتقى اورىكە چىن قوم باسقان،
بوتاقاننىڭ اناسى

انگن باسن ءاويگدى!
 چگر-چگر كسنه سگن،
 سويتك بين ايسكه سگن،
 قولچاقدك آناسى
 بيه باسن ءاويگدى!
 الله اكبر!

جو مباقدار

آت باستى، آرقار موزدى، ءبورى كيوده لى، بو كهن ساندى،
 قوس قاناتتى، قومرسقا ءازدى، بوتنا ترسه كتى.

۲

دنيادا بار آيدانار؛ بلسنبه؟
 جاني جوق قيملاوغا دينه سنده.
 اچنده سويه كدهرى باقچا باقچا
 جار قلوهار چالغر كوزى توبه سنده.

۳

مورتى بار، ايه گنده ساقالى جوق،
 تونى بار، كيه رينه چا پانى جوق.

فايداسى ءاوى اچىنەن تابلغان سوڭ
داللاخا كۆرپ چىغار سفرى جوق.

۴

ءبر نارسە قاناتى بار اوچباس بىيك؛
سوندا دا جورمە يىدى ايسكەن چىرگە ءتىيب،
آراسىن چىرمىن كۆككەڭ ءاورت آلسادا،
كىتتە يىدى ھىچ ءبر چىرى اوتقا كويىب.

۵

جاپاندا ءبر آيداغار بوغب جاتقان؛
اوياتقان ءاوز جانتىنا قضا تانقان؛
نارسە گە پىچە ءتورلى ءاوزى داجال؛
آيانغى سونداى مەقتى چىرگە باتقان.

۶

تاڭ قالارلىق ءبر ءايت بار؛
ءاوى باغادى، اورمە يىدى؛
آيانغى جوق جورمە يىدى؛
كۆمەين تىساڭ سويلە يىدى؛
تەن آدام بىلمە يىدى؛
رخصت سىز سول ايتىدەن
آدام اويگە كۆمە يىدى.

مازى بار، قدامى جوق آياغىنىڭ،
 نىمەيدى ماۋچى خىزگە تاياغىنىڭ؛
 قولدارن حيوانغا آرتا تاستاب؛
 قولدارن حيوانغا اورا تاستاب؛
 سالادى اۋەزىنە باياغىنىڭ،

باقسىنىڭ سوزدەرى

۱
 اولى خدای اسم الله!
 اس باستىن، بسم الله!
 تايفاق كىچوو تار جولد،
 جارلقا الله هر جولد!
 جىغلاندا سويەى بىر!
 سورنگەندە دىبەى بىر!
 جاڭلغاندا بار خدای!
 جالسام جالغاب جىبەى بىر!

۲

آى قونىزم، قونىزم!
 ۋە آبدان دا بولجا دوڭىزم!

اويە شكىنىڭ تويىنەن
 ۋاويىرب آلغان قوبىزىم!
 قاراغايىدۇڭ تويىنەن
 تايىرىب آلغان قوبىزىم!
 قىزىق قىزىق تولىغى
 جاچىك قىلغان قوبىزىم!
 جىلى ما يانىڭ تىرىسىنەن
 قابىچى قىلغان قوبىزىم!
 جويىرىك آتدۇڭ قوپرىغىن
 اچەك قىلغان قوبىزىم?
 اور تىكەنىڭ مويىزىنەن
 تىەك قىلغان قوبىزىم!
 تاسقا چىققان ارغايىدان
 تولاق قىلغان قوبىزىم!
 ۋاآبدان دا بولجا دوڭقىزىم!

۳

اوسى بالىم كىلىمەسە،
 آيتقان سوزگە كوتبەسە،

تولاغىڭدى. بوراين
 كوتەرب جىرگە اوراين؛
 مېن جايىما جورەين؛
 ءاوز آلدېما بولاين.
 مېن، مېن ايدىم، مېن ايدىم.
 مېن كېدەردەن كېم ايدىم؟
 بار قوربىنان كېم بولدىم
 قارا جىرمېن تېڭ بولدىم
 قانم قالدى ۋېر. قاسق؛
 ايتىم قالدى كوك ھاسق؛
 غەرب جانم قوو آسق.

جىرچى سوزدەرى

آرغىماق جايى كوريتەدە
 آسا چاوب بولانسى
 آيقى كول باتاق آتانا
 آيدىنى قورب سولسا
 بايتىرەك سىنا كوريتەدە

چاپیراغی ءتوسب قووارسا.

ءبر آرزانا سويلهين،

چاقسيلار سزگه اوناسا.

۲

آرغماق جايلاب نه كيرهك؟

آرتينان جابي جيتكهن سوك،

آغايين تووغان نه كيرهك؟

آگديسب كوني اوتكهن سوك؛

قزل ءتلم، سويله ب قال!

قزيمكدي چير كوره،

اجل قووب جيتكهن سوك

آيت ديتين آغا سز قايد؟

آيتان اونى ء بز قايدا؟

ءبر توبه نك باسينا

تعا سالب كيتكهن سوك.

۳

چاقسيدان جامان تووادي

ءبر آياق آسقا آلفيسن

جاماننان چاقسى تووادي

آدام آيتسا نانغيسن

فقیردادا فقیر بار
 بايقا كوڭگن بېرگىنىز
 بايلاردادا بايلار بار
 فقيرلارنا آلىغىنىز
 چىڭ مېنەن آيت دىسەڭ،
 اوسىندى سوزدەن سويلەين
 قولاغىڭنان قالغىنىز.

۴

جالب - جالب ايتكەن چاپلاق
 چوقى جىرگە قونبايدى.
 ادام دىگەن جىگەڭ
 دولتى تايسا باسىنان
 آرواغى بولمايدى.
 آقىڭ بولسا جىر تىڭدا!
 جىرچىڭ نە دىب تولغايىدى؟

• جون سوراو •

كىب اجىدە سويلەگەن
 جاسى بىگىت ساغان قاراسام،
 قارا - لاچىن تويغىنىز.

اصليڭا كوز سالسام،
 قوس آلاتن قوغيسن.
 قزل تلگه كیلگه نده
 سار- ساداقلڭ اوغندای
 كوله نهنده ب زرغيسن.
 كورمه گه نهن سورايمن:
 روو كدی بیلدېچی!
 زامانڭ برگه تورېسېن.

تاقياق سوزدهر

اولكهن كيرسهڭ قالدی دا،
 آس قوبلدى نيگه چكه؟
 اولكهن بيله ر قالدی دا،
 قولدار كردي كيشه سكه؟
 كيشه سكه نده نه ديسدی؟
 ترنادای موينن تيشه سدی؛
 بېر- برينه سيرت قلدی:
 اويگه كیده ی كیلگه نده،
 بېر آيات آس بيرمه سكه.

بولبلدان چيچهن عبر قوسن جوق
 بارماقداي - آق قاراسي؛
 ملتقدان تيز اجل جوق
 ترناقداي - آق جازاسي؛
 كو كلك قالسا جاققا
 المستيغن آيتاين
 جبرمين كو كدك آراسي.

ايكي تزگن جوق بولسا،
 آندك موينن بورا آلمايدي؛
 اوزة نگی - باو جوق بولسا،
 ايرگه کسی منه آلمايدي؛
 ايكي تارتبا جوق بولسا،
 آت اوستنده اير تورا آلمايدي؛
 قامچي قانات،
 قويسقان قوت
 ايكي قانجيغا تون ساقنايدي؛
 تون جان ساقنايدي.

تاقوۋا مېن سىيردك ايتسقانى تاقوۋا.

سابانغا كېلە بىردك قاسقا سىيرا
دالادا جايلىب ءجور باسقا سىير.
جونىڭدى تورغان جىردە تلەين - بە?
باسىنب اورماخان سوڭ بولدك ء اوپىر.
سىير.

سابانغا كېلىپ تورمىن قاسقا سىير.
جايلىب جورگەنى راس باسقا سىير؛
نەسەنە ايتارچى بوب قورب تورمىن?
سابانك تارىسى جوق جالغز ء توپىر.
تاقوۋا.

تارچى مونك سوگب تورغانىنا
ء اوزىنك كوز سالمايدى قلغانىنا.
سابانغا جالغز قوچاق تىلەرگە تېجە،
بارساپچى ايكىنچىنىڭ قرمانىنا!
سىيرى

جاي سويلەب قاراين مېن آرانىڭكا،
تالاسى جوق دورس آيتسالك جواپىڭكا؛

بیرگەندى ثواب - آق دىب قاقساوچى
بول جىردە نە بوب قالدى ثوابىڭغا؟

تاقوۋا.

قاراچى حىۋاتىڭ آنكىمەسن!

بۇر ۶ سوزدى قىسقارتالغى اوتەربىيىن .
۶ اوزم دە مېرگەنبايدان آلدۇم سوراب ،
بېرەين ثواب ۶ اوچىن اوتىڭ نەسن ؟

آلدىن آڭ آتقانىڭ ۶ بارى مېرگەن ؛
آتادى مېرگەن آڭدى كوزى كورگەن ؛
بىرۈگە بولمايتىن بول نارسە بولسا ،
قالايچا اول مېرگەنباي ساغان بېرگەن ؟

تاقوۋا.

بېرەين مېنى دە ساغان ساوقت دېسەڭ ؛
آز - آزداپ تاماغىڭدى تارتىپ چىسەڭ ؛
۱۰۰۰ چ قاداڭ جارتى چىرەلەيچە ساپاتان ؛
بېرەسن آخىرىدە آرتق حېسەڭ

سیر

کوب ایسکەن کورگەننەن کورمە گەنم؛

تینغا قلندای تاوب سیرمە گەنک!

دیهەسەك بیردم دیگەن قور آتاغی،

اونان دا جاقسی ایهەس بە بیرمە گەنک؟

اوساق انگیمەلەر.

ارسز ۛ ایت.

کون اسسی ایدی. آت جوك تارتب کیلە جاندی.

آربانك کوله گکەسنده ۛ ایت جاتر ایدی. ۛ تلن سالاناتب،

اینتیگب سولقتاب، آیتادی: «جوك نم آور، جول آلس،

ۛ تلم چقدی ۛ بر فارس».

(اوزگەنك آسن اوزینه جوروو).

اوتیرکیچی تچقان

تچقان ایت اویگە کردی. جیوگە شیچ نارسا

تابا آلمادی. چاگراقد ۛ الرولی حال، حایا، قازی،

قارتالار تورايدي. اولاردى جيوگە چاڭراققا چىغا المادى سۈيۈپ تورغاندا
 باسقا ۋە بىر تېچقان كېلدى، نە تايدىڭ؟ دېي سورايدى. باستا بى تېچقان آيتىدى:
 «ايدىڭ ۋە بارى ۋە آرى جاسق، ۋە آرى ساسق اوفى كەجىين؟»

(قولى جىنبەگەن خورلاوچىل)

آنا مېن آنا

بىرە ودىڭ اولكەن زولى قاتتى نارواستانىدى. آنا-اناسى اولب قالاما
 دىيۈپ واپىلدى. ۋە آكەسى اولكەن اولن اوتە جاسقى كورەدى ايكەن.
 «اولكەنى اولكەنچە كچكەنەسى اولسە يېچى: اوناڭ قايقىسى جىكلرەك
 بولار ايدى كېيىدى. سوندا اناسى آيتىدى: ۋە بارى ۋە بارى بارماقتى
 چابسانا جانغا بىردەى بانادى»

(انغا بالانىڭ آلايىنى جوق)

جرتق چىلەك جىكلرەك

ۋە بىر قاتن قودقدان سوو آلب كىلە حاتدى.

چیلە گى جرتق ايگەن، سوو آغىب تاوسلغان ساين، كوتە روو گە جىشك
بولدى. اوغان قاتن قوواندى. ۋ اوپىنە كىلب قاراسا، چىراە كدە ۋ ۋ
قاسقداى سوو قالدى.

(ايگبەك آزان - اوپنەك آز)

اوپىچل

ۋ ۋ قازاق توغاينا ۋ چوب چا پا كىلب اوپتاب قالدى. باق دونىنى
آرالاب ۋ جورب قازاقدك قاسينا كىلسە، اول ترايب اوپتاب جاتر.
سوندا باق تورب آيتدى: «ۋ منى اوپتابنىڭ ۋ اسى! كون آچقدا
ۋ چوپن اورب، جىيب الكوفا باستالار آسغىب جاتر، بول سناو
اوپتاب جاتقانى. سوپتەدى دە: خدای قورامايدى، باق قارامايدى دىب،
خدای مين ماغان كئا قوياى.

(دىسە خدای قوراسن - ايگبەك ايتب سوراسن)

قازاقدار مین قاسقر

عبر قاسقر متون بولسا قوراغاچاوب، "زا پیرمه دی، تالای قوزی،
تالای اولاداردی آلب کیتب، جیب عجوردی. قازاقدار تالای قووساد
سوقترمای جوهره تن. عبر کونی قاقانغا نوسب قالمی. قولغا توسکه ن
سوک قازاقدار اورا باستابدی. سوندا قاسقر آیتدی: «بیگه اوراسندار?
مینگ جازیعیم سورلیغم-با؟» دیب قازاقدار آیتدی: «جوق، قاسقیرم،
سینگ جازیعگ سورلیغک ایمه س اورلغک». (اورلق موی خوراق)

قارغا مین قومرچا

قارغاچولدهب سوو ازده دی. دالادا سووی مین قومرچا تورایکه ن. سووی
اولقی ایکه ن. قارغانگ موینی جیبه دی. قارغا قومرچاغا
تاسد اردی تیرب ۶ اوستی-اوستینه سالا بیرهدی. تاس کرترب،

سو بیتینه چقدی. قارغا ءاچب سووسین قاندردی.
(هر ءاسدگ ءآدین ءبلوو کیره ك.)

تالاس

سار-تچقان مین کور-تچقان جانبالداسبدی. ایگه وی
ءبر تومیه ننگ پاسینا چغب، تالاسب جاتر ایدی.
بولاردی قارچینا کوردی. جوغاریدا قالقتاب قاراب
توردی. تالاس قزب، ایدهری چقان کیزده،
قارچینا کیلب ایگه ونده باس-سالدی.
(جاقن تالاسسا جاتقا جیم بولادی.)

ایکی بالقچی

ایکی بالقچی بالق ءسوزدی، سویره ب چفا-
روغا تایانغاندا سوزه کی آورلای باستادی. ءبر
بالقچی تورب، «سوزه کی جامان» دیدی. ایکنچی

بالقې: سوزەكى جاقى، سىن ءاوزگ بوس
نارتاسن» دىدى.

ءسويىب ايگەوى كىرسكە ءتومىدى. اولار
كىرىپ تورغاندا، سوزەكىدەگى بالقدار كىتەپ
قالدى.

(كىرسكە تىش كىرى، كىلەسىنى كىتەرە.)

آقلى سوفر

سوفر توندى. اوپىنە كىلە جاتىدى. قولندا
اوستاغان جارپى (فانارى) بار ايدى. برە و تاسىنان
ءاوتى بارا جاتى: «ءمنى احق! ءاوزى سوفر
قولندا جارق. سوفرغا جارقىڭ حاجتى نە؟»
دىدى. سوفر احق ايمەس ايدى جارقى آلغانى:
تاراڭقىدا برە و ءاوزى تاغى كىتەس ءاچىن
ايدى.

(اوزگە گە جارق قل، اوزىڭە تاقىباس.)

کور- تچقان مین کرپی

کور تچقانینگ اینهن کرپی کلب آز کونگه
 قونس سورادی. کور تچقان قونس بیردی تچقانینگ
 بالالارینا کرپینگ قلقانی قالداب * آبدان باله بولدی.
 * بر کونی تچقان کرپیگه آیتدی: «برآز توردرگ غوی،
 ایندی * اینمزدی بوساساگ ایکن، قلقاب قالداب
 بالالاریمزدگ مازاسی کیتب بولدی. سوندا کرپینگ
 آیتقانی: «بول اورن ماغان جایلی. باسقا اورننگ
 کیره گی جوق. ساغان جابسر بولسا جایلی
 اورن ازده!»

(فوناق مفتی بولسا فوجاسن بیلهر)

جبهك قورتی مین اورمه کچی

جبهك قورتی جبهگن * اییردی. اورمه کچی اور-
 مه گن * اییردی. اورمه کچی جبهك قورتینا جومسدی
 سلبراسته یسن دیب کولدی: * بیرری قارا: مین قانچا

ءايردم؟ مينگ اورمه گم سينگ اورمه گگنه نچه
 مرتبه اوزن» ديدى. جهك قورتى آيتبى: «اور-
 مه گگ راس اوزن؛ اوغان نالاسباين، براق اورمه-
 گگدى نيكه ده آله ايدى، جه گبه آلتن وله بدى
 غوى، ديب.

(جاسقداگ كوبنه ن آصلداگ آزي آرتق).

ساوسقان مين قوزغن

آلا ساوسقان بوناقدان بوتاقتا قونب، چقلقداى
 بيربى. قاسنداغى قوزغن اونده مهى جاي اوتيربى.
 سوندا ساوسقان قوزغنا آيتبى: «سين نيگه اونده-
 مهى اوترسن؟ آلد. مينگ سوزده ريه ناباي
 اوترسنا؟» ديب «قوزغن آيتبى اوغان: «ايه
 سوزيگه اونچا نانا آله اى، اوترمن: كوب سويلانلده ر-
 دگ چن سوزده رى آز برلوچى ايدى.»

باقسی

بر قازاقدش آچاسی اورلانبدی. کم آلفان بله۔
 آلمای باقینی چاقیربدی. باقسی اول آدمینگ
 ۶ بون قالدیرمای جینیزبدی. ایتکده رن چچکیزب،
 جالاگ آیاق قویب، آیتدی؛ امین جنمدی چاقیرامن؛
 اول جلان بولب گیلب، آنچانی آلفان اورینگ
 آیاغن چاغادی، دیب. سونان سوگ قویزن آلب،
 سارناب۔ سارناب اوتیرب «آل چاقدی!» دیگن
 ایکهن» اوری سیکیرب کپ «توسهدی»

(سیرکنی سیکیره ر۰)

آنانصیحتی

آکھسی بالالارینا نانوو نورگدار دیب، نالای
 آیتدی. بالالاری «نلن آلمای، آرازداسا بیربدی. ۶ بر
 کونی ۶ بر بایلام سابودی آلب کیلب بالالارینا
 بیرب سندرگدار دیدی. بالالاری برینه سوگ

ئېرى ئالب سىندىراين دىيىپ ايدى. ساباولار سىنادى.
 آكەسى ساباولاردى ئالب چېچىدى دە، «بىر- بولەب سىندىرگىدار
 دىدى. بالالاردى. اوب- اوكى سىندى. سوندا آكەسى
 آتېدى: آرازداسب آرالارگ آچلما، سىندىدە رۇدە اوسى ساباو-
 لار سىلدى بولاسىندار. اوبىم بولگىدار، جاو جىگوى قىين
 بولارە.

(ترلكدك كوجى بولگدە).

بالقى مېن بالق

بالقى بالق اوستىدى. بالق، سووغا قويا بىر دىيىپ،
 جالىنىدى: «مېن حاضر كچكەنەن، مېنى آلقان مېن ساغان
 توسەر فايدا آز. جيسەك آوزك جارىمايدى؛ سانساك بولغا
 جارىمايسن، قويا بېرسەك مېن اوسەن، اۆلكەن بالق بولامىن.
 سوندا اوستاساك، جيسەك توياسن، سانساك بولغا مولغا سن»
 دىدى. بالقى سوندا: «جوق بالىغم! اول ايسىب، مېن مېن سىنى جىيىپە
 رە آلمايىمىن. كوب فايدادان دامە ايتىپ، آز فايدادان آيرىلوو آقلىدى
 نك، اسى ايمەس» دىدى.

سیرکه مین تولکی

سیرکه چولده ب سوو اچکیسی کیلیدی. سوو جاغالاب
 ءجورب، سووات ناوبدی. سووات نك، جارلاو ایکن.
 سیرکه تومهن ءتوسب، سوودی ءاچب، ءآبدان قانب،
 تارنی چفب، قاسپیدی. قایتاین دیسه، ءاچی تم تولب
 کیتکن، اورگه چفا آلمایدی. اچفا آلمای، ماگراب
 تورغان داومن ایستب، قاسینا تولکی کیلب: «سین احمفا
 سول کیرك؛ ساقالک اوزن، آقیلک چولاق. چولاق
 آقل اویغا اولاق: ءتوسوودی بلگه نس، ءاچوودی
 بلگه نس، چفارکدی اویلاماغانس دپیدی

قویان زاری

ایکی قویان کیزده سب، مؤگداسپیدی: «بردهن سورلی
 دنیا دا جان بارما؟ آدام دا، آکدا، ءاینده فوس دا باریده
 بزگه مقی، بارینه ده فورقاز. ءتینچا آخاچفا چفار آلمایز:
 نچقانچا ءان قازا آلمایز، ءتسیر اونکر، نسته وگه بانا
 آلمایز. کوبینه جیم بولا تینیمز اوسی فور تاتنیغیمز؛ مونان
 بولای اوسی فور قانقدی قویالغچی، دیسپیدی.

سولای دیب تورغاندا قاس سلدرا ایتە قالادی. قورقوودی
قویامز دیب تورغان باترلار، ترافایلاب ایکه وی ایکی چاققا
قاچا جونە لەدی.

قورقاتقدا نابان جوق، تابانزردان جامان جوق.

آرستان تیریسن کیگەن ایسەك

«بیر ایسەك باسقارادی قورقتاق، اوچن آرستان تیریسن
کییدی. آدامداردا، مالداردا، آگداردا. باری دە آنادایدان
قاراسن کورسە، زارەسی اوچب، بیت. بیتنە قاچب، مازالاری
کیتب عجوریدی. «بیر کونی جیل، اورب، ایسەك اوستینەن
تیری، «توسب قالادی. «ایسەك ایگەنن جورت کورمەسنە؟
ازاسی «اوتب، مازاسی کیتب جورگەن، جورت جیلیب کیلب،
ایسەكدی اورب ساغاسن بیومەسنە؟ ایسەكدی اورب اولنیرەتن
بولغان سوک برەو آیتیدی: «قویگدار! اورب ناغلاسندار
احبقدی: ایستی بولسا، اول ایسەك بولارما ایدی.»»

تورغاي مین قارلیغاچ

تورغاي جلاتنك چومرتقاسن تاوب آلب، اویاسینا سالب،
 باسب ءجوربدی. بولای استهپ جورگه نن قارلیغاچ كوردب،
 تورغايغا آیتدی: مونك نه، بیچاراوا! آقلاڭ آلماسقان با؟
 مونان نه خایر، نه جاقبلیق كونب، آوره لهنب ءجورسن؟
 اوسكن سوڭ جاماندیغی ایك اولی اوزیگه تیهدی. آیتادی
 دیهه! باسیڭكا تیگه نده بله رسن» - تورغاي قارلیغاچ ءسوزن
 نكدامای، جلان چومرتقاسن باسا بیریدی. كونی تولغان سوڭ
 چومرتقادان جلان بالاسی چغیدی. ءاوسپ، اولكه یب،
 جلان بولب آلب، اقل باستاب نورغایدك ءاوزن چاغب،
 ءاولتیریدی.

سوندا قارلیغاچ كورپ آیتدی: «آیتقاسم كیلهی قالاسم،
 كیر باتقان ءنلدی آلماسم» دیب.

جلاننك باسی مین قویریغی

جلاتنك باسی مین قویریغی تالاسیدی: آلدای
 ءجوروو قایسیموزغا ءتیبس دیب، باسی آیتدی: «سین
 تالای آلدای جورسن؟ كوزك جوق كوردگه قولاغك

جوق ایستوگو. ساغان ایرمهك بز نه اوگامز؟ دیب.
 قوبریغی آیتدی: «کوزم جوق، قولاغم جوق بولغان مین
 کوچ مینده غوی، آغاچقا اورالب حاتب آلام، مین نایدا
 باراسن؟ اورنگخان دا جلیبی آلاماسن» دیب. مقی بولسا ایدا
 مین ساغان ایره آلامین دیب، باس آیتدی. مین ده
 ساغان ایرمه مین دیب، قوبرق آیتدی. ایکه وی آیولب
 بیت بیننه کیتدی. قوبرق کوبکه بارمایاق، بر جارتقا
 «توسب، چنا آلامی سوندا قالب، ماسب، چوب، جوغالیدی
 میقا کونگن دینه آزیاس، میلیفا ایرگن ایل آزیاس.

اینچی اوله سوو.

بره وداک ایکی بالاسی بار ایکن. آکسی اوله-
 دنده بالالارینا آیتدی: «مین اوله سن؛ مینن قالغان
 مال ملکدی ناق، بولب آنگدار دیب. آکسی اولگن
 سوک بالالاری قالغان میرانیدی، بولب آلباقچی

بولدى. براق داوسز، نالاسىز اولەسە آلهادى. ايكەوى
 داوولاسب قوڭسىلارينا جورگىشىدى. قوڭسىلارى ايتىدى:
 «آكەلەڭ ھىتى نە ايدى؟» «آكەمز مال ملكىدى تاق
 بولب آل دىب ايدى». «اولاي بولسا ھەر كېمىدى تاق
 بولب جىرنارغا كېرەك؛ ھەر اوستى تاق بولب سىندىبارغا كېرەك؛
 ھەر مالدى سويىب، تاق بولب آلاارغا كېرەك» دىب
 قوڭسىلارى آقل بېرىدى. سولاردىڭ سوزىنە ايوب، ايتقانچا
 استەب، ايكەوى مالىز، ملكىز تالدى.

(كىسى آتلىن نالغاب آل چاغىدىن تاڭداپ آل)

قاسقر مېن كېمپر.

قاسقر تاماق از دەب جورب بىر اولدەڭ چىتىنە
 كېلدى. چىنتەگى بىر اوبىدەڭ قاسىنا كېلىب تىڭ
 تىڭداسا، بالا جىلاب جانز؛ اول بالانى كېمپر جو بائىب
 اونر. كېمپر ايتادى: «قوى چىلاغانكىدى، قوى!

قويېلساڭ سىنى قاسقرغا تاستا يىمن؛ قاسقر جىب قويسىن، دىب
 مۇنى ايتىب قاسقر دامەلى بولب بالانى تاستايدى دىب كوتب
 نورادى. تون اورتاسى بولغاندا بالا تاغى جىلايدى. كىمبىر بالانى
 جوبانوو، ءاوجىن «قوى» بوپم، قوى، جالاما! قاسقرغاسىنى
 بىرمە يىز. قاسقر كىلسە اورب. اولتيرەمزە دىيدى. بول
 ءسوزدى ايسىتگەن سوڭ: «قوى» منا كىمبىرەن، ملغان جانسېلىق
 نىمەس: آيتوۋى دا، آيتوۋى دا جىلام ايگەن» دىب. قاسقر
 جۇرپ كىتتى.

(دامە ايتەسەن دامە ايتوو، نارقاننىڭ سالنادى.

جاودان كوتوو جاتسېلىق، زارقاننىڭ سالنادى.

اولەسكە اوستالىق

ايكى سارت ئىر قازاق قۇس آنووغا چىندى.
 اوچەۋى ھەر تۈرلى قۇس آتب ئالب، اولەسە كېچى
 بولدى. قازاق اولەستىروو جۈلدى سارتدارغا بىرگەن

ايكەن، قوندار ھەر تورلى بولغان سوڭ «چونن تاوب سارتدار اولەستىرە آلھادى اولاي دا، بولاي دا آينالدىرب. بولە- آلھاي اولەستىروو جولن قازاقا بېرىدى. قازاق: «بىم اللە بىزگە لدەك!» دىب، بىزگە لدە كدى آل ب جانىنا قويدى. «بولاي جانسن دووداق!» دىب اونى دا آل ب جانىنا قويدى «سباغاما قوڭر قاز» دىب، «اوز آلدىنا قويدى. «اولەسىمە» اوج اوبرەك دىب، اونى دا «اوز آلدىنا قويدى. «ابكى سارتقا» بىر تارتار» دىب، «بىر اوبرە كدى ابكى سارتدك آلدىنا سالدى باقراپكەك آرتار» دىب، آق قوردى اينغا سالب آلدى. سوندا سارتدار: «آتاب، آتاب آلدى؛ ناتپاغاردك اولەسى آدال ايكەن» دىيدى.

بالاللق كوى.

جاز بولسا، آيران قويد آل ب چىلەك،

سوڭ كىتان قوزىچىنگ ايرسەك كبرەك.

دالادا قودا ءتوسب، كويه و بولب

توى قلب نيك قورينا بيرسك كيرهك.

نوقتالاب ءبر قوزىنى مُنب آلب

فروالاب اوزگه لهرن اويگه بارب؛

فاجيرب قاباق جاوب، زلدهنه مز.

رئىنى مالچىلدى. آق ماسلانتب.

سكويه دى سوندا چيجه بئندن، كيلب، سيب،

دالاب آكه آيتار: «چراغم» ديب، چيتدن كيلب،

فوتارغم، قوزى باغب كيلدى غوى، ديب؛

قاباق مين چيجه سيلار فاتق ييرب.

آلتيدا بسم الله ديب، منگزدى آتقا،

توى استهب، ايتن آسب. قلب بوتقا؛

قاليتب تاراتچىلدى تودانچ،

چتكه نى آنا آنانگ ءبر مرادقا

ايل كوخسه چيجه باغوس ءجورجيه لهب

جورمه يدى، بونا بولسا هيچ توتله لب،

چيڭ جالبا، اينك قيسك، توقم جرتق
 توسەمز آندان آرەڭ سوندا ايركە لەب
 بولغان سوڭ تاقم بىكب جلقى آيداسدق،
 قولدى اولكەندەرمين مېر بايلاسدىق
 جيلدين چغا قاچقان قولن بولسا،
 ۴ ايت قوسب اوران سالب آيغايلاسدىق.

ЕКІНШІ БӨЛІМ

**ӘЛІБ-БІЙ:
ЖАҢА ҚҰРАЛ**

□□□□ قازاقستان ۋىلىم وىرداسى □□□□

بىر ۋىلىم ۋىلىم ۋىلىم ۋىلىم ۋىلىم

بىلىم ۋىلىم ۋىلىم

ۋىلىم - ۋىلىم بىلىم قۇرال

قازاقستان ۋىلىم وىرداسى
مەكتەپتە قوللانغۇچى قۇرال

ۋىلىم ۋىلىم ۋىلىم ۋىلىم ۋىلىم.

а. кайтурсеуеи ۋىلىم.
"ۋىلىم - ۋىلىم ۋىلىم ۋىلىم"

Байтурсеуеи А.
НОВЫЙ БУКВАРЬ.
с рисунками.

НАЗИДАТ.

Кзыл-Орда ◆◆◆◆◆ 1926 г.

Қазағыстан білім ордасы

Жер жүзінің еңбекшілері, бірігіңдер!

БАЙТҰРСЫНҰЛЫ АҚЫМЕТ

ӘЛІБ-БІЙ

Жаңа құрал

Қазағыстан білім ордасы
мектебте қолдануға ұйғарған

Байтұрсынұлы А.
ЖАҢА ӘЛІППЕ
суреттермен.

Қазақ басылымы

Қызылорда – 1926 г.

ШЫҒАРУШЫДАН

Өзгеріске дейін Ресейде қалың оқытушылар қолданған «төте оқу» деген дыбыс негізді әдіс екендігі мәлім. Бірден дыбыстарды қосып сөз қылып оқығандықтан, бірден қарыптарды қосып, сөз қылып жазғандықтан, ежікпен қадымше оқытудың қасында бұл әдіс анағұрлым төте еді. Сондықтан да «төте оқу» деп аталып еді.

Дыбыс әдісімен қатар, онан тәуір сөз негізді «тұтас оқу» әдісі шықса да оны жұрт жаппай ұстай қойған жоқ еді.

Өзгерістен кейін сөз негізді – «тұтас оқу» деген әдіс артық деп алдағы жұрттар соны алу шарасына кірісіп жатыр, арттағы жұрттардың алуға шамасы келмей жатыр: өйткені, жаңа әдісті жұмысқа ол жаңа әдісті білетін адам, жаңа жағдай, құрал-сайман керек.

Арттағы жұрттың бірі – қазақ. Басқалар жаңаланып жатқанын көріп, біз де жаңаланғымыз келеді, бірақ, не пайда! Көңіліміз тілегенмен қолымыз жетпейді. Іске жалғыз көңіл емес, қол да керек. Сондықтан жаңаланамыз десек те, жаңалық бізден әлі алыс жатыр.

Бұл әліб-бій кітабы жаңа әдіске көшу жүзіндегі көңіл тілегі мен қол қысқалығын бір-біріне жанастырып жақындату шарасын табу түрде шығарылып тұр. Үйрету жағынан «дыбыс әдісі» мен «тұтас оқу» әдісінің екеуіне бірдей жарарлығы көзделді. Мазмұн жағынан қазақ жағдайына жанастырылып, жаңа проғырамша (Гуус проғырамынша) болуы көзделді.

Қазақтан сүгіретші болмағандықтан, қазақ тұрмысына лайық дайар сүгіреттер табылмағандықтан, бұл әліп-би кітабында да сүгірет жағынан кемшілік көп. Онысы ондала жатар.

Мұғалімдерден өтінеміз: бұрынғы «Оқу-құралы» мен бұл «Жаңа құрал» екеуінің қайсысы үйретуге жеңіл? Екінші сөзбен айтқанда, қайсысымен оқытқанда балалар оқу мен жазуды тез үйренеді? Осы жағынан тәжірибе түйілсе екен. 90%-ы қат білмейтін жұртқа оқу мен жазуды оңай үйрететін әліб-бій кітабынан артығы жоқ. Аш адам астың бабы мен дәміне қарамайды. Қазақ оқу жағынан қандай ашығып отырғанын топырлап мекеме алдын тоздырып, оқитын орын таба алмай жүрген қазақ балалары көрсетіп отыр. Сол ашығып отырған қазаққа бабын-дәмін келтіріп соңыра беретін асыңнан, бабы, дәмі кем болса да әзір берген асың артық. Тамақты қарны тойыңқырап, қанағаттанған кезде талғайды.

Шығарушы.

21/Х– 25 жыл.

Қызылорда.

(з)
/з/ ز

(а)
/а/ ا

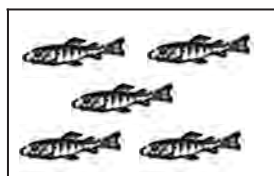
(р)
/р/ ر

/з/ ز ز ز		/а/ ا ا ا	
/р/ ر ر		/з/ ز ز ز	
/аз/ از	/р/ ر	/аз/ از	/з/ ز
	/а/ ا	/р/ ر	
	/аз/ از	/а/ ا	

Бұл дыбыс әдіс жолына ғана. Тұтас сөз жолымен үйрету келесі беттен басталу керек.

Ара аз

Ар.
Аз.

Ара.
Аза.

Араз.
Азар.

Шыққанын шырпыдан жасау (ермек-еңбек)

ар	ара	азар
аз	аза	азар

Бұлар бөлек-бөлек сызық бойымен кесіліп, қарташа үлестіріледі. Әркім өзіне шыққанын шырпыдан (оттықтан) жасайды.

Алғанын жазу (ермек-еңбек)

ар	ара	азар
аз	аза	азар

Бұларды да бөлек-бөлек сызық бойымен кесіп, екі бала немесе одақтасып екі жақ үш-үштен үлесіп алады.

Алғаннан кейін алған сөздерінің әріптерін санайды.

Әріп көп шыққан жағы ұпай салады. Ұпай түскен жақ алған сөздерінің бәрін жазады.

Әріп еш жағына артық шықпаса, әрқайсысы алған сөздерін жазады.

Ұпай салған жақ о жолы бір сөз де жазбайды.

Қисындау (ермек-еңбек)

ар	ара	азар
аз	аза	азар

Осы алты сөзді бөлек-бөлек кескеннен кейін екеу-екеуден қосып, қисынын келтіріп балалар сөйлем жасаулары керек. Жасаған сөйлемдерін жазып отырады. Екі-екіден артын-алдын алмастырып қосып, осы сөздерден оннан асу сөйлеммен лепес жасауға болады.

Ақыл қат жасау

аз араз	азар азар
------------	--------------

ора

(о) 9

ор

ۋىران زور.
 ونان نازار زور.
 نار ارزان: ونان نان ارزان.
 نان ارزان. نار ارزان.

Ораз

Ораз зор.

Онан Назар зор.

Нар арзан. Онан нан арзан.

Нан арзан. Нар арзан.

Ор.	Ора.	Ораз.	Аз озар.
Оз.	Озар.	Зор.	Ораз, ора!
Оз	Ораз!		Ораз орар!
Ораз озар.			Аз орар.

Ермек-еңбек

Ораз	ора	ор
зор	озар	оз
араз	азар	аз

Бұл тоғыз сөзден:

1) Алдыңғы ретше сөйлемдер жасату,

2) Жаңылтпаш жасату.

Сөйлемдер, мәселен:

«Ор, Ораз!» Ораз озар.

«Ораз, ор!» Ораз орар.

«Оз, Ораз!» Аз озар.

«Ораз, оз!», Аз орар.

«Ора, Ораз!»

«Ораз, ора!»

Бұлар екі сөзден қосып жасағандағысы. Екі сөзден емес, үш сөзден қосып жасауға да болады.

Мәселен:

«Ораз, аз ораp!»	«Оз, зор Ораз!»
«Аз ора, Ораз!»	«Ораз, аз ор!»
«Ораз аз ораp!»	«Аз ор, Ораз!»
«Ораз аз озар!»	«Ораз аз зор»
«Зор Ораз, ора!»	«Зор Ораз, оз!»
«Ора, зор Ораз!»	«Ор, зор Ораз!»
«Зор Ораз, оз!»	«Зор Ораз озар».

Осы сөйлемдерден жаңылтпаш жасатуға да болады. Мәселен, мынау төмендегі сөйлемдерді үш қайтара шапшаң-шапшаң айтса, жаңылтпаш болып шығады.

1) Зор Ораз, ор Ораз!	3) Ораз ораp, аз ораp!
2) Ора Ораз, зор Ораз!	4) Ораз озар, аз озар!

Нардың
сүгіреті

Он саусағын жайып
тұрған сүгірет

Нанның
сүгіреті

нар

он

нан

Он «а» /әліп/ салынған

Он «о» 9 салынған

Он «а» «!»

Он «о» «9»

Баланың сүгіреті

Назар

Он. Онан. Оннан.
Нар. Назар. Арзан.
Он нан. Он нан аз.
Он нар. Он нар аз.

нар	нан	он
онан	арзан	Назар
Ораз	зор	аз

Бұлардан: 1) Сөйлеммен лепес жасату.
2) Жаңылтпаш жасату.

Сөйлеммен лепес жасату іреті алдыңғыларша, жаңылтпашты мынау төмендегі сөйлемдерді үш қайтара шапшаң айтқызып жасауға болады.

- 1) Назар нараз.
- 2) Нан арзан, нар арзан.
- 3) Назар нараз, нар арзан.
- 4) Назар нараз, нан арзан.
- 5) Он нан онан арзан.
- 6) Назар нанар.
- 7) Нанар Назар.
- 8) Назар азар, нар азар.

сазан

ас

сона

Ас. Аса. Асар. Асан. Осан. сан. сана, санар. сонар. Асан, сана! Осан, ора! Асан санар. Осан орар. Асаннан Осан зор.

Нан – ас.

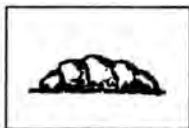
Он – сан.

Он – аз сан.

Ермек-еңбек (Он зат – он ат)

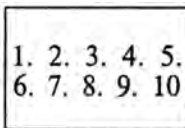
ара

нан

нар

сан

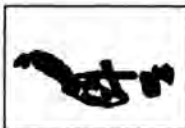
сона

ас

сазан

сабан

ара	нан	нар
Осан	сона	ас
	сан	сабан
	сазан	сонар

Мұны «ермек-еңбекке» түрліше айналдыруға болады. Бәрін байандау қажет емес. Мұнда бір-екі түрінің жоспарын көрсетіп отырмыз.

1) Зат сүгіреттері тұтас тұрады, ат жазулары сызық бойымен бөлек-бөлек кесіледі. Олар қарташа үлестіріледі. Заттар аттарымен жабылады. Заты жоқ, тек атын ұстап қалған екеуі сөзді үлесіп алады да жазып шығады.

2) Зат сүгіреті барларын да бөлек-бөлек кесіп алып, оларды да, заттарын да үлестіріп, заты жоқтармен, аты барзаты жоқ қағаз шыққан адамдарға жаздыру. Артынан жапқаны айақшы¹ болып, қағаз үлестіреді. Бас-айақ кітапта басылған ретіне қарай; мәселен, 1-інші «ара», 2-інші «нан», 3-інші «нар»...

атан

ат

ата

сарт

татар

Ат. Ата. Атан. Тар. Тара. Тарат. От. Отар. Тас. Таста. Тастар.
Татар. Сат. Сатар. Таза. Тазар. Тазарт.

¹ Соңы деген мағына (*Құрастырушы*).

Асат, ат оттат!
 Осан оттатар.
 Осан, ат оттат! Ат отта.
 Ата, ат тарат!
 – Асат, таратар.
 Асат, ат тарат!
 – Сатан тарар.
 – Сатан, ат тара!
 – Ат таза.

Ермек – еңбек

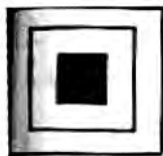
Ат	Ата	Атан	Тара
Тарат	Оттар	Оттат	Татар
Таза	Тазарт	Сарт	Сат
Сатан	Сатар	Асат	Сазан
Сан	Нар	Оттатар	Арзан

Бұлардан:

- 1) Сөйлем жасату. Сөйлем жасату іреті алдыңғыларша.
- 2) Жаңылтпаш жасату.

Төмендегідей сөйлемдер жасатып, үш қайтара шапшаң айтқызса, жаңылтпаш болып шығады.

1) Асат ас асат. 2) Асаттар ас асатар. 3) Асат, аз асат! 4) Сарт, сазан тазарт!	5) Сарт, сазан сат! 6) Татар ат оттатар. 7) Асат атам ас асатар, ас асатса аз асатар.

қара

ақ

қас

қос

қазан

Қаз. Қаза. Қазан. Қазақ.
 Қон. Қонақ. Қос. Қосар.
 Қосақ. Қар. Қара. Қарас.
 Қарт. Қас. Қасқа. Қара қас.

Қарт, асқа қара! Қарақас, қонаққа қазан ас!
 Қазан қара қоста. Қарақас қонаққа қазан асқан.
 Қонақта қосар ат. Аттар отта. Қонақ қоста тоқ.
 Аттар отта тоқ.

қазы

(ы) ъ

қасық

тары

Қазы. Қазық. Сары. Сарық.
 Тары. Тазы. Торы. Ық.
 Ықтың. Ыс. Ыстық. Сын.
 Қыс қысқа. Қар аз. Қалықтоқ.
 Тары – азық; қазы – азық,
 Нан – азыққа қазық.

Қонақ аз отырар,
 анық сынар.
 Қаз арық. Қазы арық.
 Таза арық. Тазы арық.
 Қазы арық. Қаз арық.
 азы арық, таза арық.

Сын атына зат аты

Сары _____	Торы _____
Ыстық _____	Сынық _____
Сасық _____	Қысқа _____
Қатар _____	Қызық _____

Бұлардың әрқайсысына бір-бірден жаза білетін, оқып кеткен сөздерінен зат атын таптырып жаздыру.

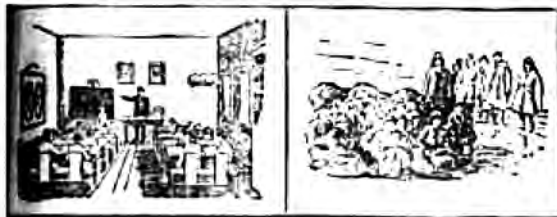
Жатқа таба алмаса, артындағы өткен сабақтардан қарап, осы сын аттарына үйлесетін сөз алып жазу.

Нан

Қазық

Азық

Осы үш сөздің біреуінің айағын өзгертіп мақал жасауға болады. Қайсысының айағын қалай өзгертіп мақал жасауға болады?

сабақ

тоб

табақ

бас

қабақ

Саб. Саба. Сабақ. Сабын.

Таб. Таба. Табан. Табақ.

Сабақ. Топ қабары тақырыпты.

Басан, баста!
Қыр басы топ.

Топ, тап тартысы тақырыпты.

Топ басы Базықан. Топта Осан, Қосан, Асан, Нысан, Ораз, Назар бар. Тобықты Тоқан бар, тарақты Тоқпан бар, табын Боқан бар.

Қатыннан Қарақас бар. Онан басқа отыз-қырықтап қазақ бар.

Орыстан, сарттан бар.

Кім

Тапқан жабады.

Сабаның
сүгіреті

«Сабын» деген
жазуы бар
сабынның сүгіреті

Балтаның
сабының сүгіреті

саба

сабын

саб

Табақтың
сүгіреті

Табаның
сүгіреті

Алақанын
жұмған баланың
сүгіреті

табақ

таба

таб

Қақпанға түскен
аңның сүгіреті

Қақпақтың
сүгіреті

Қаптың
сүгіреті

қақпан

қақпақ

қаб

Бұл тоғыз зат – тоғыз ат.

Тоғыз заттың атын тоғыз қағазға жазып, көрсеткен түрде сызық бойымен кесіп тоғыз табады, таппаған жазады.

саба	сабын	саб
табақ	таба	таб
қақбан	қақбақ	қаб

Балаға қарташа қарамастан үлестіреді. Пәлен сөз шыққанымыз жасауыл боламыз деп уәделеседі!

Мәселен «саб» деген сөз шыққанымыз жасауыл болайық десе, сол сөз шыққаны жасауыл болып, ойын басқарады.

Тоғыз ат жазылған қағаздарды араластырып, біреуін алып, қолында жұмып тұрып, «Кім табады? Тапқан жабады. Таппаған жазады» дейді.

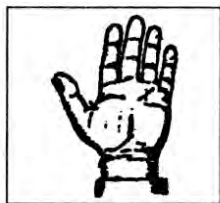
Пәлен сөз деп айтқан бала тапса, кітаптағы затты табылған атымен жабады.

Ол міндеттен құтылады.

Бір тапқаннан кейін тағы тапқысы келсе айтуға ықтиарлы, бірақ міндетті емес.

Таппаса, таба алмаған сөзін жазады. Бұған тоғыз бала ғана емес, қанша бала болса да кірісіп ойнай береді.

Тек сабақтас болу шарт.

алақан

ал

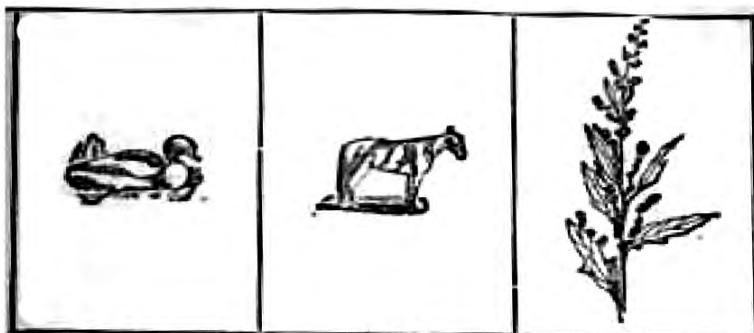
ала

аққала

Бал. Бала. Балалар.
Қала. Қалақ. Қалта.
Ала. Алақаз. Ала тазы.

Ал, балалар, аққала салалық! Асан қалақ алсын. Қар қазсын. Назар қар тасысын. Ораз қар қаласын. Қосан қонақ болсын. Болатқан ақсақал болсын. Ол қонақ қасына отырсын. Ырысты қазан асын. Тасқара табақ тартсын. Аққала асты болсын!

Торы ала қаз

Ала ат

Алабота

Балық

Бала

Алақан

Қалыб

Қалта

Балта

Мұныңда реті алдыңғыша.

Кім табады?

Тапқан жабады, таппаған жазады:

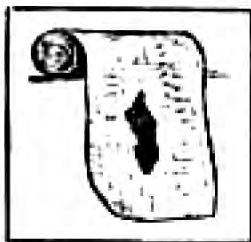
Алабота	Ала ат	Торы ала қаз.
Алақан	Бала	Балық
Балта	Қалта	Қалыб

Кім жаңылтпаш жасайды?

Аз	9	Қайта
Қара ала ат	Торы ала қаз	Қаралады

Осы тұрған алты бөлек сөздерден екі ауыз жаңылтпаш жасау.

Жаңылтпаш жасау үшін бөлек-бөлек кесу керек.

дақ

дала

одақ

АТБАҚЫЛ

Мана алты бала одақтасып атбақыл атты. Асан, Осан, Қосан дала балалары одақ болды.

Ораз, Назар, Нысан қала балалары одақ болды.

Сақа салысып, Асандар атты, Қосан сақаны атып, алты асық алды, Назарлар асықсыз қалды, Асандардан алты асық қарыз алды. Қақбақыл қаққанда онан да Назарлар қалды.

Қата оқыған жақ қайта оқиды

Алты бала одақтасып атбақыл атты.

Дала балалары одақ болды.

Қала балалары одақ болды.

Асандар атты. Алты асық алды.

Назарлар асықсыз қалды,

Асандардан асық қарыз алды.

Қақбақылдан да Назарлар қалды.

Осы 6 сөйлем сөзді 6 баладан одақтасып бәске оқиды.

Бәстері қата шығармау; шығарған жақ қайта оқу, бала басына бір сөйлемнен оқиды.

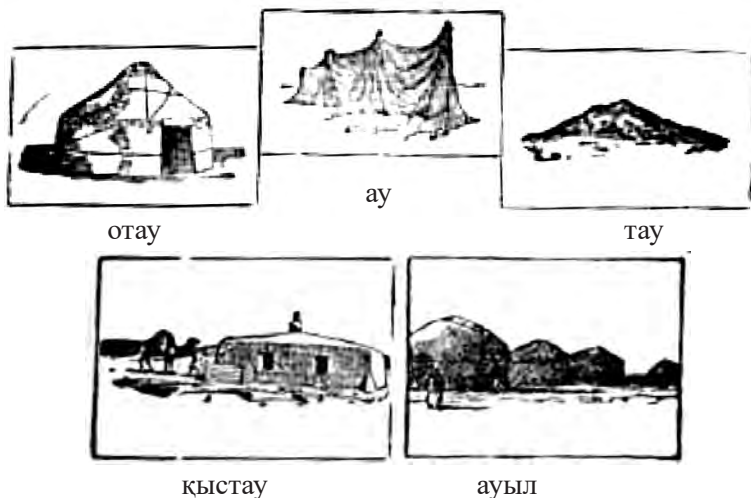
Бірі қаталасса, қатасы одағының бәріне жұғады.

Қаталасқан жақтан біреуі бүтін мақаланы қатасыз оқып шықса, одақтарының қатасының бәрін жуады.

Әркім оқыған сөйлемінен қата шығарса сөйлемін қайтадан оқиды, тағы қата оқыса, тағы қайта оқиды, екі ірет оқығанда қатасын түзеп оқи алмаса, қата о жақтың мойнында қалғанға саналады.

Оны жуу үшін одақтарынан біреу бүтін мақаланы қатасыз оқып шығу керек.

Ол қатасыз оқи алмаса, өзгелері оқу керек.

Ау – аулау. От – отау. Қыс – қыстау. Бас – бастау. Сау – сауық, саулық. Балық аулау. Ау қарау. Қыстау қору.

БАЛЫҚ АУЛАУ

Ауыл қыстаудан алыс отырды.

Отау балық аулап қыстауда қалды.

Ауылдан Ақан балыққа барды.

Ау қарады.

Балықтан 5 – 6 алды.

Балықтарын қапқа салды.

Қапты арқалап алды.

Арқасы ылас болып қалды.

Мұны да одақтасып бәске оқу. Тәртіптері алдыңғыша.

Айақтың сүгіреті	Айнаның сүгіреті	Айдың сүгіреті
аяқ	айна	ай
Қойдың сүгіреті	Тайлақтың сүгіреті	Тайдың сүгіреті
қой	тайлақ	тай

Толық ай. Таза айна.

Асау тай. Нар тайлақ. Тал тайақ. Сырлы айақ.

БАЗАР

Ауыл қасында қала бар. Қалада базар бар. Базарда талай зат сатылады. Талай зат алынады. Қазақтар қой- қозы, тай-тайлақ сатады. Базардан олар айақ-табақ, айна-тарақ сияқты заттар алады, байлар базардан алып, ауылдарға сатып пайда қылады.

Қайсысын қайда қойу.

Қазақтар қой-қозы, тай-тайлақ сатады.	Ауыл қасында қала бар.
Базарда талай зат сатылады; талай зат алынады.	Қалада базар бар.

Бұ төрт бөлек сөйлемдерді төрт бөліп кескеннен кейін сөйлеу жүйесімен балаларға қойдыру.

Қойа білгені құтылады, қойа алмағаны қойып бергеннен кейін жазады.

ұлақ (лақ)

(ұ) ұ

ұл бала

кұлак

Ұр, бүр, түр, құр-кұр, құрау, сұрау, ұу (у), ұуық (уық). Сүү (су). Сұуық (суық). Сұуат (суат). Ұлу. Сұлу. Ұлы. Ұулы (улы). Сұлы сулы.

АТТА ДА АҚЫЛ БАР

Асанда атты басқа ұратұн қылық бар-ды.
Таныс орысқа қонаққа баратұн болдық.
Ауыл аттарын ұстай бастады. Асан тайы ұстатпады.
Құр-құрлап, қуа-қуа Асан болдырды.
Тайына ыза болып, ұрысып, ыластап отырды.
Тайы онысына құлак аспады.

Қайсысын қайда қойу?

Құр-құрлап, қуа-қуа Асан болдырды	Тайы онысына құлак аспады.
Тайына ыза болып ұрысып, ыластап отырды.	Ауыл ат ұстай бастады.
	Асан тайы ұстатпады.

Мұның да істеу іреті алдыңғыша.

шабақ

аш

шал

Аш шал. Ақ шаш.
Шалаб – ас. Шақша – ыдыс. Шабак – балық.

АШ ШАЛ

Мынау сорлы шал,
Бойына назар сал,
Сақал-шашы ақ.
Қайраты қайтқан шақ.
Баладан ада,
Қарадан таза,

Ауқаты – шабақ,
Сусыны – шалап,
Аяқта шарық,
Қатқан аш, арық,
Шабақтан, шалаптан
Болсын ба қарық?

Қолайына қарай, қос сөйлемнен қойу.

Қатқан аш, арық	Ауқаты – шабақ
Сақал-шашы ақ	Мынау сорлы шал
Сусыны – шалап	Қарадан таза
Бойына назар сал	Аяқта шарық
Баладан ада	Қайраты қайтқан шақ

Бұларды ұйқасына қарай қос-қостап қойғызу.

торғай

ағаш

тоғай

Қарға. Таған. Тарғақ.
Қарлығаш. Сандуғаш (бұлбұл).

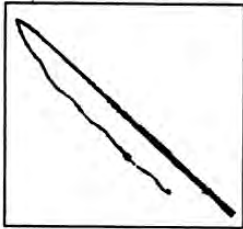
ТОҒАЙҒА САЙРАН

Қыстау қасы тоғай.
Тоғай толған ағаш.
Ағашта сайраған сандуғаш.
Бұталарда торғай.
Су бойында шулаған шағала,
қызғыш, балшықшы.
Оларды аңдып қалықтаған қаршыға.
Құстар даусы қосылғаннан,
тоғай басы у-шу.
Тоғайды аралап, айқайлап,
асыр салып, сайран қып,
ай туа ауылға қайттық.

Қайсысын қайда қойасың?

Тоғай толған ағаш	Ағашта сайраған сандуғаш
Қыстау қасы тоғай	Оларды аңдып қалықтаған қаршыға
Су бойында шулаған шағала, қызғыш, балшықшы	Бұталарда торғай

Істету іреті алдыңғыларша.

қармақ

мық

қамыс

ҚАРМАҚ САЛУ

Мұз тайғақ. Табаныма мық қақтым.
Қармақты сайлап алдым.

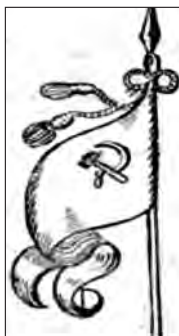
ҚАРМАҚ САЛУҒА БАРДЫМ

Мұзды ойдым. Ойық басына қамыс тастадым. Оған отырдым. Қармақ басына май шаныштым. Қармақты суға саларда айтатын «Ал, балық! Ал, балық! Ал, ауызға сал, балық!» оны айттым.

Қармақты қозғап-қозғап қойып отырмын. Балықтар қармақты тартып-тартып қалады да тастайды. Қармақты ұзағырақ тартқан шақта тартып қалдым. Қол басындай алабұға алдым. Тағы салдым, тағы алдым; тағы салдым, тағы алдым. Қас қарайғанша он шақты балық алып қайттым.

жарлы

жалау

жал

Ылаж. Мұқтаж. Жол. Жолақ. Жұт. Жұрт. Жас. Жаса. Жасасын. Жай. Жайа. Жайау. Жайдақ.

ЖҰМАШ

Жұмаш – жарлы баласы. Жасынан жалданып тамақ асырайды. Жұмашқа Қожабай қой бақтырады. Қожабай қатты адам. Жаз болса, Жұмаш жалақ-жалақ болып, қойды жайау бағады. Қыс қой да бағады, отта жағады.

Жаз қорада қой жанында жатады. Қыс жас бұзау, жас қозы жанына жатады.

Жұмаш жайын ойлайтын жаны ашыр жақыны жоқ. Қожабайдан құтылар ылажы жоқ. Табар ма ылаж? Жұмаш ақылға мұқтаж.

Жайау қойшы – жатқан қойшы.
(Мұны кім айтқан? Тағы не деген?
Неге олай айтқан?)

оң жақ

сол жақ

оң қол қайсы

жалаң бас

жалаң айақ

жалаңаш

ЖАРЛЫ-ЖАЛАҢАШ ТОЙЫ

Қалада алғаш болғаным сол. Қала жайына шорқақпын. Шайға қанып алып, қаланы қарауға шықтым. Қаланың тауығы шулап, арбалары салдырлап жатты. Қақпаларында қызыл жалау. Азырақ тұрған соң-ақ айрықша мынадай салдырды құлағым шалды:

«Тат-тыра-раттам, тат-тыра-раттам, тат-тыра-рат-там, таттам». Оның ар жағында жырлаған балалар дауысы шыға бастады. Манағы салдыр да, жырлаған дауыс та жақындаған сайын зорайды. Қаланы жаңғырықтырды.

Қарасам жалаң аяқ, жалаң бас, қол-борбайы жалаңаш ылғи жас балалар. Қолдарында қызыл жалау, алдарында қызыл ту. Барабан қағып, жыр жырлап бара жатыр. Манағы айырықша салдыр барабанның салдыры болып шықты.

Аң-таң болып азырақ тұрдым. Сонан соң қабырғалап қалмастан қаладан шығарып салып қайттым.

Мақал: Ылғи қойшы болсандар, құл боларсың.

Ылғи тойшы болсандар, қу боларсың.

(«Қу» – кедей мағынасында).

Байпақтың сүгіреті	Шапанның сүгіреті	Әйелдің сүгіреті
--------------------	-------------------	------------------

байпақ

шапан

әйел

Жапырақтың сүгіреті	Жапалақтың сүгіреті	Қалпақтың сүгіреті
---------------------	---------------------	--------------------

жапырақ

жапалақ

қалпақ

Оба – опа. Шабан – шапан.
Сабақ – сапақ.
Сабар – сапар. Сабыр – сапыр.

АҚША ҚАР

Шолпан ұйқысы қанып ойанды. Қойған орнынан байпағын тауып алды. Қаптал шапанын жамылды. Тысқа шықса, далада жапалақтап жауып жатқан қар.

Ауыл айналасы аппақ. Қора шылқылдаған батпақ, ағаш бастарында ақ жапырақ жапқан. Шолпанның қоспақ тайлағы қосты ықтап тұр. Шолпан оған шоқпыт жаптырды.

Шайдан соң Шолпан сабаққа баруға жинала бастады. Апасы Шолпанға қалпағын тастатып, жылы орамал тартты.

Шолпан сабақтан қайтқанда, жолында ылғи қар атысқан, ағызбақ² ойнаған балалар ұшырады.

² Ағызбақты Орал жағы «жылмаң» дейді.

Мен тұрмын. Мен отырмын. Сен тұрсың. Сен отырсың. Ол тұр. Ол отыр.

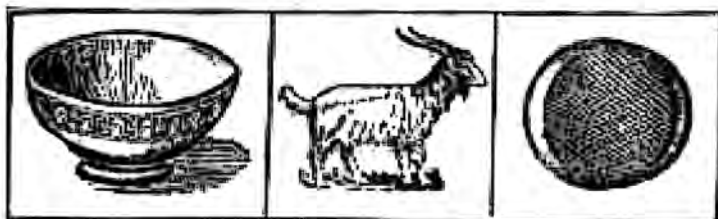
Мен тұрдым. Мен отырдым. Сен тұрдың. Сен отырдың. Ол тұрды. Ол отырды.

ТАҢЕРТЕН

Мен ерте жатып, ерте ойандым. Оянып азырақ жатқан соң, терезе ағарып, жарық бола бастады.

Қонақтар да ерте ойанған болар. Таң атысымен тұрып бет-қолдарын жуды. Аттарын суарып ерттеп қойды. Апам тұрып самаурын қойды.

Шайдан соңқош айтысып, қонақтар аттанды.

кесе

теке

елек

Елек, шелек, кесе – ыдыс.

Есек, теке, серке – мал.

Шешек – ауру.

Терек – ағаш.

ТЕКЕ МЕН СЕРКЕ

Табын Тайқарбайдың ауылы сыбай болды. Ол ауылдың қойында теке де, серке де бар екен. Мен текеден қорқамын, серкеден қорықпаймын; азбаннан қорықпаймын, қошқардан қорқамын.

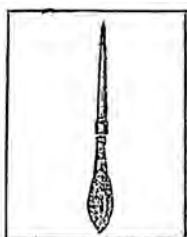
Бес-алты бала суға шомыла бардық. Тайқарбайдың қойы су басында жатыр екен. Серке жарды жағалап, суатқа келе жатты. Суат басында теке жатыр екен. Теке тек тұра ма? Тұра сала

ұмтылды. Серке де қашпай тұрып алды. Сарт-сұрт қағысып қалған кезде, теке артындағы суға құлады. Серке суатқа қарай кете барды.

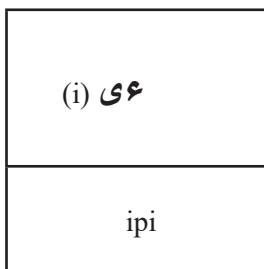
Жаңылтпаш: Бай Тайқарбай,

Қойыңды ақ шағылға жай, Тайқарбай!

(Үш қайтара шапшаң айту).

біз

із

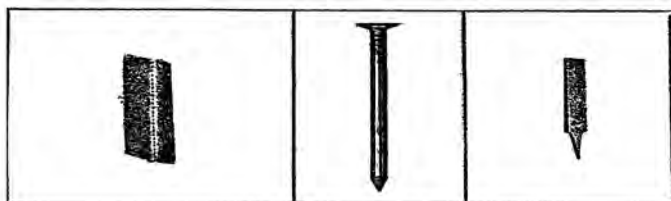
БІЗДІКІ

Біздікі адам жағынан жарлы емес. Бірақ жұмыскеріміз аз. Біз ірілі-уақты жеті жанбыз: бапам, апам, екі ағам, бір інім, екі қарындасым бар.

Бір ағам аурулы. Жұмысқа жарамайды. Бізді асырайтын бапам мен бір ағам ғана. Қысы-жазы екеуінде дамыл жоқ.

Қыс кіре айдайды. Жаз болса көктем кезінде сабан айдайды, тезек илейді, онан кейін пішен мен орақжұмысы келеді. Ол біткенше қора-қопсы оңдайтын кез болып қалады. Қыстауға қонғанша сонымен болады.

Бұл жыл бойы істейтін ірі жұмыстары ғана. Ұсақ жұмыстары толып жатыр.

тігіс

шеге

егей

ТІГІН

Етігім тозып, кийіуден қалды. Бапам тігуге Еріш етікшіні алдырды.

Қобдиын қолтығына қысып, шай ішіп жатқанда, Еріш келді. Апам кебежеден былғарыны алып, етікшінің алдына тастады.

Етікші былғарыдан керегін кесіп-кесіп алды. Шылапшынға су құйып, кесіп алғанын соған салды. Суға малшып-малшып алды да, киіз астына тығып қойды.

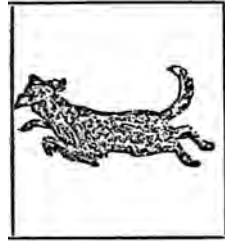
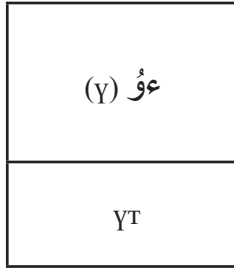
Апам тарамыс есті. Етікші егеуін алып, бізін егеді. Сонан соң тігуге кірісті.

Тігісін болғаннан кейін шегелейтін жерлерін шегеледі. Етігім кешкеге дайар болды. Бапам тігіншіге екі сом берді.

түлкі

Үтте түлкі үреді дейді.

үр

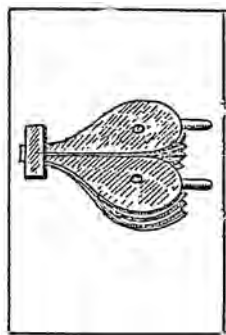
КҮЗЕТ

Күзге таянған кез. Түн салқын, ай жарық. Қыз-бозбала алтыбақан құрып, қой күзетіп ойнап жүрді. Мен де басқа балалармен бірге сонда ойнап жүрдім.

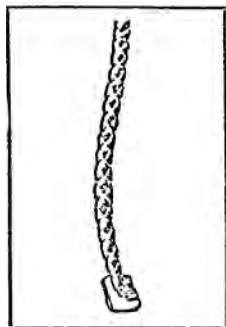
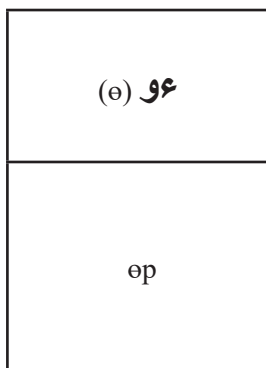
Бір мезгілде қой дір... ете қалды. Иттер үріп, адамдар айтақтап, қойға жүгіріп келе жатыр. Бізге қарай үріккен қой басып кете жаздады. Үп-үлкен бір қасқыр қасымдағы бір қойды тартып қалды да кете барды. Иттер үріп, адамдар айтақтап шулаумен қала берді.

Қойлар ұйлығып жатпай маңырай берді. Қойшы барып қасқыр тартқан қара қойды алып келіп, үйдің жанына байлап қойды.

Мақал: Құтты қонақ келсе, қой егіз табады,
 Құтсыз қонақ келсе, қойға қасқыр шабады.

көрік

өрім

Үт – өт. Үр – өр.

ЖҮГЕН ЖҰМЫСЫ

Бапам жүгені тозып жаңа жүген істетпек болды.

Бапamның илеген қайысы бар-ды. Сол қайысты алып түйіншіге бардық.

Түйінші қамшы өріп отыр екен. Өрімін бітіріп, топшылап жатқан мезгілде келдік. Бапам қарады да сегіз таспадан өріп жатыр екенсің деді.

Түйінші қайысты көріп, бір жүген шығарлық екен, сулық керек деді.

Сулық соқтыруға ұстаға бардық. Төс, көрік, қысқаш дегендерді сонда көрдім.

Ұста көмір келтір, соғып берейін деді.

Жасы үлкен әйел адамның сүгіреті	(ә) ۱۶	Жасы үлкен ер адамның сүгіреті
	Әбіш	

әжесі

әкесі

СОНАР

Оқу тоқталып, Әбіш он бес күн демалысқа келді. Бір күні мен Әбіштікіне барып қондым.

Әбіштің әкесі аң аулайтын. Тазысы, бүркіті болатын. Таң сәрінен тысқа шығып келді де: Қатын, тұр! От жақ! Құрт жылыт! Бүгін сонар екен, – деді. Әбіштің әжесі тұрып құрт жылытты. Құрт ішкенше, таң да әбден атып қалды.

Мен де тұрдым. Тысқа шықсам, түнде қар жауған екен. Жаңа қар ұлпаланып аппақ болып жатыр екен. Әбіштің әкесі бүркітін қолына қондырып, тазысын ертіп аңға шығып барады екен.

Үйге келсем, Әбіш әлі ұйықтап жатыр екен. Әжесі әрең ойатты.

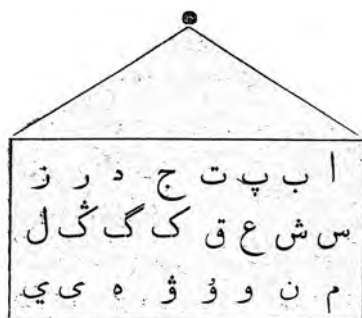
Мақал. Ит жүйрігін түлкі сүймес.

Айбар керек, әл керек; әлсіз айбар не керек.

Әлем әлемге күлер, әлем әлдекімге күлер.

Мақал. Әке дегенмен жан қалмас.

а	б	п	т	ж	д	р	з
с	ш	ғ	қ	к	ғ	ң	д
м	н	о	ұ	у	е	ы	й

ءالپ-ءبی.

ӘЛІБ-БІЙ

Бүгін мұғалім үлкен қағаз әкеліп іліп қойды. Қағаз бетінде әріптер үлкен-үлкен болып жазылған. Астына «Әліб-бій» деген сөз жазылған.

Мұғалім: «Біткен әріп осы. Мұнда танымайтын әріптерің бар ма?» деді.

Біз: «Жоқ!» – дедік.

«Әше әріптің бәрін біліп болдыңдар. Енді қандай сөз болса да оқуға жарайсыңдар», – деді.

«Мынау әріптердің бастан-аяқ іретімен тұрғаны. Бұл «әріп іреті» деп аталады. Әріптерді түгел айту керек болған кезде, осы іретімен айтасыңдар. Әріпті іретті орнынан табу керек болған кезде де осы іретімен іздейсіңдер», – деді.

ҚАТ

ҚАТ

Қатыш апама қат жазайын деп талай оқтанып, жазбай қойатынмын. Үйткені, білмейтін әріпке келгенде тоқтап қалатынмын. Мұғалім әріпті түгел білдіндер деген соң, қатты қуанып қалдым.

Қолға қағаз бен қаламды алдым. Қағаз бетіне ылаңды салдым.

Бұлай деп жаздым:

Қадірлі Қатыш апатай!

Мен әріптің бәрін танимын. Қандай сөз болса да оқимын. Жазуым қандай екенін осы қаттан байқарсыз.

Мұғалім көп оқып, көп жазындар, көздерің қанығып, қолдарың жаттығады дейді.

Мен сүгіретті де тәуір саламын. Бойауым таусылып келеді. Бойау алып берсеңіз екен.

Үттің 2-сі.

Ақыш.

- 1) **Жұмбақ.** Ти десем, тимейді,
тима десем, тиеді.
- 2) **Жұмбақ.** Үш батыр қолдарына алды найза.
Су ішіп бір шұқырдан қылды қайла.
Найзамен қар үстіне суды шашып,
Адамдар сол суынан алды пайда.

МЕКТЕПКЕ ТҮСКЕН КҮНІ

Біз мектепке келсек, балалар көп екен. Бәрі шуылдап жүгіріп жүр екен.

Бір бала шығып қоңырауды сылдырлатып еді, балалар жапырласып мектепке кірді. Мұғалім мені де бір орындыққа отырғызды. Балаларды жатырқап мен үндемей жүрмін, олар да менімен сөйлеспейді. Мұғалім бірінің атыңды бірің сұрап біліп алыңдар деді. Балалар бірінің қасына бірі барып, аттарын сұрасты. Содан бұлай танысып үйір болып кеттік.

1) Ойнаңдар! Ойлаңдар!

Бір қазақ қалаға бара жатыр еді, жолда үш танысы қарсы соқты. Қанша адам қалаға барды?

Мақал. Бір көрген – біліс, екі көрген – таныс.
Кісі бір көргенінде жылан,
Екі көргенінде құлан,
Үш көргенінде адам.

ЛЕНИН

Мұғалім оқу бөлмесіне әкеліп үлкен сүгірет ілді. Қарасақ, кітабымыздағы Ленин сүгіреті болып шықты. Мұғалім: «Танисыңдар ма? Бұ кім сүгіреті?» – деді.

«Танимыз, Ленин сүгіреті», – дедік.

«Ленин қандай адам болған? Оны білесіңдер ме?» – деп тағы сұрады.

«Білеміз, Ленин жақсы адам болған», – дедік. Қайтіп жақсы болған деп еді, оған жауап қайтара алмадық.

Мұғалім айтты: «Ленин нашаршыл болған адам. Нашар табын жақтап, өмірін соларды тендікке жеткізу жолында өткізген адам.

Ленин – жалшылардың, жарлылардың досы. Қорлықта жүргендердің, зорлық көргендердің көзін ашуға бастаған көсемі», – деді.

Лениннің қандай адам болғанын сонда ғана анық білдік.

Мақал. Білегі толық бірді жығар,
Білімі толық мыңды жығар.
Күн ортақ, ай ортақ, жақсы ортақ.

БІЗДІҢ ТӘРТІП

Мектепке бойымыз тез-ақ үйреніп кетті. Тысқа шықсақ алысып-жұлысып шулап жатқанымыз. Ауыз үйде бірімізді-біріміз қойып жіберіп, итеріп жіберіп жылатып та қойамыз.

Сабақ кезінде де тыныш отырмаймыз. Шулап мұғалім сөзін естімейтін болдық. Түк нәрсе ұғудан қалдық.

Сабақтан шыққан соң, жиылыс жасап жібердік. Кеңестік, сөйлестік, мынадай қаулы шығардық:

Бұдан бұлай:

- 1) Бәріміз тәтті, тату болайық.
- 2) Бірімізге-біріміз көмектесейік.
- 3) Құр бетімізге шулай бермейік.
- 4) Әсіресе сабақ үстінде тыныш отыралық.

2) Ойнаңдар! Ойлаңдар!

Қалада оқитын шәкірт мектебіне келе жатты. Біраз жүрген соң, арбалы алты адамды қуып жетті. Қараса, сабақтастары екен. Қанша шәкірт қалаға барды?

КӨМЕКТЕСТІК

Мұғалім сабақ сұрағанда Мұрат білмеді.

– Сабақты неге білмейсің? Оқымадың ба?

– Қолым тимеді, ағатай!

– Не істедің?

– Үй шаруасына айналыстым.

– Сенен басқа үй шаруасын істейтін адам болмады ма?

– Әкем үйде жоқ. Жолаушы кеткен. Апам ауырып жатыр.

Мұғалім айағандай болды.

– Отыра ғой, шырағым! – деді.

Ертеңіне Мұрат оқуға келмей қалды.

Сабақтан шыққан соң, біз Мұраттікіне бардық. Мұрат отын тасып жүр екен. Әбден терлеген, шаршаған екен. Біз жабылып отынын тасып бердік. Малдарының астын күреп бердік. Аттарына, сиырларына шөпсалыстық.

3) Ойнаңдар! Ойлаңдар!

3 шырпыны былай қойыңдар: ||| осыған 2 шырпы қосып, 10 болдыратын кім бар?

ЖАЛПЫ ЖИЫЛЫС

Сабақ басталарда кейде бор жоқ болып қалады, кейде сүрткіш шүберек жоқ болып қалады. Тақтай бетішімай-шімай болып тұрады. Немесе орындықтар орнында дұрыс тұрмайды.

«Бұл жарамайды. Тәртіп жасау керек», – деді Нұрмаш.

«Тәртіпболу үшін тәртіпші сайлау керек», – деді Дәмеш.

Бәріміз тәртіпші сайлауға жиылдық. Әбішті жиынағасы қылдық.

Жиынды ашқаннан кейін тәртіпшінің міндеті не болмақ деп, Әбіш көпке салды.

Тұрашайтты: «Тәртіпшінің міндеті бор мен шүберекті дайырап қойу, тақтайды сабақ алдында сүрткіп қойу болсын», – деп.

Менайттым: «Әр сабақтан кейін бой жазысқа шыққанда әуетартарды ашып қойатын, орындықтардың орнындатұруын қарайтын да тәртіпші болсын», – деп.

Бәкен: «Келмеген балаларды мәлімдейтін де тәртіпші болсын», – деп қосты.

Тәртіпшіге Нұрмашты сайладық.

ТАЗАЛЫҚ ТӘРТІБІ

Бүгін мектеп тазалығы туралы жиылыс болды, кеңескеннен кейін тазалық болуға керек істерге қаулы жасадық.

Әуелі, тазалыққа керек істер қандай? Солар құлақ қаттүрінде оқу бөлмелерінің қабырғасына қағылсын.

Екінші, оқу бөлмесі басына бір тазалықшы сайлансын. Тазалықшының міндеті тазалыққа керек істердің істелуін бақылау болсын.

Үшінші, тазалықшы мен тәртіпшілердің қызмет атқаруларын бақылайтын камитетші болсын дедік.

Ертеңіне тазалық құлақ қатын жасап оқу бөлмелеріне қақтық.

قۇلاققات .

تازالمق ساۋلىق ساقتاۋشى .

- 1- ۋى اۋاسىن مچىيى جانارتىۋ .
- 2- شاڭدى سۇۋ شۇبىرەك يەن ۋسۇرتىۋ .
- 3- اياقتى سىرتتان سۇرتىپ كىرىۋ .
- 4- ۋىدە تۈكىرگىشكە تۈكىرىۋ .
- 5- شاڭدى شۇبىرەك يەن بورلى شۇبىرەكتى ۋىدە سىلكىپەۋ .
- 6- كىيىمدى ۋىدە قاقپاۋ .
- 7- ۋىلەرتەن جۇۋىنىپ تازا كەلىۋ .

Құлақ қат

Тазалық – саулық сақтаушы

1. Үй ауасын жиі жаңарту.
2. Шаңды су шүберекпен сүрту.
3. Аяқты сырттан сүртіп кіру.
4. Үйде түкіргішке түкіру.
5. Шаңды шүберек пен борлы шүберекті үйде сілікпеу.
6. Киімді үйде қақпау.
7. Үйлерінен жуынып, таза келу.

4) Ойнандар! Ойлаңдар!

Төлөптің төрт ұлы бар. Төрт ұлының адам басына бір апа, бір қарындасы бар.

Төлөптің барлық баласы нешеу болғаны?

САЛАҚТЫҚТЫҢ КЕСІРІ

Бүгінгі сайлауда Жұмаштың сайланғысы келіп-ақ еді, болмады. Балалардың бәрі де оның сайлануына қарсы болды. Қарсы болатыны – мінезі жаман. Балалардың бірімен тәуір емес. Толған бойы келемеж, сықақ. Келемеждеймін деп, әркіммен дәйім жанжалдасып жүргені. Жана³ балаларға жала жауып, мұғалімге жамандап, жарамсақтанатын мінезі де бар.

Оған мінезің түзелгенше қызметке сені сайламаймыз дедік.

Мені де атаушылар болып еді, бірсыпыралары салақтығы бар. Қызметке ұқыпты, құнтақты адам сайлау керек десті.

Сүйтіп, тәртіпші Нұрмаш, тазалықшы Дәмеш болды.

5) Ойнандар! Ойландар!

Тайға мінген балалар жарысып келеді екен.

Бір бала екі баланың алдында келе жатыр.

Бір бала екі баланың ортасында келе жатыр.

Бір бала екі баланың артында келе жатыр.

Неше бала жарысып келеді екен? Санаңдаршы!

«ҚОЖАЛАҚ»

Менің Мырзаш деген сабақтасым салақ-ақ. Кірсіз келгенін көргенім жоқ. Ылғи беті салтақ, қолдары кір-кір, тырнақтары қап-қара болып келеді.

Күнде сабаққа келген сайын, мұғалім бой басына қадала қарап қойады.

Бір күні шыдамады білем, Мырзашқа саған су бұйырмай ма, Мырзаш? Немесе келерде түйеше күлге аунап келесің бе? Дәйім қожалақ-қожалақ болып келесің деді. Бәріміз ду күлдік, Мырзаш жаман ұйалды.

Балалар атын «Қожалақ» қойып, күле беретін болған соң, беті-қолдарын жуып, тырнақтарын алып, таза келетін болды.

³ Және деген мағынады.

3) Жұмбақ жолдас

Менің бір жолдасым бар. Жолдас болғанда бір түрлі! Қайда барсам, қасымнан қалмайды. Менсіз ешқайда бармайды. Тұрсам тұрады, жүрсем жүреді, жүгірсем жүгіреді, жатсам жатады, жазсам жазады. Бірақ үндемейді.

Ертеңгілік, кешкілік үлкейіп, өсіп кетеді. Түсте тырбыып, ергежейлі болады.

Жарықта жанымнан қалмайтын жолдасым қараңғыболса, қайып болады да кетеді.

Сендерде ондай жолдас бар ма?

ДӘРІГЕР БІЗГЕ НЕ АЙТТЫ?

Кеше мектепке дәрігер келді. Бәрімізді шешіндіріп қарады. Кейбіреулердің шешінгенде тәндері де, іш киімдері де кір болып шықты. Дәрігер басын шайқап ұнатпаған секілді болды.

Бүгін, дәрігер бір шыны әкеліп қолымыздың үстіне қойып, әрқайсымызға қаратты. Қарасак, теріміз шұрқ-шұрқ тесік.

Дәрігер айтты: Тер осы шұрқ-шұрқ тесіктен шығады. Тер шыққанда, термен бірге тәнімізден зианды нәрселер де шығады.

Тән кір болса, осы тесіктердің бәрі бітеледі, тер шықпайтын болады. Тер шықпаған соң, тәніміздегі зианды нәрселер шықпайды, іште қалады. Тәнді аздырып, аурулы қылады деді. Тән тазалығы неге керек екенін сонда білдік.

Мақал: Денсаулық – зор байлық.
Ішің ауырса, аузың тый.
Көзің ауырса, қолың тый.

ОҚУ БӨЛМЕМІЗ

(Көптесін жазғанымыз)

Мен І-нші бөлімде оқимын. Біздің оқу бөлmemіз үлкен. Үш терезесі бар. Ұзыны 10 метр; ені сегіз метр; биігі 4 метр.

Оқу бөлmemізде 10 үстел бар. Үстел басы 3 баладан отырамыз. Бір бұрышта пеш бар, бір бұрышта кітапсалған ышқап тұрады. Бір қабырғасында үп-үлкен Ленин сүгіреті ілулі тұр.

Біздің салған сүгіреттеріміз, жасаған құлақ қаттарымыз да үйдің қабырғаларына қағулы тұрады. Ат-есімдеріміздің тізімі де сонда тұрады.

Сабақ 9 сағаттан басталып, 2-де бітеді. Сабақ біткеннен кейін, тәртіпші оқу бөлмесін жиыстырып кетеді.

б) Ойнаңдар! Ойлаңдар!

Үйдің төрт бұрышында төрт мысық отыр. Әр мысықтың алдында үш мысықтан отыр. Неше мысық отыр?

تۆگەندەۋىش-

№	ئاتا ەسىمى ، اتى	سانىمى	چەككىمى	كۆپىمى	سانىمى	سانىمى	سانىمى
1	امان ۋالى ئۆزلىش	1. ۋ. ۲.	ئۆزلىش	1. ۋ. 3.	ئۆزلىش	1. ۋ. 3.	ئۆزلىش
2	بەيسەن ۋالى ئۆزلىش	ئۆزلىش	ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش	ۋ. ۋ. 1.	ئۆزلىش	ۋ. ۋ. 1.
3	ئۆزلىش ۋالى مەقەن	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	مەقەن	ۋ. ۋ. ۲.	مەقەن
4	جاللاي ۋالى ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	جاللاي ۋ. ۋ. ۲.	جاللاي ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	—
5	ئۆزلىش ۋالى كۆرەپەك	ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	كۆرەپەك	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.
6	جاللاي ۋالى ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.
7	ئۆزلىش ۋالى بەك مەرزە	ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	بەك مەرزە	بەك مەرزە	بەك مەرزە
8	ئۆزلىش ۋالى ئۆزلىش	ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.	ئۆزلىش ۋ. ۋ. ۲.
9	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.	ۋ. ۋ. ۲.
10	بەك مەرزە ۋالى بەك مەرزە	—	—	—	—	—	—

بۆلمەمىزدىكى قابىرەسىمىز قايىم بولغان
 «تۆگەندەۋىش بار». تۆگەندەۋىشكە اتا-ئەسىمىمىز
 بىن اتارىمىز، جاناتا كۈن اتتارى جازىلغان. اتا

Түгендеуші

№№	Ата аты, өз аты	Сембі	Жек- сембі	Д ү й - сембі	Сейсем- бі	С ә р - сембі	Сейсембі
1.	Асан ұлы Тұраш	АұТ.	Тұраш	А.ұ.Т.	Тұраш	А. ұ. Т.	Тұраш
2.	Бейсен ұлы Нұраш	Нұраш	Б. ұ. Н.	Нұраш	Б. ұ. Н.	Нұраш	Б. ұ. Н.
3.	Тұрман ұлы Мықан	Тұрман	Т. ұ. М.	Тұрман	Мықан	Т. ұ. М.	Мықан
4.	Жантай ұлы Әбіш	Ж.ұ.Ә.	Әбіш	Жантай	Жантай	Ж.ұ. Ә.	–
5.	Досан ұлы Тұрабек	Д.ұ.Т.	Тұрабек	Д.ұ.Т.	Тұрабек	Досан	Тұрабек
6.	Сауытбай қызы Дәмет	С.к.Д.	Дәмет	С.к.Д.	Дәмет	С. к. Д.	С. к. Д.
7.	Шоқан ұлы Бекмырза	Ш.ұ.Б.	Ш о қ а н ұ.	Ш.ұ. Б.	Б е к - мырза	Б е к - мырза	Бекмырза
8.	Қалабай қызы Қарақас	Қ.к.Қ.	Қарақас	Қ а л а - бай қ.	Қ. к. Қ.	Қарақас	Қ а л а б а й қ.
9.	Омар ұлы Мырзаш	О.ұ.М.	Мырзаш	Омар ұ.	М ы р - заш	О. ұ. М.	Мырзаш
10.	Бекбай қызы Бәкен	–	–	–	–	–	–

Бөлмеміздің қабырғасына қағып қойған «Түгендеуіш» бар. Түгендеуішке ата аттарымыз бен өз аттарымыз жана де күн аттары жазылған. Ата есімдеріміз әліб-бій ретімен тізілген. Оқуға келгенде әркім түгендеуіштегі өз атының тұсына атын жазады немесе ата аттарын жазады не болмаса тізімдегі атауларының бас әріптерін қояды.

Келмегеннің атының тұсына тәртіпші сызықша қояды. Бекбай қызы Бәкен науқастанып бір жеті сабаққа келген жоқ. Оның атының тұсында ылғи сызықша тұр.

Жантайұлы Әбіш бейсенбі күні оқуға келген жоқ. Оның тұсында бір сызықша тұр.

ШАҢҒА ҚЫЛҒАН ШАРАМЫЗ

Бір күні қатты жаңбыр жауды. Жер былжырап кетті. Далаға шыққанымыздың айағына бес батпан балшық жабысатын болды. Балалар со бойымен үйге кіре берді. Кепкен соң балшық үгіліп еденге түсті. Балалар алысып-жұлысып ойнамай жүрмейді. Ойнаған кезде топырақкөтеріліп тозаң болды. Үйдің ішін шаң қаптап кетті.

Шаң кіріп мұрнымызды жыбыршытып түшкіртті. Тамағымызды жыбыршытып жөткіртті.

Бұған амал таппасақ жарамайтын болды. Қорадағы шөпшалам болсын, жаман-жұман жөке, киіз, кенеп болсын, әкеліп есік алдына салдық. Балалар үйге кірерде айақтарын сүртпін кіретін қылдық. Шаңнан құтылдық.

Сағат

Оқу бөлмесінің қабырғасына қағып қойған үлкен сағатбар. Сағаттың беті дөңгелек, ақ нәрседен істелген. Бетінеайналдыра 1-ден бастап 12-ге дейін сипырлар жазылған. 12 сипыр 12 сағатты көрсетеді. Сипырлардынаралары сызықшалармен беске бөлінген. Сағаттың бетінайналып жүретін екі тілі бар. Оның біреуі қысқа. Ұзыныминутты, қысқасы сағаттыкөрсетеді. Неше сағат болғанын қысқасына қарап білеміз.

Күн 12 сағат, түн 12 сағат. Күн мен түн «күн тәулігі» депайтылады. Оны бүгін мұғалім айтқанда ғана білдім.

Күн тәулігінен басқа жыл тәулігі бар екен. Жыл тәулігі 12 ай болады дейді.

4) Жұмбақ

- 1) Айналар күннің көзін бір диірмен,
Жасалған оң жағынан күн көрінген
Ішінде қылдан нәзік бір жібі бар.
Ол жіпті, қолы сыңғыр кім иірген.
- 2) Жеті ағайынды бала – жасы бірдей, аты ала.

МЕКТЕПТЕГІ МЕРЕКЕ

Октебір мейрамы болады деп балалар дайарланып жүрді. Мектептің үлкен бөлмесін ойын жасаймыз деп әсемдеп қойды. Қабырғаларына сүгіреттер, құлақ қаттар қағылды. Ленин сүгіреті әсемделіп қарсы алдымыздағы қабырғаға қойылды.

Түрлі түсті қағаздардан жасалған жалауларды жайнатып іліп қойдық.

Мейрам күні келді. Мектеп маңайындағы елдерден келген кісілер көп болды.

Жиылыс тәртіпті болу үшін жиын ағасы сайланды. Октебір өзгерісінің күнін мейрам етудің мәнісі сөйленді.

Онан соң ойын басталды. Ойыннан кейін өлеңдер айтылды. Көп балалар қосылып 2-3 рет айтты. Екі рет Әбіш пен Нұраш қосылып ән салды. Тұраш домбырамен ән салды. Бірнеше рет шығып ақындар сөзін безендіріп айтушылар болды.

Мақал. Бәрің бірдей қойшы болма:

Құл боларсың.

Бәрің бірдей тойшы болма:

Қу боларсың.

МЕНИҢ МІНДЕТІМ

Мені бүгін камитетші сайлады. Мен қандай қуанғанымды білсең!

Жиылыста біздің міндетімізді ұқтырды. Міндетім қандай екен деп, үйге барғанда ойласам, мыналар екен:

1. Оқу бөлмесіне, ас үйге дұжырнай қойып жүру.
2. Сабаққа келмеген балалар дұрыс көрсетілуін қарау.
3. Тәртіпші мен тазалықшы міндетін дұрыс атқаруын қарау.

4. Оларға қызметін ескертіп тұру.

5. Кезегінде жиылыс жасауға мұрындық болу.

Мақал. Жігіттің ерінгені – көрімнің көрінгені.

7) Ойнаңдар! Ойлаңдар!

Бір үйдің, 4 аты бар еді.

Еркек жаны 2 әке, 2 ұл еді.

Еркектері кісі басы бір аттан мінгенде, бір ат артық болып шықты. Бұ қалай?

КҮЗ БЕЛГІСІ

Күзге көз салғаннан байқағанымыз:

1. Түн ұзарып, күн қысқаруы.

2. Күн салқындап, әсіресе күн суытып, үйге от жағылуы.

3. Ашық күндер азайып, бүркеу күндер көбейуі.

4. Бүркеу күндер көбінесе ұшпа бұлтты, қатты желді, қара суықты болуы.

5. Мал желдеуді қойып, ыққа қарай жайылуы.

6. Су ішкеннен кейін жылқының ойнақтауы, жарысуы.

7. Ашық түндерде жерге қырау түсіп қалуы.

8. Ағаш жапырақтары, құрақтар сарғайа бастады.

9. Құрт-құмырсқа жоғалуы.

10. Жыл құстары қайтуы.

Күз. Көңілсіз түз.

Қыс. Қысады тыс.

Жаз. Бәрі шат, мәз

Шілде. Жақпайды кімге?

КҮЗ

(Көптесін жазғанымыз)

Күн күзге айналды. Түн салқын тарта бастады. Малдар ауылдан ұзап жайылатын болды.

Ағаш жапырақтарының кейі қызғыл, кейі сарғыл тартты. Жыл құстары лек-лек болып қайтып жатыр. Құрт-құмырсқа көзге түспейтін болды.

Ел күземдерін алып, қора-қопсыларын түзеп жатыр. Қатындар тон тігіп, қыздар күпі қабып, қыс киім дайарлауда. Егіншілер артылған астықтарын қалаға сатып, қысқа керек-жарағын әкеліп жүр. Киімі жыртық балалар жақ түгі үрпиіп, беттері көгеріп, еркін ойнай алмай жүр.

* * *

Мінекей шілде айағы күзге айналды,
Ауылдан малдар ұзап түзге айналды.
Байланбай жабағы-тай қосақталып,
Далаға енесімен бірге айдалды.

Құр ат та құтырғандай ойнақтаса,
Құнысып, бүріседі, жаз жайланды.
Жайғасып, жайлауында жатқан елдің
Қыстауға қайтпағына күн ой салды.

Қой қырқып, киіз басып, күзем алып,
Ықшамдап буып-таңды жүк-сайманды.
Жығып ап үлкен үйді күрке тігіп,
Жайлаудан ел қайтуға ыңғайланды.

* * *

Сұр бұлт, түсі суық қаптайды аспан,
Күз болып, дымқыл тұман жерді басқан.
Білмеймін тойғаны ма, тоңғаны ма?
Жылқы ойнап, бие қашқан, тай жарысқан.

Жасыл шөп, бәйшешек жоқ бұрынғыдай.
Жастар күлмес, жүгірмес бала шулай.
Қайыршы шал, кемпірдей түсі кетіп,
Жапырағынан айырылған ағаш, қурай.

Кемпір, шал құржаң қағып, бала бүрсен,
Көңілсіз қара суық, қайда жүрсен.
Кемік сүйек, сорпа-су тимеген соң,
Тышқан аулап, үйде ит жоқ қайда көрсен.

МЕКТЕПТІ ҚАЛАЙ КҮТЕМІЗ

Күнсалқын бола бастады. Бір күні қара суық жел болды. Мектептің ашық-тесік жерлерінен жел гулеп, үйдін ішіазынап, суып кетті. Қолымыз қатып қалды. Қалам, қарындаш ұстауға илікпеді. Аяғымыз да тонды. Жаурап бүрісіп отырдық.

Мұғалім келді. Бор мен кендір май әкелді. Біз борды түйдік. Оған кендір май құйдық та иледік. Илеген нансиакты қамыр болды.

Қамырмен терезенің ашық-тесіктерінің бәрін сылап бітедік. Жел азынауын қойды. 3-4 бала отын әкеліп отжақты. Бәріміз пештің аузына үймелеп жылынып алдық.

8) Ойнандар! Ойландар!

Мынау қобдишаның ішінде 4 қаламбас бар. Осыны 4 балаға үлестіріп беріңдер.

Төрт бала бір-бірден алсын; бірақ бір қаламбас қобдишаның ішінде қалсын.

ЖЕТИМ

Бізбен бірге Омар дейтін бала оқып жүрді, түлеген тайлақ сияқты үсті жалба-жалба болып жүретін.

Киімінен қорынса керек, ешкіммен сөйлеспейді, жақындаспайды. Мен бір күні қасына келіп: «Атың кім?» – деп сұрадым.

– Атым Омар, – деді.

– Әке-шешен бар ма? – деп едім.

– Жоқ, – деп көздері жыпылықтап төмен қарады. Мен айап кеттім де, басқа сөз сұрағаным жоқ. Байғұстың кітабы жоқ екен, оқуға кітабымды бердім. Қызыл қарандашымның жартысын кесіп бердім. Өте ырзаболып, сонан бұлай екеуміз үйір болып кеттік.

«Омарға тимейік, болысып жүрейік», – деп жолдастарыма да айтып қойдым. Олар да «жарайды» десті.

Киімі жыртық-жыртық бір жас бала
Жол жүріп келе жатты ептеп қана,
Шұбырып маңдайынан тері ағып,
Тас жырған айақтары жара-жара.

Жап-жалғыз кеше анасын қойды көрге,
Қорған боп неше жылдан тұрған бірге.
Дорба алып, әр есікке телмірмесе,
Басқадан жоқ жәрдемі күн көрерге.

ҚАБЫРҒА КАЗИТ (газет)

Біздің мектепте қабырға казит бар. Мектепте болған, балалар басында болған оқиғалар соған жазылады. Ұнамды істерді қостаған түрде жазады. Ұнамсыз істерді мысқылдап, мазақтаған түрде жазады.

2-інші бөлімде оқитын Ысқақ деген жолдасымыз бар. Ысқақ жақ істеп алып, ойнап әр нәрсені атып жүріп, Бекіштің баласының көзін шығарып ала жаздаған.

Ертеңіне мектепке келсек, қабырға казитте мынадай сөз тұр:

Біздің Ысқақ Далаға атып,
Ой, мерген-ақ Балаға тигізеді?
Торғайға атып, Балаға атып,
Шырғайға тигізеді. Далаға тигізеді
Қарғаға атып,
Арбаға тигізеді.

ТҮС КӨРГЕНІМ

(Мақаш айтқанынан)

Түнде жатарда бапам айтты: «Күн бұлттанып тұр екен, жататын шығар».

Жұмаш деген кішкентай ініммен екеуміз пештің жанында жататынбыз. Үйде қонақ көп болған соң, екеуміз де отауға барып жаттық. Жатысымен кешікпей-ақ ұйықтап қалдық. Сонан таңертең бір-ақ ойандым. Ойанғанда қызық болып ойандым. Түсімде айағыма жаңа етік киіп мектепке барған екенмін. Есік алдында Жарас күзетші тұр екен. «Айағың қар, етігінді шеш» деп, етігімді тартып шеше бергенде «Тиме!» деп, айқайлап ойанып кеттім. Көзімді ашсам, жеңешем айағымнан қозғап, «Тұр, ортаншым! Таң атты», – деп, ойатып тұр екен.

Түрекеліп терезеге қарасам, қар жауып қалған екен. Ағызбақ ойнауға жақсы болды деп, қуанғаным-ай.

ҚҰЛАҚ ҚАТТАР

Бүгін бөлмемізге камитетші әкеліп, бір құлақ қат қақты. Тазалықшы әкеліп бір құлақ қат қақты. Екеуінінде басына, айналасына әшекейлеп, өрнек салған. Біреуінің басына үлкен әріптермен «Пионер заңы» деп жазған.

Ондағысы мынау:

Пионер өтірік айтпайды. Пионер насыбай атпайды.
Пионер ұрлық қылмайды. Пионер ыластап сөкпейді.
Пионер шылым тартпайды. Пионер қиянат етпейді.

Екінші құлақ қаттың басына «Саулық заңы» деп жазылған
Ондағысы мынау:

Істеу:	Істемеу:
Түзу отыру.	Бүгіліп отырмау.
Үстін таза ұстау.	Кірлеп жүрмеу.
Ас ішерде қол жуу.	Аузына қолын салмау.
Қайнатылған су ішу.	Қайнатпаған су ішпеу.
Таза ауада болу.	Ауыр ауада көп болмау.

СЫЗЫҚ ШАМА⁴

11 жастағы. 10 жастағы. 9 жастағы. 8 жастағы. қ. б.

2-інші бөлімнің бөлмесінде қабырғаға қаққан сызықты, бойаулы қағаздар тұр. Оның немене екенін көпке дейін білмей жүрдім.

Бір күні бұ немене деп Қабыштан сұрадым. Қабыш 2-іншінің балаларының санын, жасын көрсететін қағаз. Мұны «сызық шама» деп айтады деді. Қалай көрсететінін, қалай істелетінін де айтып берді.

Мен де сондай сызық шама істейінші деген ой со жерде-ақ келе қалды.

Келдім де өзіміздің бөлмедегі ұл балаларды өз алдына, қыз балаларды өз алдына санадым. Әрқайсысының жастарын сұрап алдым. Ұл балалар – 12, қыз балалар – 9 екен. 8 жастағысы – 10, 9 жастағысы – 6, 10 жастағысы – 3, 11 жастағысы – 3 болып шықты.

Кереге сызықты қағазды алдым. Әр көзін бір адамғабалап сыздым. Ұл балаларды көкшіл бойаумен, қыз балаларды қызғылт бойаумен көрсеттім.

ҰЙАТ-АЙ!

Шәкен ылғи алысып-жұлысып жүргені. Үсті-басы таза да, бүтін де болмайды. Киімінің бір жері жыртылып, бір жері сөгіліп тұрғаны. Тыс киімінен іш киімдері көрініп жүреді. Онысын ұнатпаған адамға «Жарайды! Кім сынайды?» – дей салады.

Бір күні мектепке келсем, балалар ду-ду күліп жатыр. Немене екен деп қастарына келсем, біреу Шәкеннің сүгіретін салып қойыпты. Жанына қойдың, ешкінің, шошқаның сүгіреттерін салыпты. Әрқайсысының астына айтып тұрған сөздерін жазып қойыпты.

Шәкеннің үстінде қара күрте. Онысы бор-бор болып тұр. Жыртылған жерлерінен көйлегі, ыстаны көрініп тұр. Ешкі жыртылған жеріне қарап:

«Апырай, Шәкен! Мұның ұйат екен», – деп тұр.

⁴ Түпнұсқада кесте берілген (Құрастырушы).

Қой бор жұққан жеріне қарап:

«Шырағым Шәкен, үстінді қақсаң екен», – деп тұр. Шәкен оларға әдетінше: «Жарайды! Кім сынайды?» – деп тұр. Шошқа аналарға қарап: «Маған осы қалпы ұнайды», – деп тұр.

КҮН-БАҚПАМЫЗ

Декабір айы келді. Күн-бақпамызды жаңадан істеу керек болды. Қағаз алып, өткен айдікіндей қылып кереге көздеп сыздық. Басына ірі қылып «Декабір күн-бақпасы» деп жаздық. Шетіне қыс туралы білетін өлеңдерімізді жаздық.

Күн белгілерін сызық астында көрсетіп қойдық, ашық, күнге арнаған белгіміз дөңгелек – күн сүгіреті.

Қарға – жұлдызша қойамыз. Бүркеп күн болса, кереге көздің бетін ирек сызықпен бүркеп қойамыз. Ала бұлттау күн болса, немесе айнымал күн болса, кереге көздің жартысын ирек сызықпен жауып қойамыз.

Сонда декабір күн-бақпасы мынадай болып шықты.

1	2	3	4	5	6	7
5	4	3	2	1		
10	11	10	9	8	7	6
19	18	17	16	15	14	13
26	25	24	23	22	21	20
		31	30	29	28	27

ауыл	ашық	жұлдыз	бүркеу

Күн қақпаның сүгіреті

БҰ ҚАЙ КЕЗДЕ БОЛАДЫ?

* * *

Күн ұзарып,	Жауып жаңбыр,
Қар еріп,	Жер сабыр,
Су сайларға толады.	Шөп, жапырақ солады.
Бұқай кезде болады?	Бұ қай кезде болады?

* * *

Күндер ысып,	Суда мұз бар,
Шөп пісіп,	Жерде қар.
Ел пішенін орады.	Боран борап соғады.
Бұ қай кезде болады?	Бұ қай кезде болады?

ҚЫС ҚАМЫ

(Жұмаш айтқанынан)

Түн суып, жылы көрпе жамылып жатамыз. Таңертең суықтан қорынып, төсектен тұрғың келмейді. Апам да ертеңгілік тұрғанда, бүрісіңкіреп тұрады. Даладан келгенде суықтан шіміркеніп келеді. От жағып, алақанын отқа қақтап: «Қылышын сүйретіп қыс келеді. Балалардың жылы киімі, етігі жоқ», – деп айта береді.

От ала келген қатындар да соны айтады.

«Етік болмаса, күпі мен шапан сияқты нәрселердің жарасы жеңіл ғой. Бір-екі рет қыздарды жиып жіберсе, бітіп қалады ғой», – деп жүрді.

Бір күні Дәметтің апасы мен Мақаштың апасын және жанымыздағы ауылдың бір қызын әкеліп, апам қабу қабытты. Бауырсақ пісірді, самаурын қойды. Қыздарға апам шай берді.

Бір аздан соң қыздар мені шақырып алып, Бәтінш жеңешеме апарып бер деп, бір сабақ жіп берді. Апарып беріп едім, бір айақ құрт-май салып берді. Әкеліп қыздармен бірге жедік.

Кешке таман қыздар күпіні бітіріп, үйлеріне қайтты. Апам бәріне алғыс айтып: «Айақ-қолдарыңа ауырмалдық бермесін», – деді.

Мақал. Бақ-бақ еткен текені қыс келгенде көрерміз.
Батырсынған жігітті іс келгенде көрерміз.

ҮМЕНІ КӨРГЕНІМ (Құрманш айтқанынан)

Қалқай – қартайған адам. Ержеткен балалары жоқ. Пішен мезгілі келді. Жұртпен қатар Қалқай да пішенін шаба бастады. Қайраты кеміген адам. Өзі шауып өндіре алмады.

Үме салып өндіріп алмасам болмайды екен деді. Өз ауылына, өзге маңайындағы ауылдарға барып біркүнге қолдарын сұрады.

Ертеңіне Қалқай арбаға қойын салып, екі мес сусын алып, пішен басына барды. Мақаш пен екеуміз де үмені көруге бардық. Шабатын жерін келген адамдарға Қалқай көрсетіп берді.

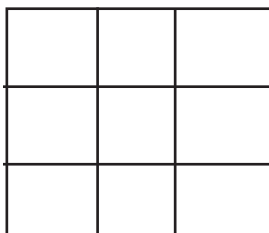
Көп адам қатар түзеп шапқанда шыдатпайды екен. Әрқайсысы қатардан қалмасқа тырысып, жарысқан сияқты болады екен. Бесінге дейін бар шөбін шауып берді.

Бір қойдың етін жеп, екі мес сусын ішіп, орақшылар ауылдарына тарады. Қалқай бәріне алғыс айтып, ырза болып, үйіне қайтты.

9) Ойнандар! Ойлаңдар!

Шырпыдан 9 торкөз жасаңдар. Сонан 8 шырпы алып тастап, басқасын қозғамай қойып, 2 көз ғана қалдыру керек.

Қай шырпыларды алып тастау?

КҮЗЕМ (*Көргенімнен*)

Байдікі күзем алады десіп жүрді.

Бір күні таңертең тұрсақ, байдың үйінің алдында қойлар көгендеулі тұр. Үлкендер белдеріне шекпен, жаман-жұман киім байланып алған. Біреулері қырықтық қайрап, біреулері қой жығып, біреулері қой қырқып жатыр. Балалардың ересектері көгеннен қой әкеліп беріп жүр, кішкентайлары жүн жинап жүр. Мен декеліп жүн жинастым. Қап толған соң қолдасып көтеріп, үйге апарып төгеміз.

Әйелдер сабауларын алып, үйге кіріп жатыр. Бір-екеуі үй ортасына тулақ төсеп жатыр. Кешікпей-ақ дүсір-дүсір сабаған сабау даусы шыға бастады. Әйелдер жан-жүң сөйлесіп, күлісіп отырып, «ірит соқ-соқ!» деп жүнді көпіртіп-көпіртіп сабайды. Қырықтықшылар әр үйге жүн беріп жіберіп күрт-май алдырды. Келген күрт-майды жеп тойып алдық.

ШАНА ІСТЕГЕНІМ

Үйден шыға келсем, Тұраштың кішкентай інісі: «Мақатай-ау, шанамды қара! Ағатайым істеп берді», – дейді.

Қасына келіп қарасам, жіңішкерек талдан істеген ойыншық шана екен. Мен де сондай шана істейінші деген ой түсе қалды. Қалай істелгенін анықтап қарапалдым.

Үйге келіп шана істеуге ылайық тал қарадым. Іздеп жүріп, бұтағы жоқ түзу бір сида тал тауып алдым. Шанаға табан болғандай етіп екеуін теңгеріп бір бөлек қойдым. Үстірік болғандай жана ағаш тауып алдым. Оларды теңгеріп кесіп, бір бөлек қойдым.

Табандық ағашты да, үстіріктік ағашты да көргенімше ұқсатып жондым. Табандарының басын идім. Шабақ орнататын жерлерін тестім. Шабақтарын жонып орнаттым. Жіңішке шыбықтан қарамамен бүкпелерін істедім. Бүкпелерін шабақтарынан өткізіп алып байлады. Табандарының басына қарама салып, оны да байлады. Сонан соң екі жетек тағып едім, кәдімгідей шана болып шықты.

ҚАЗАҚ ӘЛІБ-БІЙІНЕ ШЫҒАРЫЛҒАН ӘРІПТЕР:

1) һ (ه) Бұл әріптің дыбысы қазақ тілінде де бар. Шаршаған кезде «yh!» деп күрсінеміз.

Жақтырмағанда «tүh!» дейміз.

Өкінгенде «ah» дейміз. Ауырғанда «әh!», «әh!» деп ыңқылдаймыз.

Осы сөздерден үhleу, үhleмек деген сияқты, аhламақ сияқты барша тұрпаттарымен сөздер туады.

Бұл әріпті қазақ әліб-бійінен шығарғанда мұнымен жазылатын сөздер аз деп шығарылып еді. Аз болғанмен тілде бар дыбыс болған соң, жоқтығы сезілетін көрінеді.

2) X (خ). Бұл «к»-ға жақын дыбыстың әрпі. Қалың (әл-ауқатың) қалай? – Халың қалай? Құрметті – хұрметті. Қажы – хажы.

3) x (ح). Бұл қазақ сөзінде «х» сықылды естілетін дыбыс арапшада «х»-дан қатты, тамақты қырып айтылады.

4) ф (ف). «П»-ға жақын дыбыстың қарпі. Тэлефон – телефон. Сапа – сафа. Қаріп – харіф. Опат – офат. Апат – афат.

5) Ч (چ). Бұл «ш»-ға жақын дыбыстың қарпі.

6) (ت) «тс»-қа жақын.

7) ... – «з»-ға жақын.⁵

8) ... – Бұда «з»-ға жақын.

9) ... – Бұда «з»-ға жақын.

10) ... Бұл «с» сықылды естілетін дыбыс.

11) ... «т»-ға жақын.

12) «ع» – Бұл қазақ сөздерінде «ғ» сықылдыестілетін дыбыс арапшада «ғ» – дан қатты, тамақты қырып айтылады.

13) ا – Бұл ылғи сөз басында ғана жазылып, «а» дыбысы орнына жүретін еді, енді басындағы «ә» қалды. «А» бұрын сөз басында дауысты қаріптің алдында тұрса, оқылмайтын еді, оны сүйеу тайақ дейтін едік екеу енді қай орында тұрса да бірғана дыбысты көрсетеді ала, айқын, сара, тарак.

⁵ Араб тілінің жуан з, с, т. дыбыстары таңбалары болмағандықтан, берілмеді.

□ □ □ قازاقستان بىلىم ورداسى. □ □ □

چەر عىزۇنىڭ كىچىك كىشىلىرى، بىرىڭگىدە وا

بىلتۇرسىن ۇلى اقمەت.

ءالب-بىي جاڭاقۇرال

قازاقستان بىلىم ورداسى
مەكتەپتە قوللانغۇغا ئۇيغۇرغان.

ئۆزۈلى سۆيگەنلەرى مەن باسلىغان.

Байтұрсын А.

НОВЫЙ БУКВАРЬ
с рисунками.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО К. С. С. Р.
Кзыл-Орда ● ● ● ● ● 1927

بالالارغا تارتىشۇ .

بالالار، بۇل - چول باسى دانالىققا،
كەلگۈدەر، تېتىسىپ، بايقاب قاراللىق نا؟
بۇ چول مەن بارا جاتقان وزىڭدەي كوپ؟
سولاردى كىرە تۇرا قالالىق با؟
دانالىق - وشبەس چارىق، كەتتەس بايلىق .
چۇرىڭدەر! مۇدەپ ناۋسبا الالىق نا!
شەعارىۋشى .

شعار ئۇششەن.

وزگەرسكە دەيىن رەسەيدە قالڭ وقتىشلار قولدا نەن «قوتە
 وقىۋ» دەگەن دەپس نەگىزدى «ادىس» كەندىكى «مالىم» بىردەن
 دەپسئارەدى قوسىپ «سوز قىلىپ وقىماندىقتان» بىردەن قارپتاردى
 قوسىپ «سوز قىلىپ جازماندىقتان» مەجك بەن قادمىشە وقىۋدىڭ قە
 سىندا بۇل «ادىس» انا مۇرلىم توتە «دى». سوندىقتان دا «توتە وقىۋ»
 دەپ اتالىپ «دى».

دەپس «ادىس» مەن قاتار، ونان «ئاۋىر» سوز نەگىزدى، «تۇتاس» وقىۋ
 «ادىس» شىمسادا ونى جۇرت جايىي «ۇستاي» قويغان جوق «دى»
 وزگەرىستەن كەيىن «سوز» نەگىزدى - «تۇتاس» وقىۋ» دەگەن «ادىس»
 ارتىق دەپ الدامى جۇرتتار سونى الىۋ شاراسىنا كىرىسىپ جاتىر ؟
 ارتتامى جۇرتتاردىڭ الىۋا شاماسى كەلمەي جانىر: «ۇيتكەن» - جاشما «ادىستى»
 جۇمسقا ولجاڭما «ادىستى» بىلەتۇن ادا، جاشما جاعداي، قۇرال-سايمان كەرەك.
 ارتتامى جۇرتنىڭ «مېۋى» قازاق - باسقار جاشما لانسىپ جانتاندىن
 كورىپ، «بىزدە» جاشمالانسىمىز كەلەدى، «مېراق»، نە پايدا! كوڭلىمىز
 ئىلەگەن مەن قولمىز جەتپەيدى. سىكە جالغىز كوڭىل «مەس»، قولدا
 كەرەك. سوندىقتان جاشما لانسىمىز دەسەگەن، جاشما لىق بىزەن «الى»
 السى جاتىر.

بۇل «الىپ» - «مېي» كىتابى جاشما ادىسكە كوشىۋ جۇزىندەگى كوڭىل
 ئىلەگى مەن قول قىسقالدىن «مېر» - بىرىنە جانا سىتورىپ جاقىندانتۇ
 شاراسىن تابىۋ تۇردە شىعارلىپ تۇر. «ۇپىرە» تىۋ جاشمان «دەپس»
 «ادىس» مەن «تۇتاس» وقىۋ «ادىسنىڭ» كەۋىنە بىردەي جارارلىسى
 كوزەللىسى، «مىزۇن» جاشمان قازاق جاعدايىنا جانا سىتورىلىپ، جاشما
 پىراىرلىشا («كۇۋس» پىراىرلىشا) بولىۋى كوزەلدى .
 قازاقتان «مۇكىرىشى» بولماندىقتان، قازاق تۇرىمىسقا بلايىق دايلىر
 «مۇكىرەتەر» تىلپىماندىقتان، بۇل «الىپ» «مېي» كىتابىندە «مۇكىرەت»
 جاشمان كەشىلىك كوپ. ونىسى «ۇكىلا» جاتار.

مۇعاللىمدىن ۋە مەكتەپتىن: بۇرغىنى «ھوقۇق قۇرالى»، مەن بۇل «چاڭكا قۇرال» كەڭەشنىڭ قايسىسى ۋېرەتۈگە كەلگەن؟ كەڭەش سوز بىن ايتقاندا، قايسىسى مەن ۋەقتىدا بالالار ۋەقۇ مەن جازۇدى تەز ۋېرەتەدى؟ وسى چاغىنان تاجىرىبە تۇيلىسە كەن. %90-سى قات بىلەيتۇن جۇرتقا ۋەقۇ مەن جازۇدى ۋەكەي ۋېرەتەتۇن المەبەبى كىتابىنان ارتمى جوق. اش ادلم استىڭ بابى مەن دانىسە قارامايدى. قازاق ۋەقۇ چاغىنان قانداي اشەب ۋەتەرەنن توپىرلاب مەكەمە الدىن تۈزدەرىسە، ۋەقەتۇن ۋەن تابالماي جۇرگەن قازاق بالالارى كۆرسەتەتۇن. سول اشەب ۋەتەرەن قازاققا بابىن—دەمىن كەلتىرىپ سۆكۈرا بەرەتۇن استىڭا، بابى، دەمى كەم بولسا، ازىر بەرگەن استىڭ لوتوق، تاماقتى قازنى ئويىشقىراب، قىلعاتقان كەزدە تالمايدى.

شەعارىۋشى.

91/8 - 25

قىزىل وردا.

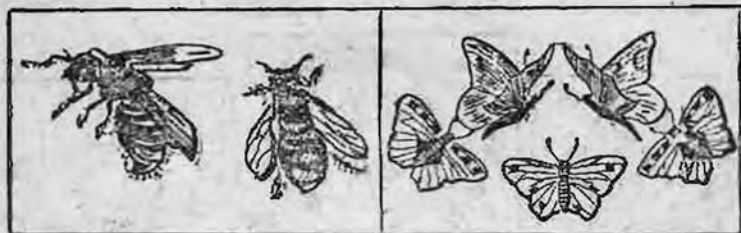
ز

ا

ر

ز ز ز ز		ا ا ا ا	
ر ر		ز ز ز	
از	ر	از	ز
ا ا		ر ر ر	
از		ا	

بۇل دىيىس ۋادىسى جولىنىدا، تۇتلىق مەنبە
 مولى مەن ۋىرەتىۋگەدە — ەكەۋىنە بىرەدەي.

از ارا

ار. ارا. ارا از.

از. از ا. از از.

شققانين شيرپيدان جاساز (هوههك-هكبهك)

اراز	ارا	ار
ازاز	ازا	از

بۇلار بولەكك-بولەك سىزىق بويى مەن كەسىلىپ،
قارتاشا ۇلەستىرىلەدى.
مار كىم وزىنە شققانين شيرپيدان (وتىقتان)
جايدى.

العانب جازۇ (ەرىك-ئىكەك)

اراز	ارا	ار
ازار	ازا	از

بۇلاردى دا بولەك - بولەك سىزىق بويى مەن
كەسىپ، ەكى بالا، نەمەسە وداقتاسىپ ەكى جاق
مۇش-مۇشتەن ۇلەسىپ الادى.

العانبان كەيسن العان سوزدەرىنىڭ قارىپتارسى
سالىدى.

قارپ كوت شىققان جاعى ۇپاي سالادى.
ۇپاي تۇسكەن جاق ۇپاي سوزدەرىنىڭ مەرسى
جازادى.

قارپ ەن جامىنا ارتىك شىقباسا، مەرقايسى
العان سوزدەرىن جازادى.

ۇپاي سالعان جاق وچولى مەرس سوزدە جازبايدى.

قىيىنىنىڭ ئاۋ. (دەرمەكە... شېكەت)

اراز	ارا	ار
ازار	ازا	از

وسى التى سوزدى بولەك - بولەك كەسكەننەن
كەيىن كەۋ-كەۋدەن قوسىب قىيىنىن كەلتىرىپ
بالالار سويلەم جاساۋلارى كەرەك. جاساعان سور-
لەمدەرىن جازىپ وتىرادى. (ەكى-ەكىدەن لوتىن-
الدىن الماستىرىپ قوسىب، وسى سوزدەردەن وىنان
اسىق سويلەم مەن لەپەس جاساۋعا بولادى.

اقىل قات جاساۋ

ازا	ازار
از	اراز

ورا

و

ور

وراز

ورن ورا وراز

وزن وزار زور

وز وراز!
 وراز وزار.
 از وزار.

وراز، ورا!
 وراز وراز.
 از وراز.

• ربه له - • شبله

وراز	ورا	ور
زور	وزار	وز
اراز	ازار	از

بۇل توغرى سۆزدەن:

- (1) الدىگىنى بىرەتتە سويلەمدەر جاساتىڭۇ.
- (2) جاڭگىلىتىش جاساتىڭۇ.

سويله مده ر، ماسه لهن :

وراز وار.	«ور، وراز»
وراز وراز.	«وراز، ورا»
از وراز.	«وز، وراز»
از وراز.	«وراز، وزا»
	«ورا، وراز»
	«وراز، ورا»

بۇلار ەكى سوزدەن قوسىب جاساماندا مىسى،
ەكى سوزدەن ەمەس، ءۇش سوزدەن قوسىب
جاساۋعادا بولادى.

ماسه لهن :

«وز، زور وراز»	«وراز، از ورا»
«وراز، از ورا»	«از ورا، وراز»
«از ورا، وراز»	«وراز از وراز»
«وراز از زور»	«وراز از وراز»
«زور وراز، ورا»	«زور وراز ورا»
«ور، زور وراز»	«ورا، زور وراز»
«زور وراز وراز»	«زور وراز، وزا»

وسى سويله مده ردهن چاڭلىتپاش جاستاۋعادا
بولادى. ماسه لهن مىناۋ تومەندە گى سويله مده ردى
ءۇش قايتارا شابشاڭ - شابشاڭ ايتسا، چاڭلىتپاش
بولىپ شىعادى.

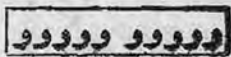
(8) وراز وراز، از وراز		(1) زور وراز، وراز
(4) وراز وزا، از وراز		(2) ورا وراز، زور وراز

نار

ون

نان

ون ا

ون و

نازار

ون. ونان. ونان.

نار. نازار. ارزان.

ون نان. ون نان از.

ون نار. ون نار از.

وراز زور.
ونان نازار زور.
نار ارزان. ونان نان ارزان.
نان ارزان. نار ارزان.

ون	نان	نار
نازار	ارزان	ونان
از	زور	وراز

بۇلاردان: (1) سويلەم مەن لەپەس جاساتىۋ،
(2) چاڭگىلتپاش جاساتىۋ.

سويلەم مەن لەپەس جاساۋ بىرەتى دىگەنلارشا،
چاڭگىلتپاشتى مەناۋ تومەندەگى سويلەمىدەردى ئوش
قايتارا شېبشاڭ ايتقىزىپ جاساۋما بولادى.

- (1) نازار نازار. (2) ون نان ارزان.
(3) نان ارزان، ناز ارزان. (4) نازار نازار، نار ارزان.
(5) نازار نازار، نار ارزان. (6) ون نان ارزان.
(7) نازار نازار. (8) نازار نازار، نار ارزان.
(9) نازار نازار، نار ارزان.

سوناسازان

اس. اسا. اسار. اسان. وسان.
 سان. سانا. سانار. سونار.
 اسان، سانا! وسان، ورا!
 اسان سانار. وسان ورا.
 اساننان وسان زور.
 نان - اس.
 ون - سان.
 ون - ازسان.

(ون زان - ون ان).

ەرمەك - ەكەك

	ارا			ارا	وسان
	نان		سونا	نان	سونا
	نار		اسى	نار	اسى
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	سان		سازان	سان	سازان
			سابان	اسان	سونار

مۇنى ەرمەك - ەكەككە تۈرلەشە اينالدىرىۋعا بولادى. ەپارىن بايانداۋ قاجەت ەمەس. مۇندا ەپىر - ەكى ەتۈرىنىڭ جوسپارىن كورسەتتىب وتەمىز.

- (1) زات سۆگرەتتەرى تۇتاس تۇرادى. اتجازىۋ-
 لارى سىزىق. بويى مەن بولەك - بولەك كە-
 سىلەدى. ولار قارتاشا ۇلەستىرىلەدى. زاتتار اتتارى
 مەن جابىلادى. زاتى جوق تەك اتىن ۇستاب قالعان
 ەكەۋى ون سوزدى ۇلەسىب الادىدا، جازىب شىعادى.
 (2) زات سۆگرەتى بارلارىن دا بولەك - بولەك
 كەسىب السىب، ولاردىدا، زاتتارىن دا ۇلەستىرىب،
 زاتى جوقتارىمەن، اتى بار- زاتى جوق قاعاز شىققان
 ادامدارعا جازدىرىۋ. ارتىنان جابىقانى اياقشى بولب،
 قاعاز ۇلەستىرەدى. باس- اياق كىتابتا باسىلعان
 برەتىنە قاراي؛ ماسەلەن، 1- نىشى ارا، 2- نىشى نان،
 3- نىشى نار....

ات

اتان

اتا

تاتار سارت

ات. اتا. اتان. تار. تارا.

تارات. وت. وتار. تاس.

تاستا. تاستار. تاتار. سات. ساتار.
 تازا. تازار. تازارت.
 اسات، ات و تتات!
 وسان و تتاتار.
 وسان، ات و تتات! ات و تتا.
 اتا، ات تارات!
 - اسات تاراتار.
 اسات، ات تارات!
 - ساتان تارار.
 ساتان، ات تارا!
 - ات تازا.

دەرىجە - مەنبە.

ات	اتا	اتان	تارا
تارات	وتتار	وتتات	تاتار
تازا	تازارت	سارت	سات
ساتان	ساتار	اسات	سازان
سان	نار	وتتاتار	ارزان

بۇلاردان:

(1) سويلەم جاساتىۋ. سويلەم جاساتىۋ بىرەتى
الدېڭىشلارشا.

(2) جاڭگىلىپاش جاساتىۋ.

تۈمەندەگىدەي سويلەمدەر جاساتىپ، ئۇش
قايتارا شېبىشاڭ ايتقىزسا، جاڭگىلىپاش بولمىش شىعەي.

(5) سارت، سازان سات!

(6) نازار ات ووتتار.

(7) اسات اتام اس اساتار،

اس اساتسا از اساتار.

(1) اسات اس اسات

(2) اساتار اس اساتار.

(8) اسات، از اسات!

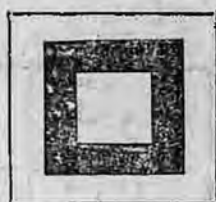
(4) سارت، سازان تازارت!

قارا

قوس

اق

قاس

قازان

قاز. قازا. قازان. قازاق.
 قون. قوناق. قوس. قوسار.
 قوساق. قار. قارا. قاراس.
 قارت. قاس. قاسقا. قارقاس.

قارت، اسقا قارا! قاراقاس قوناققا
 قازان اس!
 - قازان قارا قوستا. قارا قاس قوناققا
 قازان اسقان.
 قوناقتا قوسار ات. اتتار و تتا.
 قوناق قوستا توق. اتتار و تتا توق.

ی

تاری قاسق قازی

قازی. قازیق. ساری. ساریق.
 تازی. تازی. توری. بق.
 بقتدن. بس. بستدی. سدن.
 قیس قیسقا. قاراز. قالدق توق.
 تازی - ازیق؛ قازی - ازیق؛
 نان - ازیققا قازیق.
 قوناق از و تدرار، اندق سنار.
 قاز اریق. قازی اریق.
 تازا اریق. تازی اریق.
 قازی اریق. قاز اریق،
 تازی اریق، تازا اریق.

سەن ئاتىنا زات اتى.

سارى _____	ئورى _____
ئىستىق _____	سىنىق _____
ساسىق _____	قىسقا _____
قاتار _____	قىزىق _____

بۇلاردىكى ۶ ئايفىسىنى بىر-بىردەن جارا
بىلەتۈن وقىپ كەتكەن سۆزدەرىنەن زات اتىنى
تابتىرىپ جازدىرىۋ.

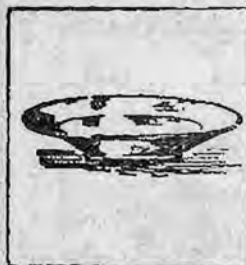
خاتىقاتايالماسا، ئرتىنداعى وتكەن ساباقتاردان قاراپ
وسى سەن اتتارىنا ۋىلەسەتۈن سۆز الىپ جازىۋ.

نان	قازىق	ازىق
-----	-------	------

وسى ۋىش سۆزدىكى بىرەۋىنىڭ ايامىنى وزگەر-
تەپ ماقال جاساۋعا بولادى، قايسىسىنىڭ ايامىنى
قالاي وزگەرتەپ ماقال جاساۋعا بولادى؟

توب سابق

قاباق باس تاباق

ساب. ساپا. سابق. سابىن.

تاب. تابا. تابان. تاباق.

ساباق توپ قاباری تاقیر بعتی.

باسان، باستا!

قبر باسی توپ.

توپ تاب تارتدسی تاقیر بیتی

توپ باسی باز بقان.

توبتا وسان، قوسان، اسان،

ندسان، وراز، نازار بار.

توبدقتی توقان بار، تاراقتی

توقبان بار، تابمن بوقان بار.

قاتدندان قارا قاس بار.

ونان باسقا و تیز - قدر بقتاب

قازاق بار،

لزاراق ورسستان، سارتتان بار.

كەس
تابقان جاۋادى

		
سابا	سابون	ساب
		
تاباق	تابا	تاب
		
قاقبان	قاقباق	قاب

بۇل توغىز زات - توغىز ات
 توغىز زاتتىڭ اتىن توغىز قاقبانغا جازىب،
 كورسەتكەن تۇردە سىزىق بويى مەن كەسىپ، توغىز

تابادى؟
تابيامان جازادى.

سابا	سابىن	ساب
تاباق	تابا	تاب
قاقبان	قاقباق	قاب

بالاغا قارتاشا قاراماستان ۇلەستىرەدى. پالەن سوز
شىققانىمىز جاساۋىل بولامىز دەپ ۇۋادەلەسەدى.

ماسەلەن «ساب» دەگەن سۆز شىققانمىز
 جاساۋىل بولايىق دەسە، سول سۆز شىققانى
 جاساۋىل بولسۇن، وىن باسقارادى.

توھنات جازىلغان قاعازداردى ارالاستىرىپ،
 بىرەۋىن السىپ، قولنىدا جۇمىپ تۇرىپ،
 «كىم تابادى؟ تابقان جابادى، تابىغان جازادى!»
 دەيدى.

پالەن سۆز دەپ ايتقان بالا تابسا كىتابتاعى
 زاتتى تابىلغان اتى مەن جابادى.
 ول مېندەتتەن قۇتىلادى.

بىر تابقاننان كەيسن تاغى تابقىسى كەلسە
 ايتىۋعا بىقتىيارلى، بىراق مېندەتتى مەس.
 تابىسا، تاا الماعان سۆزىن جازادى.

بۇعان توغىز بالاغانا مەس، قانشا بالا بولسادا
 كىرىسپ وىناي بەردى.
 تەك ساپاقتاس بولۇڭ شارت.

ال ال الاقان

اققالا

بال. بالا. بالالار.
 قالا. قالاق. قالتا.
 الا. الاقاز. الاتازى.

ال، بالالار، اققالا سالاللق!
 اسان قالاق السن، قار قازسن.
 نازار قار تاسسن، وراز قار
 قالاسن، قوسان قوناق بولسن.
 بولانقان اقساقال بولسن.
 ول قوناق قاسنا وترسن،
 مرستی قازان اسسن،
 تاسقارا تاباق تارتسن.
 اققالا استی بولسن!

كەم تاپادى؟

		
تورى الاقاز	الات	الابوتا
		
بالبق	بالا	الاقان
		
قالب	قالتا	بالتا

مۇنىڭدا سستەۋ برەتى الدىگەمشا.

تابقان جابادی، تاپپامان جازادی!

توری الاقاز	الات	الابوتا
بالتقی	بالا	الاقان
قالیب	قالتا	بالتا

كىم جاڭگىلىپاش جاسايدى؟

قايىتا	9	از
قارا لادى	تورى الاقاز	قارا الات

وسى تۇرمان التى بولەك سوزدەردەن ەكى
 اۋىز جاڭگىلىپاش جاساتىۋ.
 جاڭگىلىپاش جاساۋ ءۇشمن بولەك-بولەك كەسىۋ
 كەرەك.

داق

وداق دالالا

اتباقدا ،

مانا التي بالا وداقتاسب اتباقل اتتى .
 اسان، وسان، قوسان دالا بالالارى
 وداق بولدى .

وراز، نازار، نسان قالا بالالارى
 وداق بولدى .

ساقا سالسب، اساندار اتتى .
 قوسان ساقانى اتبب التي اسبق اللى .
 نازارلار اسقسز قالدى . اساندار دان
 التي اسبق قارىز اللى .
 قاقباقل قاققاندا ونان دا نازارلار
 قالدى .

قاتا وقىعان جاق قايتا وقىيدى.

التى بالا وداقتاسىب اتباقىل اتتى.

دالا بالالارى وداق بولدى.

قالا بالالارى وداق بولدى.

اساندار اتتى. التى اسىق الدى.

نازارلار اسىقسىز قالدى.

اسانداردان اسىق قارىز الدى.

قاقتاقىلدىن دا نازارلار قالدى.

وسى 8 سويلەم سوزدى 8 بالادان وداقتاسىب .

باسكە وقىيدى.

باستەرى قاتا شعارماۋ: شعارعان جاق قايتا

وقىۋ. بالاباسىنا بىر سويلەمنەن وقىيدى.

بىرى قاتالاسىسا، قاتاسى وداغىنىڭ بارىنە

جۇۋادى .

قاتالاسقان جاقتان بىرەۋى بۇتەن ماقالانى

قاتاسىز وقىب شىقسا، وداقتارىنىڭ قاتاسىنىڭ

بارىن جۇۋادى .

بار كىم وقىعان سويلەمنەن قاتا شعارسا،

سويلەمن قايتادان وقىيدى، تاغى قاتا وقىسا، تاغى قايتا

وقىيدى، ەكى بىرەت وقىغاندا قاتاسن تۈزەپ وقىي

الماسا، قاتا وجاقتىڭ موينىندا قالغانغا سانالادى .

ونى جۇۋىۋۇ مۇشىن وداقتارىنان بىرەۋ بۇتەن

ماقالانى قاتاسىز وقىب شىغىۋ كەرەك .

ول قاتاسىز وقىي الماسا، وزگە لەرى وقىۋ

كەرەك .

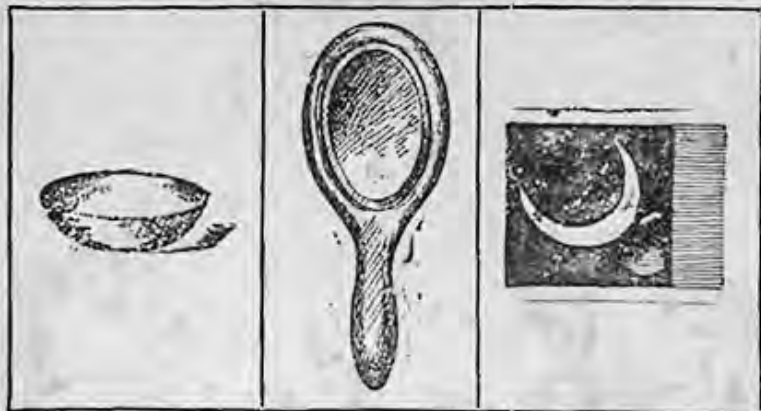
بالمق اۋلاۋ.

اۋىل قىستاۋدان اللىس وتىردى.
 وتاۋ بالمق اۋلاب قىستاۋدا قالدى.
 اۋىلدىن اقان بالمققا باردى.
 اۋ قارادى.

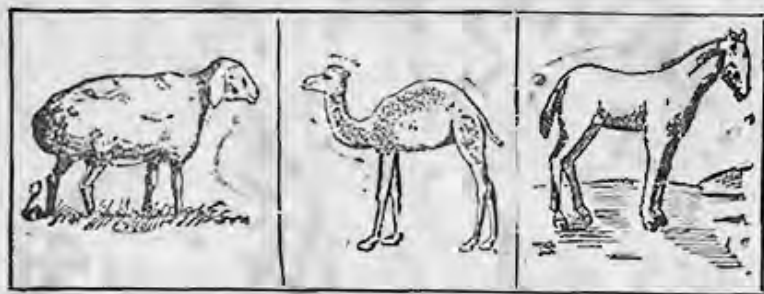
بالمقتان 5-6 الدى.
 بالمقتارنىن قابقا سالدى.
 قابتى ارقالاب الدى.
 ارقاسى بىلاسى بولسى قالدى.

مۇنىدا وداقتاسىب بىلكە وقىۋ.

تارتىبتىرى الدىكەشقا.

اي اينا اياق

تاي تايلاق قوي
توليق اي. تازا ايناه.

اساۋ تاي. نار تايلاق.
تال تاياق. سدرلى اياق.

بازار.

اۋىل قاسنىدا قالا بار.
قالادا بازار بار.
بازاردا تالاي زات ساتىلادى.
تالاي زات الئىلادى.
قازاقتار قوي-قوزى، تاي -
تايلاق ساتادى.
بازاردان ولار اياق-تاباق، اينا
تاراق سىياقتى زاتتار الادى.
بايلار بازاردان الئىلادى، اۋىلداردا
ساتىپ بايدا قىلادى.

قايسىسىن قايدا قويۇۋ.

<p>اۋىل قاسنىدا قالا بار.</p>	<p>قاراقتار قوي - قوزى، تاي - تايلاق ساتادى.</p>
<p>قالادا بازار بار.</p>	<p>بازاردا تالاي زات ساتىلادى؛ تالاي زات السادى.</p>

بۇ تورت بولەك سويلەمدەردى تورت
بولب كەسكەننەن كەيىن سويلەۋ جۇيەسى مەن
بالالا ما قويدىرىۋ.

قويا بىلگەنى قۇتىلادى، قويا الماعانى
قويىپ بىرگەننەن كەيىن جازادى.

فولاق ف فول
(بالا)

قولاق

ۋر. بۋر. تۋر. قۋر-قۋر.
قۋراۋ. سۋراۋ. وۋ. وۋىق.

سۇۋۇ. سۇۋۇق. سۇۋات.
ۋلۇۋ. سۇلۇۋ. ۋلى. ۋۋلى.
سۇلى سۇۋلى.

اتتادا اقل بار.

اساندا اتتى باسقا ۋراتۇن قىلىق باردى.
تانىس ورسقا قوناققا بارا تۇن
بولدىق.

اۋىل اتتارىن ۋستاي باستادى.
اسان تايى ۋستابادى.
قۇر - قۇرلاپ قۇۋا - قۇۋا اسان
بولدىردى.

تايىنا بزا بولس، ۋر سىب، بلاستاب
وتىردى.

تايى ونسىنا قۇلاق اسبادى.

قايسىسىدىن قايدا قويدۇ؟

<p>قۇر - قۇرلاپ قۇۋا - قۇۋا اسان بولدى.</p>	<p>تايى ونىسنا قۇلاق اسپادى.</p>
<p>تايىنا نزا بولس ۋوسىپ ، بلاستاب وتىردى .</p>	<p>اۋىل ات ۋستاي باستادى.</p>
	<p>اسان تايى ۋستاباد .</p>

مۇنىڭدا سىتەنۇ مەرتى الدىكەشە.

اش

شابق

شال

اش شال. اق شاش.

شالاب — اس.

شاقشا — دس.

شابق — بالقي.

اش شال.

مىناۋ سورلى شال.

بويىنا نازار سال.

ساقال - شاشى اق.

قايراتى قايتقان شاق.

بالادان ادا.

قارادان تازا.

اۋقاتى - شاباق.

سۇۋ سىنى - شالاب.

اياقتاشارقى.

قاتقان اش، ارقى.

شاباقتان، شالابتان

بولسىن با قارقى؟

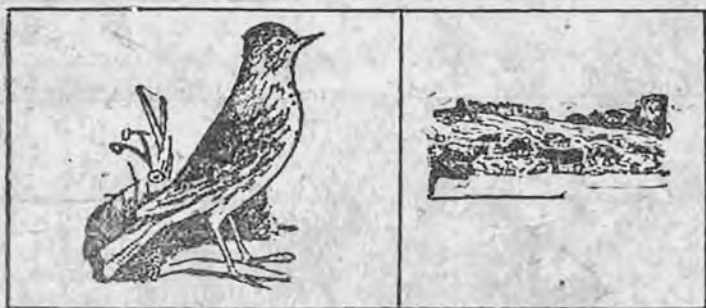
قولاپنا قاراي، قوس سويلەمنەن قويۇ.

اۋقاتى - شاپاق.	قاتقان اش، اربق.
مىناۋ سورلى شال.	ساقال - شاشى اق.
قارادان تازا.	سۇۋ سىنى - شالاب
اياقتا شارىق.	بويىنا نازار سال
قېيراتتى قايتقان شاق.	بالادان ادا.

بۇلاردى ۇيقاسىنا قاراي قوس - قوستان قويىمىزۇ.

اعاش

توعاي تورعاي

قارعا. تاغان. تارعاق.
قارلعاش. ساندعاش (بوزبيل).

توغايعا سايران.

قىستاۋ قاسى توغاي.

توغاي تولعان اعاش.

اعاشتا سايراعان ساندبعاش.

بۇتالاردا تورغاي.

سۇۋ بويىندا شۇۋلاغان شاعالا.

قىزغىش، بالىنىقىشى.

ولاردى كىمب قالماقتان قارشىغا.

قۇستار داۋىنى قوسىلغاننان.

توغاي باسى ۋۇ - شۇۋ.

توغايدى ارالار، ايقايلاب،

اسىر سالىب، سايران قىمب،

اي تۇۋا اۋىلغا قايتتىق.

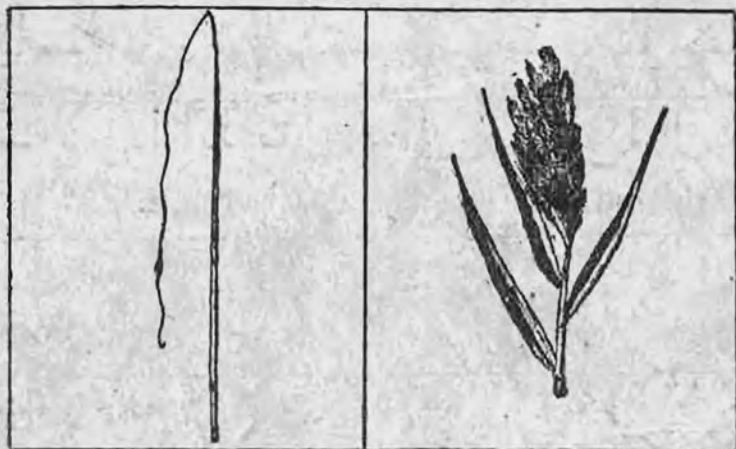
قابىلىق قاندا قوياستى؟

<p>توعاي تولغان اماش.</p>	<p>اماشتا سايراغان ساندعاش.</p>
<p>قىستاۋ قاسى توعاي.</p>	<p>ولاردى اكدىب قالقتان قارشىما.</p>
<p>سۇۋ بويىندا شۇرق لاغان شاعالا، قىزىمىش بالاشىقى.</p>	<p>بوتالاردا قورماي.</p>

سىتە تىلى بىرە تىلى الدىكىلارشا.

مق

قامس قارماق

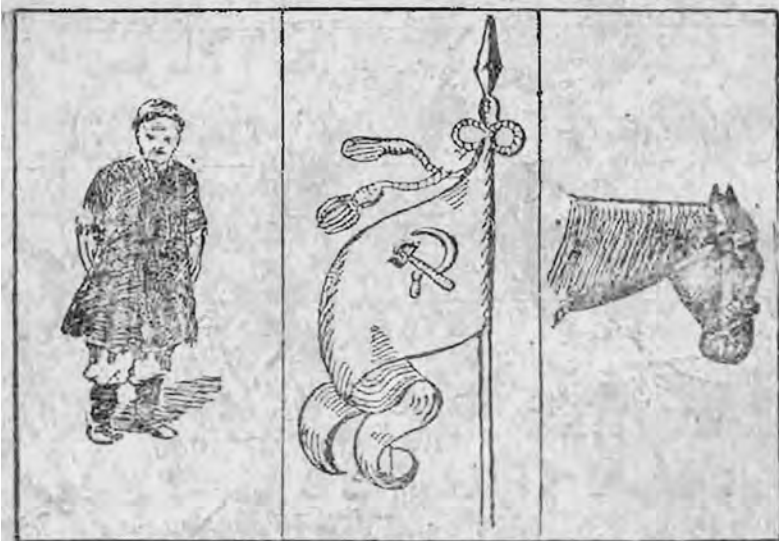
قارماق سالو

موز تايعاق. تابانما مق قاقتم.

قارماقتى سايلاب القسم.

قارماق سەالمۇغا باردىم.
 مۇزدى وىدىم، ويىق ياسىنا قاماس
 قاسىمادىم. وعان وتىردىم. قارماق
 ياسىناماي شانمىشىم. قارماقتى سۇۋغا
 سەلاردا ايتاتۇن «ال» بالىق! ال،
 بالىق! ال، اۋىزعا سال، بالىق!
 ونى ايتتىم.
 قارماقتى قوزغاب-قوزغاب قويدىم
 وتىرمن. بالمقتار قارماقتى تارتىم.
 تارتىم قىلادى دا تاستايدى.
 قارماقتى ۇزاعىراق تارتقان شاققا
 تارتىم قالدىم. قول ياسىنداى

الابوعا اللدم. تاغى سالدم، تاغى
 الدم؛ تاغى سالدم، تاغى الدم.
 قاس قارايعاشا ونشاققى بالبق
 الب قايتتم.

جال جلاؤ جارلى

بلاچ . موقتاج . جول .
جولاق . جوت . جورت .
جاس . جاسا . جاساسن .
جاي . جايا . جاياؤ . جايداق .
جوماش .

جوماش جارلى بالاسى . جاسنان
جالدانب تاماق اسرايدى .
جوماشقا قوجاباي قوي
باقترادى .

قوجاباي قاتتى ادام . جاز
بولسا ، جوماش جالاق - جالاق
بولسا ، قويدى جاياؤ باعادى . قس
قوي دا باعادى ، وت دا جاعادى .

جاز قورادا قوي جانيندا جاتادی.
 قس جاس بسزاۋ، جاس قوزی
 جاننا جاتادی.

جۇماش جايىن ويلایتون جانی
 اشمر جاقىنى جوق، قوجا بایدان
 قۇتىلار بلاجی جوق.
 تابلرما بلاج؟ جۇمش اقلعا مۇقتاج.

جایاۋ قویشى - جاتقان قویشى.
 (مۇنى كىم ایتقان؟ تاعى نه ده گدن؟ نهگه
 ولاي ایتقان؟)

وڭ ھاق سول ھاق وڭ قول ھاقس!

جالاڭ باس جالاڭ اباڭ جالاڭ ماش

جارلى - جالاشاش تويى.

قالا دا العاش بولعانىم سول. قالا
جاينا شور قاقىسن، شايعا قانسب السب،
قالانى قاراۋعا شىقتىم، قالانىڭ
تاۋىعى شۇۋلاب، ارىالارى
سالدىرلاپ جاتتى، قاقبالارىندا
قىزىل جالاۋ، ازىراق تۇرغان سوڭ
اق ايرىقىشا مىناداي سالدىردى
قولاعىم شالدى:

«تات - تىرا - راتتام، تات - تىرا -
راتتام، تات - تىرا - راتتام، تات
تات تام»، ونىڭ ار جاعىندا جىرلاغان
پالالار داۋىسى شىعا باستادى،
ماناعى سالدىر دا، جىرلاغان داۋىسى دا

جاقنىداغان ساين زور ايدى. قالانى
جا گىمىرىدى .

قاراسام جالاڭ اياق، جالاڭ باس،
قول - بوربايى جالاڭاش بلعى جاس
بالالار. قولدارىندا قىزىل جالاۋ،
الدارىندا قىزىل تۇۋە بارابان قاعىب
جىر جىرلاپ بارا جاتىر. ماناعى
ايرىقىشا سبالدىر باراباننىڭ سبالدىرى
بولىپ شىقتى .

اڭتاك بولىپ ازىراق تۇردىم .
سونان سوڭ قابىرغالاب قالماستان
قالادان شىعارىپ سالىپ قايتتىم .

ماقال . بلعى قويىشى بولساڭلار، قول بۇلارسىن .
بلعى قويىشى بولساڭلار، قۇۋ بۇلارسىن .
(نۇۋ سە دە ي ما ماناسىدا) .

ایا شاپان بایپاق

قالپاق جاپالاق جاپدراق

وېا - وپا . شاپان - شاپان .
ساباق - ساپاق .
سابار - ساپار . سابدو - سناپدو .

اقشاقار .

شولپان ۋېقىسى قانسى وياندى .
قويغان ورنىنان باپاعىن تاۋىب
الدى . قاپتال شاپاننى جامىدى .
تسقا سېقسا ، دالادا جاپالاقتاب
جاۋىب جاتقان قار .

اۋىل اينالاسى اياق ، قورا -
شېلىقلىداغان باتپاق . اعاش باستارنى دا
اق جاپىراق جاپقان . شولپاننىڭ
قوسپاق تايلاعى قوسىنى بىقتاب تۇر .

شولپان وعان شوقپت چاپتردى.
 شايدان سوڭ شولپان ساباققا
 بارىۋعا جينا باستادى. اپاسى
 شولپانغا، قالپاعن تاستاتىبە جلى
 ورامال تارتتى.

شولپان ساباقتان قايتقاندا جولنىدا
 بلعبى قاراتسقان، اعزباق* ويناعان
 بالالار ۇشرادى.

ه

مدن

هر

سدن

مدن تۇرمدن . مدن وتىرمدن .
 سدن تۇرسدن . سدن وتىرسدن .
 ول تۇر . ول وتىر .

مەن تۇردىم. مەن وتىردىم.
سەن تۇردىڭ. سەن وتىردىڭ.
ول تۇردى. ول وتىردى.

تاغەرتەڭ.

مەن ەرتە جاتىپ، ەرتە وياندىم.
ويانىپ ازىراق جاتقان سوڭ،
تەرەزە اغارىپ، جارىق بولاباستى.
قوناقتاردا ەرتە ويانغان بولار.
تاڭ اتىسى مەن تۇرىپ بەت-
قولدارىن جۇۋدى، اتتارىن سۇۋارىپ
ەرتتەپ قويدى. اپام تۇرىپ
ساماۋرىن قويدى.
شايدان سوڭ قوش ايتىسىپ
قوناقتار اتتاندى.

ەلەك تەكە كەسە

ەلەك، شەلەك، كەسە -
 دىس. ەسەك، تەكە،
 سەر كە - مال. شەشەك -
 اۋرۇۋ. تەرەك - اعاش.

تەكە مەن سەر كە .

تابىن تايقار بايدىڭ اۋىلى سىباي
 بولدى . ول اۋىلدىڭ قويندا
 تەكەدە ، سەر كەدە بار ەن . مەن
 تەكەدەن قورقامىن سەر كەدەن

قورقبايمىن؛ ازبانان قورقبايمىن،
قوشقاردان قورقامىن.

بەس التى بالا سۇۋغا شومىلا
باردىق. تايقاربايدىڭ قويى سۇۋ
باسىندا جاتىر ەكەن. سەركە جاردى
جاعالاب، سۇۋاتقا كەلە جاتتى.
سۇۋات باسىندا تەنە جاتىر ەكەن.
تەكە تەك تۇرام؟ تۇراسالا ۇمتىلدى.
سەركەدە قاشباي تۇرىب الدى.
سارت - سۇرت قاعىسىپ قالغان
كەزدە، تەكە ارتىنداعى سۇۋغا
قۇلادى. سەركە سۇۋاتقا قاراي
كەتە باردى.

چاشلىتباش. باي تايقارباي، قويىڭدىق شاعىلغا
جەي، تايقارباي! (مۇش قايتارا شابشاڭ ايتىۋ).

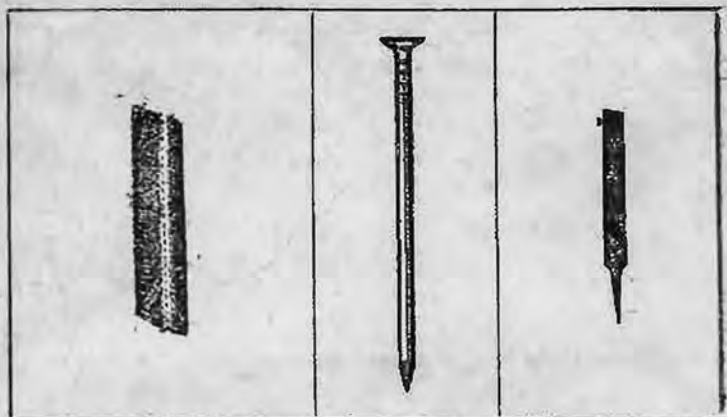
بىز

بىز

بىزدىكى.

بىزدىكى ادام جاغىنان جارلى
 ەمەس. بىراق جۇمسىكەرىمىز
 از. بىز بىرلى - ۋاقتى جەتى
 جانىز: باپام، اپام، ەكى اعام،
 بىر بىنىم، ەكى قارىنداسىم بار.
 بىر اعام اۋرىۋىلى. جۇمسىقا
 جارامايدى. بىزدى اسرايتۇن

باپام مەن بېر اعام عانا. قىسى - جازى
 ە كە ۋىندە دامىل جوق .
 قىس كىزە ايدايىدى. جاز بولسا
 كوكتەم كەزىندە سابان ايدايىدى ،
 تەزەك يىلەيدى؛ ونان كەيسىن پىشىن
 مەن وراق جۈمىسى كەلەدى . ول
 بىتكە نشە قورا - قوبىسى وگدايتۇن
 كەز بولسۇن قالادى . قىستاۋعا
 قونعانشا سونى مەن بولادى .
 بۇل جىل بويى سىتەيتۇن ئىرى
 جۇمىستارى عانا. وساق جۇمىستارى
 تولسۇن جاتىر .

هگهؤ شهگه تنگس

تنگن .

هتنگم توز سب، کيپو دهن قالدی .

باپام تنگن تنگوگه هرش هتکشنی

الدردی .

قوبد یین قولتینا قسب،

شای شیب جاتقاندا هرش

كەلدى. اپام كەبەجە دەن بىلغارنى
 الې، ەتىكىنىڭ الدىنا تاستادى.
 ەتىكىشى بىلغارىدان كەرەگىن
 كەسىپ-كەسىپ الدى. شىلابشىغا
 سۇۋ قۇيىپ كەسىپ العاننى سوعان
 سالدى. سۇۋغا مالشىپ - مالشىپ
 الدى دا كىيىز استىنا تەسىپ قويدى.
 اپام تارامىس ەستى.
 ەتىكىشى ەگەۋىن الېب ەبىزىن ەگەدى.
 سونان سوڭ تىگىۋگە كىرىستى.
 تىگىسىن بولعاننان كەيىن
 شەگەلەيتۇن جەرلەرىن شەگەلەدى.
 ەتىگىم كەشكەگە دايار بولدى.
 اپام تىگىنىشىگە ەكى سوم بەردى.

ءُر تۇلكى

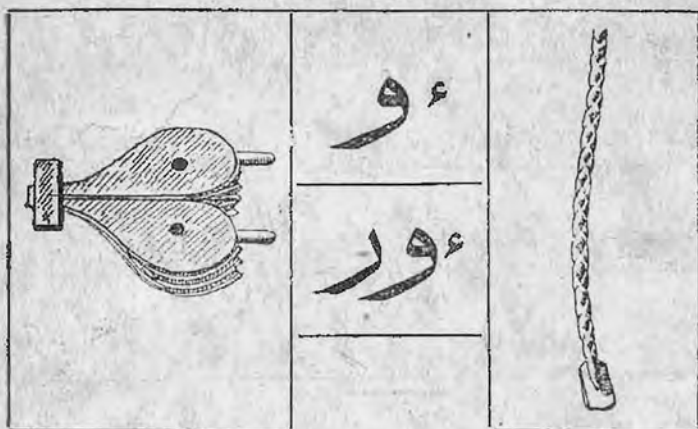
ۋتتە تۇلكى ۋرەدى دەپىدى.

كۆزەت،

كۆزگە تايانغان كەزە. ءتۇن سالقىن.
 اي جارىق. قىز - بوزبالا التى باقان
 قۇرىب، قوي كۆزەتسب و يىناب
 ءجۇردى. مەندە باسقا بالالار مەن
 بىرگە سوندا و يىناب ءجۇردىم.

۱۰۰۰۰۰ بىر مەزگىلدە قوي دىر
 ەتە قالدى . بىتتەر ئۇرسىب، ادامدار
 ايتاقتاب، قويغا چۇگىرىب كەلە جاتىر .
 بىزگە قاراي ئور ككەن قوي باسىب
 كەتە جاز دادى . ئۇپ - ئۇلكەن بىر
 قاسقىر قاسسىداغى بىر قويدى
 تارتىپ قالدى دا كەتە باردى .
 بىتتەر ئۇرسىب، ادامدار ايتاقتاب،
 شۇۋلاۋ مەن قالا بەردى .
 قويلار ئۇيلىغىب جاتىباي ماڭىراي
 بەردى . قویشى بارىب، قاسقىر
 تارتقان قارا قويدى الەب كەلىب،
 ئۇيدىڭ جانىنا بايلاپ قويدى .

ما قال . قۇتتى قوناق كەلسە، قوي ەگىز تابادى؛ قۇتسىز
 قوناق كەلسە، قويغا قاسقىر شابادى .

ءورىم كورىك

ءوت - ءوت . ءور - ءور .

جۇگەن جۇمىسى .

باپام جۇگەنى توزىب جاڭا جۇگەن

نىستە تىبەك بولدى .

باپامنىڭ يىلەگەن قايىمىسى باردى .

سول قايىمىسىنى ئالدىم تۇيىنىشىمگە باردىق .

تۇيىنشى قامشى ءورسب وتىر
 ەكەن. ءورمىن بىتىرىپ، توبشىلاب
 جاتقان مەزگىلدە كەلدىك. باپام
 قارادى دا سەگىز تاسبادان ءورسب
 جاتىر ەكەنسىن دەدى.

تۇيىنشى قايسىتى كورسب،
 بىر جۇگەن شىعارلىق ەكەن،
 سۇۋلىق كەرەك دەدى.

سۇۋلىق سوقتىرىۋعا ۇستاغا
 بىاردىق. ءتوس، كورىك،
 قىسقاش دەگەندەردى سوندا
 كوردىم.

ۇستا كومىر كەلتىر، سوعىب
 بەرەيسن دەدى.

اكەسى اجدەسى

سونار.

وقىڭۇ توقتالسا، ۶ ايش ون بەس
 كۇن دەم الماسقا كەلدى. ۶ بىر كۇنى
 مەن ايشتىكىنە بارىپ قوندىم.
 ايشتىڭ اكدەسى اڭ اۋلايتۇن،
 تازىسى، بۇركىتى بولاتۇن. تاڭ
 سارىنەن تىسما شىعب كەلدى دە:

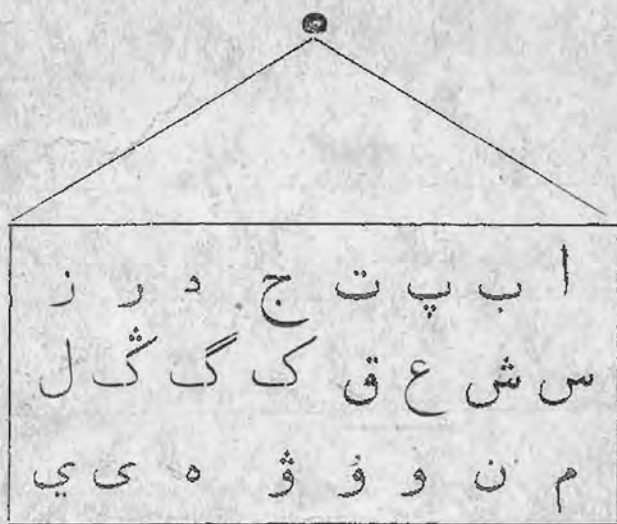
قاتىن، تۇر! وت جاق! قۇرت جىلت!
 بۇگۈن سونار ەكەن دەدى. ۋابىشتىڭ
 اجەسى تۇرىب قۇرت جىلتتى.
 قۇرت ىشكەنشە تاڭ دا ۋابدان
 اتىب قالدى.

مەن دە تۇردىم. تىسقا شىقسام
 تۇندە قار جاۋعان ەكەن. جاڭا قار
 ۋىلالانىب اپپاق بولىب جاتىر ەكەن.
 ۋابىشتىڭ اجەسى بۇرىكتىن قولينا
 قوندىرىپ، تازىسىن ەرتىپ اڭعا
 شىعبى بارادى ەكەن.

ۋىگە كەلسەم، ۋابىش ۋىيىقتاب
 جاتىر ەكەن. اجەسى ارەڭ وياتتى.

ماقار. نىت جۇيرىگىن تۈلكى سۇيمەس. ايبار كەرەك،
 مال كەرەك. مالسى ايبار نە كەرەك. الدم الەمگە كۆلەر. الدم
 الەمگە كۆلەر.

مانال. اگە دەگەن مەن جان قالماس.

ءالب - ءبي .

بۇ ئۇن مۇعالم ۈلكەن قاعاز اتقىلىپ ءىلىپ قويدى. قاعاز بەتسىندە قارپتار ۈلكەن - ۈلكەن بولس جازىلغان. استىنا <ءالب - ءبي> دەگەن سوز جازىلغان.

مۇعالم <بىتكەن قارپ وسى. مۇندا تانىمايتۇن قارپتارىڭ بارما؟> دەدى.
 ۈبىز - <جوق!> دەدىك.

- <اشە، قارپتىڭ. بارىن ۈبىلىپ بولدىڭدار: ەندى قانداي سوز بولسا دا وقىمۇعا جازىسىبار> دەدى.

«مىناۋ قارىپتاردىڭ باستان - اياق بىرەتى مەن تۇرغانى. بۇل «قارپ بىرەتى» دەپ اتالدى. قارىپتاردى تۈگەل ايتىۋ كەرەك بولغان كەزدە، وسى بىرەتى مەن ايتاسىندار. قارىپتى بىرەتتى ورنىنان تابىۋ كەرەك بولغان كەزدەدە وسى بىرەتى مەن بۇدەپسىندەر» دەدى.

قات

قاتش اپاما قات جازايمىن دەپ تالاي وقتانمىز،
 جازباي قوياتۇنمىن. ۋىتكەنى - بىلمەيتۇن قارىقا
 كەلگىندە توقتاپ قالاتۇنمىن.
 مۇعالىم قارىپتى تۈگەل بىلىدىكەر دەگەن سولقە
 قاتتى قۇۋانمىز قالدىم.
 قولغا قاماز بەن فالامدى الدىم. قاماز بەتسە
 بلاڭدى سالدىم.

بۇلاي دەپ جازدىم:

قادىرلى قاتش اپاناي!

مەن قارىتىڭ ھېرىن تانىمىن. قانداي ھەسوز
بولسا دا وقىمىن. جازىۋىم قانداي ەكەنن وسى
قاتشلىن بايقارسىمۇ.

مۇعالىم كۆپ وقىب، كۆپ جازىڭدار، كۆزدەرىڭ
قانغىب، قولدارىڭ جاتتىغادى دەيدى.

مەن سۆگرەتتى دە ەتاۋىر سالامىن. بويىۋىم
تاۋسىلىپ كەلەدى. بويىۋا الىب بەرسەڭىز ەكەن.
اقش.

مۇنتىڭ 2-سى.

(1) جۇمباق. ھەي دەسەم، تىمەيدى؛
تىمە دەسەم، تىمەيدى.

(2) جۇمباق. ھۇش باتىر قولدارىنا الدى، نايىزا.
سۆۋۋىشىپ ھېر شۇقىردان قىلدى قايلا.
نایىزا مەن قارۇستىنە سۆۋدى شائىس،
ادامدار سول سۆۋىيان الدى بايدا.

مەكتەپكە تۇسكەن كۋىنى .

بىز مەكتەپكە كەلسەك، بالالار كۆپ ەكەن. بىرى
شۇۋىلداپ جۇگىرىپ چۈرەكەن .

بىر بالا شەعب قوڭسراۋد سىلىدىراتىپ
ەدى، بالالار چاپىرلاسىپ مەكتەپكە كىردى. مۇعالىم
مەنى دە بىر ورىندىققا وتىرىمىزدى . بالالاردى
چاتىرقاپ مەن ۋىدەمەي جۇرمىن، ولاردا مەنى مەن
سويلەسبەيدى. مۇعالىم بىرىنىڭ اتىدى بىرىنىڭ
سۇراب بىلىپ التىدار دەدى . بالالار بىرىنىڭ
قالسىنا بىرى بارىپ، اتتارىن سۇراستى . سودان
بۇلاي تانىسىمە مۇيسر بولىپ كەتتىك .

(1) وينا كىدار! وىلا كىدار!

بىر قازاق قالا ما بارا چاتىرەدى جولدا مۇش تانىسى
قالسى، سوقتى . قاندا ادام قالا ما باردى ؟

ما قال . بىر كورگەن - بىلىن؛ ەكى كورگەن - تانىسى .

كىسى بىر كورگەن كىدە، چىلان، ەكى كورگەن كىدە قۇلان؛
مۇش كورگەن كىدە ادام .

بىزنىڭ تارتىپ .

مەكتەپكە بويىمىز تەزاق ۋىرەنىپ كەتتى. تىسقا
تىسقا سىب - جۈلىمىب شۇۋلاب جاتقانمىز.
اۋىز ۋىدە بىمىمىزدى بىرىمىز قويىپ جىبىرىپ ،
بىتەرىپ جىبەرىپ جىلاتىپدا قويامىز .
ساباق كەزىندە تىنىش وتىرمايمىز . شۇۋلاب
مۇعالىم سوزىن ەستىمەيتۇن بولدىق . تۈك
نارسە ۋىمۇدان قىلدىق .

ساباقتان شىققان سوڭ ، دىيىلىس جاساب جىبەردىك .
كەڭەستىك ، سويلەستىك ، مىناداي قاۋلى شىعاردىق:
بۇدان بۇلاي :

- (1) بىرىمىز ئاتتى ، تانىق بولايىق .
- (2) بىرىمىزگە بىرىمىز كۈمەكتەسەيىك .
- (3) قۇر بەتتىمىزگە شۇۋلاي بىرمەيىك .
- (4) اسرەسە ساباق ۋستىندە تىنىش وتىرايىق .

(2) ويناڭدارا ويلاڭدارا

قالادا وقىتۇن شەكىرن مەكتەپىنە كەلە جاتتى . بىر ئۇ
جۇرگىن سوڭ ارىالى تىي ادامدى قۇۇب جەتتى . قاراسا ،
- ئېاناستارى ەكىن . قاناشا شەكىرن قالاعا باردى ؟

لەنسىن

مۇعالىمىم وقىدۇ بولمەسىنە اكەلىپ ۇلكەن سۇگرەت ىلىپى. قاراساق كىتابىمىرداعى لەنسىن سۇگرەتى بولىپ شىقتى.

مۇعالىم «تانىسىندارما؟ بۇ كىم سۇگرەتى؟» دەدى. «تانىمىز؛ لەنسىن سۇگرەتى» دەدىك.

لەنسىن قانداي ادام بولغان؟ ونى بىلەسىندەرمە؟ دەپ، تاغى سۇرادى.

«بىلەمىز؛ لەنسىن چاقسى ادام بولغان» دەدىك. كاپىتىپ چاقسى بولغان دەپ ەدى، وعان جاۋاب قايتارا المادىق. مۇعالىم ايتتى: «لەنسىن ناسارشىل بولغان ادام. ناسار قابىن چاقتاب، ۇمىرىن سولاردى تەككىككە چىتكىزىۋ چولسىندا وتكىزگەن ادام.»

لەنسىن چالشىلاردىك، چارلىلاردىك دوستى. قورلىقتا چۇرگەندەردىك، زورلىق كورگەندەردىك كوزىن اشىۋعا باستاعان كوسەمى» دەدى.

لەنسىننىك قانداي ادام بولغانىن سونداعانانىق بىلىدىك.

ماقك. بىلەگى تولىق ىردى جعار؛ بىلىمى تولىق مىكىدى جعار. كۇن ورتاق، اي ورتاق، چاقسى ورتاق.

جالپى جىيىلس .

ساباق باسقالاردا كەيدە بور جوق بولس قالادى .
 كەيدە سۈرتكىش شۈبەرەك جوق بولس قالادى .
 تاقتاي بەتى شىمى - شىمى بولس تۇرادى . نەمەسە
 ورنىدايىقتار ورنىندا دۇرىس تۇرمايدى .
 «بۇل جارامايدى . تارتىب جاساۋ كەرەك» دەدى
 نۇرماش .

«تارتىب بولسۇ ۋىشەن تارتىشى ساپلاۋ كەرەك»
 دەدى دامەش .

«بارىمىز تارتىشى ساپلاۋعا جىيىلىدىق . اېشىتى
 جىيىن اعاسى قىلدىق .

جىيىندى اشقاننان كەيىن تارتىشىنىڭ مىندەتى
 نە بولماق دەپ اېشىش كۈبگە سالدى .

تۇراش ايتتى: «تارتىشىنىڭ مىندەتى بور مەن
 شۈبەرەكتى دايارلاب قويىۋ ، تاقتايدى ساباق الدىندا
 سۈرتىپ قويىۋ بولسىن دەپ .

مەن ايتتىم: «ار ساباقتەن كەيىن بوي جازىسقا
 شىققاندا ۋە تارتىدى اشىپ قويىۋ ، ورنىدىقتە اردىڭ

ورنىندا تۇرىۋىن قارايتۇن دا تارتىشى بولسىن دەپ .
 باكىن - كەلمەگەن بالالاردى مالىمىدەيتۇن دەپ بارى

تىشى بولسىن دەپ قوستى .
 تارتىشىگە نۇرماشتى ساپلادىق .

تازالىق تارتىبى .

بۇگۈن مەكتەپ تازالىق تۇۋرالى جىمىلىس بولدى،
كەڭەسكە نىزەن كەيسىن تازالىق بولىۋعا كەرەك
ستەرگە قاۋلى جاسادىق .

اۋەلى، تازالىققا كەرەك ستەر قانداي؟ سولار
قۇلاققات تۇرىندە وقىۋ بولىمەلەرىنىڭ قابىرعاسىنا
قامىلىس .

ەكىنشى، وقىۋ بولىمىسى باسىنا ەبىر تازالىقى
سايلىنىس، تازالىقنىڭ مىندەتى تازالىققا كەرەك
ستەردىڭ ستەلمۇن باقىلاۋ بولىس .

ۇشىنشى، تازالىقى مەن ە تارتىمىشلەردىڭ
قىزمەت اتقارۇلارىن باقىلايتۇن كامىيەتتىشى
بولىس دەدىك .

ەرتەگىمە تازالىق قۇلاققاتىن جاساب وقىۋ
بولىمەلەرىنە قاقتىق .

قۇلاققات .

تازالمق ساۋلىق ساقىتاۋىشى .

- 1- ۋىي اۋاسىن جىيى جىگارتىۋ .
- 2- شاگىدى سۇۋ شۇبىرەك بەن ۋىسۇرتىۋ .
- 3- اياقتى سىرتتان سۇرتىپ كىرىۋ .
- 4- ۋىدە تۇكرىگىشكە تۇكرىۋ .
- 5- شاگىدى شۇبىرەك بەن بورلى شۇبىرەكتى ۋىدە سىلكىبەۋ .
- 6- كىيىمدى ۋىدە قاقباۋ .
- 7- ۋىلەرىنەن جۇۋىسىپ تازا كەلىۋ .

(4) ويناگدارا وىلاگدارا

تولەبتىك تۇرت ۋىي بار . تۇرت ۋىلەنىك ادام ناسىنا
 بىر اپا ، بىر قارىنداسى بار .
 تولەبتىك بارلىق بالاسى نەشەۋ بولغانى ؟

سالاقنىڭ كەلسىمى.

بۈگۈنكى سايلاندا جۇمىشنىڭ سايلانغىنى كەلسە
 اق دەي: بولماي. بالالارنىڭ ئېرى دەۋىنىڭ سايلانغىنى
 قارىسى بولى. قارىسى بولاتۇنى مەنەزى جامان.
 بالالارنىڭ ئېرى مەن ئاۋىر دەپس. تولغان بويى
 كەلسە، سىناق، كەلمەيدەيمس دەپ، ئار كىم مەن
 ئايمىم جازجالدا سېب جۈرگەنى. جانا بالالارغا جال جاۋىپ،
 مۇئەللىمغا جامانداپ، جارامساقتان ئون مەنەزى دەپ بار.
 وعان مەننىڭ تۈزەلسەنە، قىزمەتكە سەنى
 سايلانمايمس دەپك.

مەن دە ئاۋىشلار بولس دەي: ئېرى سېمىرالارى
 سالاقنى بار قىزمەتكە وقىبتى. قۇنناقتى ادام
 سايلان كەرەك دەستى.
 ئىشەنچ، ئارتىشى نۇرماش، تازالىقى
 ئامەش بولى.

(۵) ويناڭدار! ويناڭدار!

ئاپقا مەن بالالار ئارىسى كەلمەي كەن.

ئېرى بالا ئېرى بالانىڭ ئارىسى كەلمەي كەن.

ئېرى بالا ئېرى بالانىڭ ئارىسى كەلمەي كەن.

ئېرى بالا ئېرى بالانىڭ ئارىسى كەلمەي كەن.

ئەشە بالا ئارىسى كەلمەي كەن؟ - ئاڭدارشى!

«قوجالاق»

مەنىڭ مىرزاش دەگەن ساباقتاسىم سالاق اق،
كىرىسىز كەلگەننى كورگەنم جوق. بەلبى بەدىتى
سالتاقتا، قولدارى كىر-كىر، تىرناقتارى قاب-قارا
بولىپ كەلەدى.

كۈندە ساباققا كەلگەن ساين مۇعالىم بوي
باسىنا قادالا قاراپ قويادى.

بىر كۈنى شىدامادى بەلەم، مىرزا شىقا ساعان سۇڭ
بۇيرىمايما، مىرزا شى؟ نەمەسە كەلدەردە تۇيدىشە كۈلگە
اۋناپ كەلسەن بە؟ ەدايىم قوجالاق - قوجالاق بولىپ
كەلسەن دەدى. ەبارىمىز دۇڭ كۈلدىك، مىرزا شى
جامان ويالدى.

بالالار اتىن «قوجالاق» قويىپ كۈلە بەرەتۈن
بولغان سوڭ، بەتى قولدارىن چۇۋىپ، تىرناقتارىن
الىپ، تارا كەلدەتۈن بولىدى.

۱. جۇمباق جولداسى.

مەنىڭ بىر جولداسىم بار، جولداس بولغاندا بىر ەتۇرلى!
قايدا نازسام، قاندىن قانمايىم، مەنىزەش قايدا بارمايىم،
تۇرسام، تۇرادى؛ جۇرسەم، جۇرەدى؛ جۇگىرسەم، جۇگىرەدى؛
خاتسام، خاتاى؛ جازسام، جازادى. بۇرۇق ۇندەمەيدى.
دەتەكەلىك، كەشكەلىك ۇلكەنىپ، مۇسىپ كەتەدى، تۇستە
تىرىمىپ، ەرگە خەيلى بولادى.

خارىقتا جاندىن قانمايتۇن جولداسىم، قاراڭغى بولسا، قايسى
بولادى؟ گەتەدى.

سەندەردە ۇنداي جولداس بارما؟

دارگەر بىزگە نە ايتتى؟

كەشە مەكتەپكە دارگەر كەلدى. ۋەبارىمىزدى شە-
شىنىدىرىپ قارادى. كەي بىرەۋلەردىڭ شەشىنگەندە
تاندەرى دە، ۋەش كىيىمدەرى دە كىر بولمى شىقتى.
دارگەر باسىن شايقاپ ۋە ئاتباغان سەككىلدى بولدى.
بۇگۈن دارگەر ۋەبىر شىنى ا كەلىپ قولمىزدىڭ
ۋستىنە قويىپ، ۋار قايسىمىزغا قاراتتى. قاراساق
تەرىمىز شۇرىق - شۇرىق تەسىك.

دارگەر ايتتى: تەر وسى شۇرىق - شۇرىق تەر
سىكتەن شىعادى. تەر شىققاندا تەر مەن بىرگە تانىمىز -
دەن زىياندى نارسەلەردە شىعادى.

ۋتان كىر بولسا، وسى تەسىكتەردىڭ ۋبارى
بىتەلەدى، تەر شىقبايتۇن بولادى. تەر شىقباغان
سولق، تانىمىزدەگى زىياندى نارسەلەر شىقبايدى، شىتە
قالادى. ۋتاندى ازىرىپ اۋرىۋلى قىلادى دەدى. ۋتان
تازالىغى نەگە كەرمەك ەكەنن سوندا بىلىدىك.

ماقال. دەن ساۋلىقى - زور بايلىق.

مىشاك اۋرىسا، اۋزىڭ تىي؛

كوزىڭ اۋرىسا، قولىڭ تىي.

وقىڭ بولمە مىزە (كوبىتەسىب جازغانىمىز).

مەن 1-ئىشى بولمىدە وقىمىن. مېنىڭ وقىڭ بولمەمىز ۈلكەن. ءۇش تەرەزەسى بار. ۈزىنى 10 مەتىر؛ ەنى سەگىز مەتىر؛ بىيىگى 4 مەتىر.

وقىڭ بولمەمىزدە 10 ۈستەل بار. ۈستەل باسى 3 بالادان وتىرامىز. مېر بۇرىشتا بەش بار؛ مېر بۇرىشتا كىتاب سالغان رىكاب تۇرادى. مېر قابىر عاسىندا مۇب-ۈلكەن لەنن سۇگىرەتى ەلدۈلى تۇر. مېنىڭ سالغان سۇگىرە تەرىمىز، جاساعان قۇلاققا تارتىمىزدا مۇيدىنىڭ قابىرعالارنى قاسمۈلى تۇرادى. ات ەسىمدە مېنىڭ مەنىمى دە سوندا تۇرادى.

ساباق 9 ساعاتتان باستالىب، 2-دە بەتەدى. ساباق بىتكەننەن كەيىن تارتىشى وقىڭ بولمەسىن چىيىستىرىب كەتەدى.

(6) ويناڭدارا وىلاڭدارا

مۇنىڭ مۇرت بۇرىمىدا مۇرت مەنى وقىر.
 مار مەنىڭ لىنىدا مۇش مەنى تەن.
 نەشە مەنى وقىر؟

تۈگەندەۋىش.

تۈگەندەۋىش	اتا-ئەسى، اتى	جەمىي	چەككەيى	ئۆزبەك	سەبەبى	سەبەبى	سەبەبى	سەبەبى
1	اسان ۋلى تۇراش	۱۰۰ ق.	تۇراش	۱۰۰ ق.	تۇراش	۱۰۰ ق.	تۇراش	تۇراش
2	بەيدان ۋلى تۇراش	تۇراش	بەيدان	تۇراش	بەيدان	تۇراش	بەيدان	تۇراش
3	تۇرمان ۋلى مەقان	تۇرمان ۋ.	تۇرمان	تۇرمان ۋ.	مەقان	تۇرمان ۋ.	مەقان	مەقان
4	جانزى ۋلى بەيش	۷۰ ق.	بەيش	جانزى ۋ.	جانزى ۋ.	۷۰ ق.	بەيش	—
5	دوسان ۋلى تۇراپەك	۵۰ ق.	تۇراپەك	دوسان ۋ.	تۇراپەك	دوسان ۋ.	تۇراپەك	تۇراپەك
6	سايىتباي قىزى دامەت	۱۰۰ ق.	دامەت	سايىتباي	دامەت	۱۰۰ ق.	سايىتباي	سايىتباي
7	شوتان ۋلى بەك-مورا	شوتان ۋ.	شوتان ۋ.	شوتان ۋ.	بەك-مورا	شوتان ۋ.	بەك-مورا	بەك-مورا
8	ئالاي قىزى ئارقاس	۱۰۰ ق.	ئارقاس	ئالاي ق.	ئارقاس	۱۰۰ ق.	ئالاي ق.	ئالاي ق.
9	بەك ۋلى موزاش	۷۰ ق.	موزاش	بەك ۋ.	موزاش	۷۰ ق.	بەك ۋ.	موزاش
10	بەكباي قىزى بەكباي	—	—	—	—	—	—	—

بولمە موزدەك قابىرەسىنا قاعىب قويغان
 «تۈگەندەۋىش بار». تۈگەندەۋىشكە اتا-ئەسىدەر ئىسىز
 بىن اتتارىمىز، ھازىراتا كۈن اتتارى جازىلغان. اتا

ھىمىمىدەرىمىز ۶الب- ۶بىي ھەرتى مەن تەركىلگەن.
 وقۇغا كەلگەندە ۶ار كەم تۈگەندە ۶ىشتەگى ۶وز اتىنىڭ
 تۇسىنا اتىن جازادى، نەمەسە اتا ھىمىمىدەرىن جازادى، نە
 بولماسا تىزىمىدەگى اتاۋلارنىڭ باس قارىتارىن قويادى.
 كەلگەندىڭ اتىنىڭ تۇسىنا ۶تارتىشى سىزىقشا
 قويادى. بەك ۶ى قىزى باكەن ناۋقاستان ۶بىر جەتى
 ساياققا كەلگەن جوق. ونىڭ اتىنىڭ تۇسىندا
 ۶لھى سىزىقشا تۇر.

خانتاي ۶لى ۶ابىش بەيسەمىي كۈنى وقۇغا
 كەلگەن جوق. ونىڭ تۇسىندا ۶بىر سىزىقشا تۇر.

شاڭخا قىلغان شارامىز.

بىر كۈنى قاتتى جاكس جاۋدى، جەر بىلش راب
 كەتتى. دالاعا شىققانمىزدىڭ ابامىنا بەس باتبان
 باشىق جابىستانۇن بولدى. بالالار سو بويى مەن
 ۶يگە كىرە بەردى. كەيىن سوڭ باشىق ۶گىلىپ
 دەنىگە ۶تۈستى. بالالار السىب- جۈلىسىپ ويناپ
 چۈرمەيدى، ويناغان كەردە توپراق كرتەرىلىپ توراڭ
 بولادى، ۶ۋىدىڭ ۶شىن شاڭ قايتاپ كەتتى.

شاڭ كىرىپ ۶ۋرىنىمىزدى جىبىر شىتىپ تۈشكەرتتى،
 تامامىمىزدى جىبىر شىتىپ چوتكىرتتى.

بۇن انال تابىساق چارامايتۇن بولدى. قوراداعى
 ۶شوب- شالام بولسىن، جامان- جۇمان چوگە، كىيىز،
 كەنىپ بولسىن، اكەلىپ ھىلىك الھىنا سالىق.
 بالالار ۶يگە كىرەردە باقتارىن ۶سۈرتىپ كىرەتۇن
 قىلىق. شاڭنان قۇتىلىق.

ساعات

وقىۋ بولمىسىنىڭ ئاساسىغا قايىپ قويغان
 ۋلكىن ساعات بار. ساعاتنىڭ بەتى دوڭگىلەك، اق
 نارسىدەن بىستەلگەن. بەتىنىڭ ئاينىلىرى 1-دەن باستاپ
 12-گە دەيىن سىپىرلار چارىلغان. 12 سىپىر
 12 ساعاتتى كورسەتەدى. سىپىرلارنىڭ ارالارى
 سىزىقشالار مەن بەسكە بولىنكەن. ساعاتنىڭ بەتىن
 اينالىم جۈرەتۈن دەكى ئەتلى بار. ونىڭ بىرەۋى
 قىسقا. ۋزىنى مۇمىنوتتى. قىسقىسى ساعاتتى كورسەدى.
 نەشە ساعات بولغانىن قىسقىسىغا قاراپ بىلەمىز.

كۈن 12 ساعات، ئەتۈن 12 ساعات. كۈن مەن
 ئەتۈن كۈن تاۋلىگى دەپ ايتىلادى. ونى بۇ كۈن
 مۇعالم ايتقانداغانا بىلدىم.
 كۈن تاۋلىگىنىن باسقا جىل تاۋلىگى بارەكەن.
 جىل تاۋلىگى 12 اي بولادى دەدى.

14. جۈمباق 1) اينالار كۈزنىڭ كوزىن بىر دەپ بىرەن.

خاسان وڭ جانىنان كۈن كورنىگەن.

بىشەنە قىلدا نازىك بىر جىپى بار.

ول جىپتى، قونى سىگىرى كەن بىرگەن؟

2) جەتى امارىدى بالا جىسى بىر دەپ ايتى.

مەكتەپتەكى مەرەكە .

وكتەبىر مەيرامى بولادى دەپ بالالار داپارلانىپ
 چۈردى . مەكتەپتىڭ ۇلكەن بولمىسىن ويسن
 جاسايمىز دەپ اسەمدەپ قويدى . قابىرعالارنا
 سۈگرەتتەر، قۇلاققاتار قاعىلىدى . لەنن سۈگرەتى
 اسەمدەلىپ قارسى الدىمىزداغى قابىرعاغا قويمىلىدى .
 تۈرلى تۈستى قاعازداردان جاسالغان جالاۋلاردى
 جايناتىپ ئىلىپ قويدىق .

مەيرام كۈنى كەلدى . مەكتەپ ماڭاينىداغى
 ەلدەردەن كەلگەن كىشىلەر كوپ بولدى .

جىيىلىس تارتىپتۇر بولسۇ ئۇشىن جىيىن اعاسى
 سايلاندى . وكتەبىر وزگەرىسنىڭ كۈنىن مەيرام
 تەتۈدىڭ ئەنەسى سويلدى .

ۋان سولق . ويسن باستالىدى . وپىنان كەيىن
 ولەڭدەر ايتىلىدى . كوپ بالالار قوسىلىپ 2-3 بىرەت
 ايتتى . دكى بىرەت ەبىش بەن ئۇراش قوسىلىپ
 ەن سالىدى تۇراش دومپىرا مەن ەن سالىدى . بىر
 لەشە بىرەت شىجىب اقىندار سوزىن بەزەندىرىپ
 ايتىۋىشلار بولدى .

ماقال . ەبارىڭ بىردەي قوشى بولما :

قۇل بولارسىن .

ەبارىڭ بىردەي توپشى بولما :

قۇۋ بولارسىن .

مەندىڭ مىندەتەم .

مەنى بۇگۈن كامىيەتەتشى سەيلادى . مەن قانداي
قۇۋانغانىمىدى بىلىشكە !

جىيىلىستا ۶بىزدىڭ مىندەتتىمىزدى ۇقتىردى .
مىندەتتىم قانداي ەكەن دەپ ، ۇيگە بارغاندا ويلاسام ،
مىنالار ەكەن :

1- وقىۋ بولمىسەنە ، اس ۇيگە دوچىرناي
قويىپ ەجۈرۋۇ .

2- ساباققا كەلمەگەن بالالار دۇرس كورسە -
تىلىۋىن قاراۋ .

3- ەتارتىشى مەن تازالىقى مىندەتتىن دۇرس
اتقارمىۋىن قاراۋ .

4- ولارغا قىزمەتتىن ەسكىرتىپ تۇرۇۋ .
5- كىزەگىندە جىيىلىس جاساۋعا مۇرىندىق بولۇش .

ماقال . جىگىتتىڭ ەرىنگەلى - كورىنىڭ كورىنگەلى .

(7) ويناشكارا ويلاشكارا

بىر ۇيدىڭ 4 اتى بار ەدى .
ەركەك جالى 2 اىە ، 2 ۇل ەدى .
ەركەكتەرى كسى باسى بىر اتتان مىنگەندە ،
بىر ات ارتىق بولمىشقى . بۇ قالاي ؟

كۆز بەلگىسى .

- كۆزگە كوز سالغانان بايقاعانمىز:
- (1) تۇن ۇزارب، كۇن قىسقارىۋى .
 - (2) كۇن سالقىنداب، اسرەسە تۇن سۇۋىتىب،
ۋىگە وت حاعىلىۋى .
 - (3) اشىق كۇندەر ازايىب، بۇركەۋ كۇندەر
كوبە يىۋى .
 - (4) بۇركەۋ كۇندەر كويىنەسە ۇشپا بولت،
قاتتى جەل، قارا سۇۋىقتى بولمىۋى .
 - (5) مال جەلدەۋدى قويىب، نىققا قاراي جايلىمىۋى .
 - (6) سۇۋ شكەنەن كەيىن جىلقىنىڭ ويناقتاۋى،
جارسىۋى .
 - (7) اشىق تۇندەردە جەرگە قىراۋ تۇسىپ قالىۋى .
 - (8) اعاش چاپىراقتارى، قۇراقتار سارعايا باستاۋى .
 - (9) قۇرت - قۇمىرسقا جوعالىۋى .
 - (10) جىل قۇستارى قايتىۋى .

سۆز . كۆڭلىسىز تۇز .
قىس . قىسادى تىس .
چارە . بارى شات ، مان .
شىلدە . چاقبايدى كىمگە ؟

كۆز. (كۆپتەسىب جازمانىمىز).

كۈن كۆزگە اينالدى. تۈن سالقىن تارتا
 باستادى. مالدار اۋىلدا نۇزۇپ جايىلاتۇن
 بولدى.

اعاش چاپىراقتارنىڭ كەيى قىزغىل، كەيى سارغىل
 تارتتى. جىل قۇستارى لەك - لەك بولس قايىتس
 جاتس. قۇرت - قۇمۇرسقا كۆزگە تۇسبە يتۇن
 بولدى.

ەل كۆزەمدەرسىن الەب، قورا - قوبىسلارنى
 تۈزەپ جاتس. قاتىندار تون تىگىپ، قىزدار كۆپى
 قانس قىس كىيىم داپارلاۋدا. ەگىنىشلەر ارتىلغان
 استىقتارىن قالاغا ساتىپ، قىسقا كەرەك - جاراعىن
 اكەلىپ ەجۇر. كىيىمى جىرتىق بالالار، جاق تۇگى
 ەقۇرپىيىپ، بەتتەرى كۆگەرىپ، ەركىن ويناپ
 الەي ەجۇر.

مىنىكىدىكى شىلە ئىباغى ئۇزۇگە اينالدى.
 اۋىلدىن مالدار ئۇزاق ئۇزۇگە اينالدى.
 بايلاڭباي جىباغى-تاي قو-تالىپ،
 دالعا دەندىسى مەن بىرگە، اينالدى.

قۇر اتتا قۇتىرغانداي وينا تاسا،
 قونىسىم بۇرسىدى جاز جايلاڭدى.
 جايغاسىم جايلاۋىندا جاتقان ەلنىڭ
 قىستاۋعا قايتىغانا كۈن وي سالدى.

قوي قىرقتى، مېنىز باسىم، كۈزەم ئالىپ،
 ئىشامىدا بۇيۇپ، تاشىدى جۇڭ - سايماڭدى.
 جىغىپ اب ۋلكەن ئۇيدى كۈرگە تىگىپ،
 جايلاۋدان ەل نايىتۇغا تىگىلاڭدى.

سۇر بۇلت، مۇسى سۇۋىتى، قاپتايدى اسپان.
 كۈز بولمى دەمقىل تۇمان جىردى باسقان.
 ئىلمىدىن - تويغانى ما؟ ئوشغانى ما؟
 خىلقى ويناپ، بىيە قاشقان، تاي جارىسقان.
 جامىل شوب، بايشىلىك چوقى بۇرتىدىداي،
 جىمىتار كۆلىمىس، جۇگىرمەس بالا شۇۋىلاي.
 قايرىش شال، كەمبەردەي مۇسى كەتتىپ،
 چاپراغىنانا اۋرىلغان اعاش، قۇرۇراي.

كەمبەردە شال قۇرچاڭ قاعىپ، بالا بۇرسىڭ.
 مۇسلىز قارا سۇۋىتى، قايدا جۇرسىڭ.
 كەمبەك سۇيىك، سورپا - سۇۋىتىمگەن سولڭ،
 تىشقان ئۇلاب ۋىيە ئىيت چوق قايدا كورسەڭ.

مەكتەبىتى قالاي كۈتەمىز.

كۈن سالقىن بولا باستادى. بىر كۈنى قارا سۇۋىق جەل بولدى. مەكتەبتىڭ اشىق - تەسەك جەرلەرىنەن جەل گۇۋلەپ سۇيدىڭ شى ازناپ سۇۋىپ كەتتى. قولمىز قاتىپ قالدى. قالام، قارىنداش ۇستاۋعا بىلىكبەدى. اياغمىزدا توڭدى. جاۋراب بۇرىسىپ وتىردىق. مۇعالىم كەلدى. بورمەن كەندىرماي اكەلدى. بىز بوردى تۇيدىڭ. وعان كەندىرماي قۇيدىقدا بىلەدىڭ. بىلەگەن نان سىياقتى قامىر بولدى. قامىرمەن تەرەۋەنىڭ اشىق - تەسەكتەرىنىڭ بارىن سىلاب بىتەدىڭ. جەل ازناۋىن قويدى. 8-4بالا وتىن. اكەلىپ وت جاقتى. بارىمىز بەشتىڭ اۋزىنا ۇيمەلەپ جىلىنىپ الدىق.

8) ويناڭدارا وىلاڭدارا

مىناۋ قوبىيشانىڭ شىندە 4 قالامىس بار. ۇسىنى 4-بىلاعا ۇلىستىرىپ بەرىڭكەر. ئورت بالا بىر-بىردەن السىن؛ بىراي بىر قالامىس قوبىيشانىڭ شىندە قالسىن.

جەتتەم .

«مېز بەن بىرگە وماردەيتۇن بالا وقىب عجۇردى،
تۈلەگەن تايلاق سىياقتى ۇستى جالبا - جالبا
بولىپ جۇرەتۇن .»

كىيىمىنەن قورىنسا كىرەك، ەش كىم مەن
سويلەسەيىدى، چاقىندا سايىدى .

مەن «بىر كۈنى قاسنا كەلىپ، اتىڭ كىم؟
دەپ سۇرادىم .»

- اتىم ومار دەدى .

- اكە - شەشەڭ بارما؟ دەپ دەدىم . جوق دەپ،

كوزدەرى جىپىلىقتاب تومەن قارادى .

مەن اياپ كەتتەمدە، باسقا ەسوز سۇراعانم جوق .

بايعۇستىڭ كىتابى جوق ەكەن، وقىمۇعا كىتابىمدى

بىردىم . قىزىل قارىنداشىمنىڭ جارتىسىن كەسىپ

بىردىم . وتە ىرزا بولىپ، سونان بۇلاي ەكەۋىمىز

«ۇيس بولىپ كەتتىڭ .»

ومارعا تىيمەيلىك، بولمىسىپ جۇرەيلىك دەپ

جولداستارىمادا ايتىپ قويدىم . ولاردا «جارايدى» دەستى .

كىيىمى جىرتىق - جىرتىق مېر جاس بالا .

جول جۇرىپ كەلە جەنتى ەيتىپ قانا .

شۇبىرىپ ماڭىدايىنان تىزى اعىر .

ئاس جىرمان اياقتىزى جارا - جارا .

خاب جاعىز كەشە ائاسىن قويدى كورگە .

قورغان بوي نەشە جىلداق قۇرغان بىرگە .

دوربا لىر ئارە - كەكە تەلەرمەسە ،

باسقان جوق جاردەمى كۈن كورەرگە .

قابىرغا كازىيىت.

۱- بىزدىكى مەكتەپتە قابىرغا كازىيىت بار. مەكتەپتە بولغان، بالالار باسىمدا بولغان وقىيىچىلار سوعان جازىلادى. ۋ نامدى دىتەردى قوستاعان تۇردە جازادى. ۋ نامىزىستەردى ماسقىلىداپ، مازاقتاعان تۇردە جازادى.

2- بىشى بولمىدە وقىيتۇن سىقاق دەگەن چولداسىمىز بار. سىقاق چاق بىستىپ الىپ، ويناب ۋ نارسەنى اتىپ ۋ چۇرىپ، بەكشىتىك بالاسىنىك كوزىن شىعارىپ الا جازداغان.

ەرتىگىنە مەكتەپكە كەلسەك، قابىرغا كازىيىتتە مىناداي ۋ سوز تۇر:

۱- بىزدىكى سىقاق
 وي، مەرگەن اق!
 تۇرغايغا اتىپ،
 شىرغايغا تىيگىزەدى،
 قارغاغا اتىپ،
 ارباغغا تىيگىزەدى.
 دالاعا اتىپ،
 بالاعا تىيگىزەدى،
 بالاعا اتىپ،
 دالاعا تىيگىزەدى.

تۇس كورگە نىم .

ماتاش ايتقانان .

تۇندە جاتاردا باپام ايتتى : « كۇن بۇلىتتانس
تۇرەكەن ، جاۋاتۇن شىعار . »

جۇماش دەگەن كىشىكىنتەي نىم مەن كەۋمىز
بەشتىك جانىندا جاتا تۇنىمىز . ۋىدە قوناق كوب
بولغان سولق ، كەۋمىزدە وتاۋعا بارىپ جاتتىق .
جاتسى مەن كەشىكىنى اق ۋىمىقتە قالدىق . سۇنۇن
تاڭ-ەرتەڭ ەبىراق ويانىم ويىنغاندا قىزىق بولىپ
ويانىم . تۇسىمدە اياغىما جاڭا دىك كىيىپ مەكتەپكە
بارغان كەنىم . ەسىك الدىندا جاراسى كۆرەتشى
تۇرەكەن . « اياغىڭ قۇر : ەتىڭكىدى شەش » دەپ ،
ەتىڭكىدى تارتىپ شەش بەرگەندە ، « تىمىدا » دەپ
ايقايلاپ ويانىپ كەتتىم . كوزىمدى اششام ، جەڭگەسىم
اياغىمنان قوزغاپ ، « تۇر ، ورتانىم ! تاڭ اتتى » دەپ
ويانىپ تۇرەكەن .

تۇرەكەن كەلىپ تەرەزەگە قاراسام ، قار جاۋىپ قالغان
دەپ . ەبىراق ويىناۋعا چاقى بولدى دەپ
قۇرۋاننىم اي .

قۇلاققا تىتار .

بۇگۈن بولمىدىمىزگە كامىيەتە تىشى اكدلىب، ۋىس
قۇلاققا تىتار، تارالىقىشى اكدلىب ۋىس قۇلاققا
تىتى. ەكەۋىنىڭ دەباسىنا، ايندالاسىنا اشەكەيلىب، ورنەك
سالغان. بىرەۋىنىڭ باسىنا ۋىلكەن قارىپتەر مەن
پىيانەر زاڭى دەپ جازعان .

ونداعىسى مىناۋ :

پىيانەر وتىرىك ايتبايدى .

پىيانەر ۋىلىق قىلمەيدى .

پىيانەر شىلىم تارتبايدى .

پىيانەر ناسىباي ايتبايدى .

پىيانەر تىلاستىب سوكبەيدى .

پىيانەر قىيانات ەتەيدى .

ەكىنشى قۇلاققا تىتىڭ باسىنا «ساۋلىق زاڭى»
ب جازىلغان .

ونداعىسى مىناۋ :

بىستە مەۋ :

بۇگۈنلىك وتىرماۋ .

كىرلەپ خۇرمەۋ .

اۋزىنا قولنى سالماۋ .

قايناتباغان سۇۋ شىبەۋ .

اۋىر اۋادا كۆپ بولماۋ .

بىستە ۋ :

تۈزۈپ وتىرۋ .

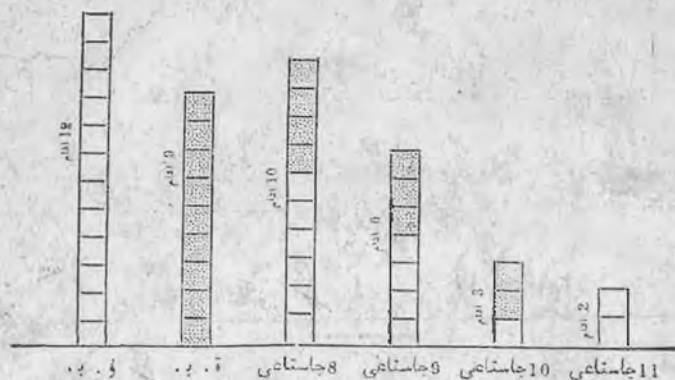
ۋىستىن تاراۋىستاۋ .

اس شىرە قول جۇۋۇۋ .

قايناتباغان سۇۋ شىۋ .

تازا اۋادا بولۇۋ .

سىزىق شاما .

2-ئىنشى بۆلۈمنىڭ بۆلۈمىدىن قاپشۇرۇلغان سىزىقتى، بويىڭلى قازدار تور. ونىڭ نەمەنە دەپ كۆپكە دەپمەن بىلمەي چۇردىم.

بىر كۈنى بۇ نەمەنە دەپ قاپشۇرۇلغان سۇرادىم. قاپشۇرۇش - 2-ئىنشىنىڭ بىلالارنىڭ سانى. جاسىن كۆرسەتتۇن قازار. مۇنى «سىزىق شاما» دەپ ئاتىدى دەدى. قالاي كۆرسەتتۇن، قالاي سىتەلتۇن دەپ ايتىپ بەردى.

مەندە سۇنداي سىزىق شاما سىتەيتىشى دەگەن وي سۇ جەردە ئىكەن قالدى.

كەلدىم دە ۋوزىمىزدىڭ بولمەدەكى ۋل بالالاردى
 ۋوز الدىنا، قىز بالالاردى ۋوز الدىنا سانادىم.
 ۋار قايسىسىنىڭ جاستارىن سۇراب الدىم. ۋل
 بالالار-12، قىز بالالار-9 دەكەن. 8 جاستاعىسى-10،
 9 جاستاعىسى-6، 10 جاستاعىسى-3، 11 جاستاعىسى-3
 بولب شىقتى.

كەرەگە سىزىقتى قاغاردى الدىم. ۋار كوزىن
 ۋبىر ادامغا بالاب سىزدىم. ۋل بالالاردى كوكشىل
 بويىۋ مەن، قىز بالالاردى قىزىلت بويىۋ مەن
 كورسەتتىم.

ۋيات اي!

شاكدن بىلەمى السىب - جۈلسىب جۈرگەنى.
 ۋستى-باسى تازادا، ۋبۇتسىدە بولمايدى. كىم مېنىڭ
 ۋبىر جەرى جىرتىلىپ، ۋبىر جەرى سوگىلىپ
 تۇرغانى. تىسى كىيىمىنەن ۋمىش كىيىمدەرى كورسەت
 جۈردەدى. ونسىن ۋناتباغان ادامغا «جارايدى! كىم
 سىنايدى؟» دەي سالادى.

ۋبىر كۈنى مەكتەپكە كەلسەم، بالالار دۇۋ-دۇۋ
 كۈلىپ چاتتى. ۋمەندە ەكەن دەپ قامتارىنا كەلسەم
 بىرەۋ شاكدىنىڭ سۈگرەتن سالىپ قويىتى.

جاننا قويدىڭ، ەشكىنىڭ، شوشقاننىڭ سۈگرەتتەردىن
سالىتى. ۶. ار قايسىسىنىڭ استىنا ايتىپ تۇرغان
سوزدەردىن جازىپ قويىتى.

شاگەننىڭ ۇستىندە قارا كۇرتە. ونىسى بور-بور
بولىپ تۇر. جىرتىلغان جىرتىلدىن كويلەگى، ستانى
كورىنىپ تۇر. ەشكى جىرتىلغان جىرتىدە قاراب:

«اىراي، شاگەن! مۇنىڭ ۇيات ەكەن، دەپ تۇر.

قوي بورخۇققان جىرتىدە قاراب:

«شىراغىم شاگەن، ۇستىڭنى قاقشاڭ ەكەن» دەپ

تۇر. شاگەن ولارغا ادەتتىشە: «جارايدى! كىم سىنايدى؟»

دەپ تۇر. شوشقا انالارغا قاراب: «ماعان وسى

قالپى ۇنايدى، دەپ تۇر.

كۇن - باقىمامىز.

دەكابىر اىي كەلدى. كۇن-باقىمامىزدى جاڭادان

ستەق كىرەك بولدى. قاعاز الىپ، وتكەن ايدىكىندەي

قىلىپ كىرەگە كوردەپ سىزدىق. باسىنا ەرى

قىلىپ «دەكابىر كۇن-باقىماسى» دەپ جازدىق.

شەتتە قىس تۇۋرالى بىلەتون ولەڭدەرىمىزدى

جازدىق.

كۈن بەلگىلەردىن سىزنىق استىتىدا كورسەتىپ
 قويدىق، اشىق كۈنگە ارناغان بەلگىمىز دوڭگەلەك.
 كۈن سۈڭرەتتى. قارغا-چۈلدىزشا قويامىز. بۈركەۋ
 كۈن بولسا، كەرەگە كوزدەك بەدىن بىرەك سىزنىق
 بەن بۈركەب قويامىز. الا بۇلتتاۋ كۈن بولسا،
 نەمدەسە اينىمال كۈن بولسا، كەرەگە كوزدەك
 جارتىمىن بىرەك سىزنىق بەن جاۋىب قويامىز.
 سوندا دەكابىر كۈن-باقىياسى مىناداي بولۇپ
 شىقتى.

بۈگۈن	كۈن	كۈن	كۈن	كۈن	كۈن	كۈن	كۈن
1	2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31	

			
اينىمال	اشىق	بۈركەۋ	سۈڭرەتتى

بۇ قاي كەزدە بولادى.

كۈن ۇزارىپ،

قارەرىپ،

سۇۋ سايلارغا تولادى.

بۇ قاي كەزدە بولادى.

كۈندەر ئىسىپ،

ئىشوب پىسىپ،

ەل پىشەنن ورادى.

بۇ قاي كەزدە بولادى؟

چاقىپ چاگىسىر،

جەر سابىر،

ئىشوب چاپىراق سولادى.

بۇ قاي كەزدە بولادى.

سۇۋدا مۇز بار.

جەردە قار.

بوزان بوران سوعادى.

بۇل قاي كەزدە بولادى.

قىس تامى .

جۇماش ئىتقاننان .

تۇن سۇۋىب جىلى كورپە جامىلىب جاتامىز .
 تاڭ ەرتەڭ سۇۋىقتان قورنىب ، توسەكتەن
 تۇرعىڭ كەلمەيدى . اپام دا ەرتەڭگىلىك تۇرماندا
 بۇرمىڭگىرەب تۇرادى . دالادان كەلگەندە سۇۋىقتان
 شىمىركەنىب كەلەدى . وت جاعىب ، الاقازىن وتقا
 قاقتاب ، قىلىشىن سۇيرەتىب قىس كەلەدى . بالالاردىڭ
 جىلى كىيىمى ، ەتىگى جوق ، دەب ايتا بەرەدى .

وت الا كەلگەن قاتنىداردا سونى ايتادى .

دە تىك بولماسا ، كۇپىمدىن شاپان سىياقتى
 نارسەلەردىڭ جاراسى جەڭىل عوي . ەبىر . ەكى نرەت
 قىزداردى جىيىپ جىبەرسە ، ەبىتىپ قالادى عوي ،
 دەب عۇردى .

ەبىر كۇنى دامەتتىڭ اپاسىمدىن ماڭاشتىڭ اپاسىم ،
 جانا جانىمىزداعى اۋىلدىڭ ەبىر قىزىن اكەلىت .
 اپام قايتۇ قابىتتى . باۋىرساق ەپسىردى ، ساماۋىرىن
 قىزدارغا اپام شاي بەردى .

«بىر اردان سوڭ قىزدار مەنى شاقىرىپ الىپ،
 «باتىش جەڭشەمە اپارىپ بەردەب» «بىر ساياق «جىب
 بەردى. اپارىپ بەرىپ دەيم، «بىر اياق قۇوت - ماي
 سالىپ بەردى. اكدىپ قىزدارمەن بىرگە جەدىك.
 كەشكە تامان قىزدار كۆپىنى «بىتىرىپ، ۋىلەرىنە
 قايتتى. اپام بارىنە «تايمىر جارلىغاسىن» ايتىپ،
 «اياق - قولدارىڭا اۋىر مالدىق بىرمەسىن» دەدى.

ماقال باقىلق ەنكەن تەكلى قىس كەلگەندە كورەرمىز.
 باتىرىسىنغان جىگىتى «س كەلگەندە كورەرمىز»

ۋ مەنى كورگەنىم .

قۇرماش ايتقانىنان .

قالقاي قارتايغان ادام. دىر جەتكەن بالالارى جوق.
 پىشەن مەزگىلى كەلدى. جۇرت بەن قاتار قالقاي دا
 پىشەنن شابا باستادى. قايراتى كەمىگەن ادام، عوزى
 شاۋىپ وندىرە المادى .

ۋ مە سالىپ «ۋندىرىپ الماسام بولماينى ەكەن
 دەدى. «وز اۋىلىنا، وزگە ماڭاينىداغى اۋىلدارغا
 بارىپ، «بىر كۈنگە قولدارىن سۇزادى.

مەرتەڭىگە قالقاي ارباعا قويىمىن سالىپ، ەكى مەسى
سۇۋسىمىن الىپ، پىشىن باسما باردى. ماقاش بەن
ەكەۋمىزدە ۋەمەنى كورىۋىگە باردىق. شاپاتۇن جەردىن
كەلگىن ادامدارعا قالقاي كورسەتىپ بەردى.

كوب ادام قاتار تۈزەپ شاپقاندا شىماتبايدى
ەكەن. ەر قايسى قاتاردان قالاسقا تىرىسىپ
جارىسقان سىياقتى بولادى ەكەن. بەسىنگە دەيىن
بار ەشۋىمىن شاۋىپ بەردى.

بىر قويدىڭ ەتىن جەپ، ەكى مەسى سۇۋسىمىن
ەشىپ، وراقشىلار اۋىلدارىنا نارادى. قالقاي
بارىنە العەسى ايتىپ، نوزا بولىپ، ۋىمىنە قايتتى.

(9) ويناڭدارا ويلاڭدارا

شوبىدان 9 تۈر-گۈز-ئا-ئاڭدارا.
سوفان 8 شىرى الىپ تاشتاپ،
باسقاسىن قوزغاماى قويىپ، 2 سوزگانا
قامىرۇ كەلك
قاي شىرىلاردى الىپ تاشتاۋ؟

كۆزەم .

كورگەننىڭدىن .

بايدىكى كۆزەم الادى دەسەب عجۇردى .

بىر كۈنى تاڭ-تەرتەڭ تۇرساق، بايدىڭ ئۆيىنىڭ
ئىچىدا قويلار كوگەندەۋلى تۇر. ۋلكەندەر بەلدەرىندە
شەكەز، جامان - جۇمان كىيىم بايلاندىغان .
بىرەۋلەرى قىرىقتىق قايراپ، بىرەۋلەرى قوي جىغىپ،
بىرەۋلەرى قوي قىرىقىپ جاتىر. بالالاردىڭ
ەرەسەكتەرى كوگەندەن قوي اكدلىپ بەرىپ عجۇر،
كەشكەنتايلىرى جۇن جىناب عجۇر. مەندە كەلىپ
جۇن جىنابسىم. قاب تولغان سوڭ، قولباسىپ
كوتەرىپ ۋىگە اپارىپ تۈگەيمىز.

ايدلەر ساباۋلارنىڭ، ۋىگە كىرىپ جاتىر .
بىرەكەۋ، ۋى ورتاسىنا تۇۋلاق تۈسەپ جاتىر .
كەشكەنتايلىق ۋى دۈسىر - دۈسىر ساباۋ داۋىسى
شەخا باستادى . ايدلەر جالڭە جۈڭ سۈيلىنىپ،
كۈلىنىپ وتىرىپ . « ئىرىت سۈق - سۈق » دەپ
جۈنىدى كۈپىرتىپ - كۈپىرتىپ سابايدى .
قىرىقتىقىشلار ۋى ۋىگە جۇن بەرىپ جىبەرىپ
قۇرت - ماي ائىرىدى . كەلگەن قۇرت - مايدى جەپ
تويىپ الدىق .

شانا سستەگە نىم .

ۋىدەن شىعا كەلسەم ، تۇراشتىڭ كىشكە نتاي
 ۋىسى «ماقاتاي ۋ، شانامدى قارا! اعاتايىم سستەب
 بەردى» دەيدى .

قاسىنا كەلىپ قاراسام ، جىڭشكەرەك تالدىن
 سستەگەن ويىنشىق شانا دەگەن . مەندە سونداي شانا
 سستەيىنشى دەگەن وي تۇسە قالدى . قالاي سستەلگەن
 انىقتاب قاراپ الدىم .

ۋىگە كەلىپ شانا سستەۋگە بلايىق تال قارادىم .
 بۇدەب ءجۇرىپ ، بۇتاعى جوق ءتۇزىۋ ءبىر سىيدا
 تال تاۋىپ الدىم . شانا تابان بولغانداي ەتتەب
 ەكەۋىن تەڭگەرىپ ءبىر بولەك قويدىم . ۋستىرىك
 بولغانداي جانا اعاشى تاۋىپ الدىم . ولاردى تەڭگەرىپ
 كەسىپ ءبىر بولەك قويدىم .

تاباندىق اعاشتى دا ، ۋستىرىكتەك اعاشتى دا
 كورگەنمىشە ۋقساتىپ چوندىم . تاباندارنىڭ باسىن
 ۋىدىم . شىباق ورناتاتۇن جەرلەرىن تەستىم .
 شىباقتارىن چونسىپ ورناتتىم . جىڭشكە شىبىقتان
 قاراما مەن بۇكەلەرىن سستەدىم . بۇكەلەرىن
 شىباقتارىدىن وتكىزىپ المىپ بايلادىم . تاباندارنىڭ
 باسىنا قاراما سالىپ ، ونى دا بايلادىم . سونان سوڭ
 ەكى جەتەك تاغىپ ەدىم ، كادىمگىدەي شانابولسى شىقتى .

قازاق ۶الب - بىيىنە شىعارىلعان قارپتار:

(1) ھ. بۇل قارىبتىڭ دىبىسى قازاق تىلىندە دە بارە
شارشاعان كەزدە ۋ ھ! دەپ كۇرسىنەمىز.
جاقتىرماغاندا تۇ ۋ ھ! دەيمىز.
وكىنگەندە ھ! دەيمىز؛ اۋىرغاندا ۶ا ھ! ۶ا ھ!
دەپ ئىقىلدايمىز.

وسى سوزدەردەن ۋ ھىلەۋ، ۋ ھىلەمەك دەگەن
سىياقتى، - امىلاماق دەگەن سىياقتى بارشا تۇر-
پاتتارى مەن سوزدەر تۇۋادى.
بۇل قارىپتى قازاق ۶الب - بىيىنەن شىعارغاندا
مۇنى مەن جازىلاتۇن سوزدەر از دەپ شىعارىلىپ
ەدى از بولغان مەن تىلدە بار دىبىس بولغان سوڭ،
جوقتىمى سەزىلەتۇن كورىنەدى.

(2) ح. بۇل «ق» عا جاقىن دىبىستىڭ قارىپى
قالىڭ (۶ال - اۋقاتىڭ) قالاي؟ = حالىڭ قالاي؟
قۇرمەتتى = خۇرمەتتى، قاحى = خاھى.

(3) غ. بۇل قازاق سوزىندە «ح» سىقىلىدى
 ەستىلەتۇن دىيىس، ارابشادا «ح» دان قاتتى،
 تاماقتى قىرىپ ايتىلادى.

(4) ف. «پ» ما جاقىن دىيىستىك قارىپى،
 تەلەپون = تەلەفون ساپا = سافا. قارپ = حارف.
 وپات = وفات. اپات = افات.

(5) چ. بۇل «ش» ما جاقىن دىيىستىك قارىپى،

(6) ث. = «تىس» قا جاقىن.

(7) ذ. = «ز» ما جاقىن.

(8) ض. = بۇدا «ز» ما جاقىن.

(9) ظ. = بۇدا «ز» ما جاقىن. ز

(10) ص. = بۇل «س» سىقىلىدى ەستىلەتۇن دىيىس.

(11) ط. = «ت» ما جاقىن.

(12) غ. = بۇل قازاق سوزىندە «ع» سىقىلىدى

ەستىلەتۇن دىيىس، ارابشادا «ع» دان قاتتى، تاماقتى
 قىرىپ ايتىلادى.

(13) آ. = بۇل بلغمى سوز باسىندا عازا جازىلىپ

«ا» دىيىسى ورنىنا جۇرەتۇن دەي، ەندى باسىنداعى

«-» قالدى. «ا» بۇرىن شۇز باسنىداغى داۋىستى
 قارىپتىڭ الدىندا تۇرسا، وقىلمايتۇن ەدى، ونى
 سۇيدۇ تاياق دەيتۇن ەدىك (اەكەۋ = ەكەۋ)، ەنبى
 قاي وردىندا تۇرسادا ەبرعانا دەبىستى كورسەتەدى
 (الاء، ايقىن، سارا، تاراق).

كىتاب شىئە گى:

«ويناڭدار! ويلاڭدار!» دەگەن قۇزۇلق سەبەب بىن
جۇمباقئارنىڭ شەشئۇى.

ويناڭدار ويلاڭدار!

- (1) بىر ادام .
- (2) 7 شەكىرت .
- (3) □ | .
- (4) بارلىقى 6 .
- (5) 3 بالا .
- (6) 4 مەسئۇ .
- (7) مۇش ەركەك : اكىسى مۇزى، بالاسى .
- (8) 4 قالايماس (تورتنىشىگە قوبىدىشاسى مەن بەردەدى) .
- (9) ەكى نور - گوز مىناداي . □

جۇمباقئار .

- (1) ەرىن .
- (2) قارا ساۋىت .
- (3) كۈلەككە .
- (4) ۱) ساغلىت .
- (5) ۲) جەنى (جۇما، اپتا) .

- 27 «ئىگىدە» ج. تىلۋالى ۋەلىكى 1 - نوم.
- 28 تۇرمىس جۇيىسى غىلىدارى 1 - 66 تىپىن
- 29 مەكتەپ پىلانى
- 30 مەكتەپتە لەنن ساھاتى قاسم ۋالى 60 تىپىن
- 31 ساياسى ساۋات مەكتەپتەرىنىڭ پىروغىراھىسى
شونان ۋالى اۋدارغان 86 تىپىن
- 32 «ان جۇيىسى ونەر تاشىداۋ ايدىت ۋالى 80 تىپىن
- 33 پىمىقراۋاميا II « 1 - 83 تىپىن
- 34 I باسقش مەكتەپكە غەسەتەك II جىللىق مەكتەپ 80 تىپىن
- 35 غەسەتەك III « 50 تىپىن
- 36 ورسى تارىقى پوكروپىسكى 2 - نوم
- 37 «وردىستارغا قازانق تىلىن قىرغەتكىش» شونان ۋالى 70 تىپىن
- 38 «ئىزىل قىرغەتتا قىرغەت تاسىمات» سون جۇر سىزىۋ 1 - 81 تىپىن
- 39 «اۋلىدا كەكەس پارنىدا قۇرىلىسى نۇرالى»
7 تىپىن كەتەپتەلەر 1 - 30 تىپىن
- 40 «لەنن كەتەپتەلىسى» IF كىتابىتالار 1 - 60 تىپىن
- 41 كەسپشەلىم تارىقى «تومسكىلىكى 86 تىپىن

ۋەسى انالغان كىتابتاردى پوشتا ارقىلى قازاقىستان
مەلەكت باسماقنىڭ «بىلىم» دۇكتەپىندەن ئىزىدا
بولدى.

(بولمىدەرى اق توبە، ئومىتاي، قىزىلار، كۆكشە ئاز،
سەنەي، ئەلەي، قىزىل وردا ئالالاردا) باسى مەكتەپسى
قىزىل وردا ئالامىدا.

كۆن ۋەمىس بولمى تاشكىن كامبۇنەلەر «جانا بىقان
كوشەسىنىڭ بۇرشى ۋى ئومى 1-8.

پارنىدا كەكەس «جانا ۋىم دۇكتەپىنىڭ كەمەقلىپ قازىدا جىبەرىلدى
جاي ادامداردا كەمەقلىپ بېرىلدى.

قازاقىستان مەلەكت باسماق
قىزىل وردا.

ҮШІНШІ БӨЛІМ

БАЯНДАМА

**ПЕРВЫЙ ВСЕСОЮЗНЫЙ ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЙ
СЪЕЗД**
Шестое заседание
**Основные принципы орфографии и их социальное
значение**

С. 222–226

Байтурсун (Аплодисменты). Прежде всего надо поставить вопрос: что требуется от правописания. Требуется, чтобы это правописание удачно, точно передавало звук языка. Второе – чтобы это правописание для изучения было лёгким. Вот эти два основных требования. Здесь возникли споры. Одни говорят, что правописание имеет связь с алфавитом; другие говорят – не имеет. На самом деле правописание имеет связь с алфавитом только в том случае, если алфавит несовершенный. Возьмём, например, русский алфавит. В русском алфавите есть недостатки, например «е», «ю», «я». Дальше. Профессор Щера говорил: «хвастался и хвастался». Отчего это так смешивается? Оттого, что для звука «а» нет соответствующего знака. Например, слова: «дарю» «даюэ» – вы видите совершенно разное произношение «ю». Значит, в русском, алфавите нет соответствующего знака. Теперь возьмём слова: «тебе», или, например: «чтение», или «доброе» – тут как будто слышен звук «е», а когда говорят «тебе» получается «тибие». Значит, в русском алфавите нет соответствующего знака для звука «е». Если алфавит несовершенный, тогда действительно это несовершенство будет влиять на правописание, а когда алфавит совершенный в том смысле, когда – для каждого звука имеется соответствующий, определённый знак и этот знак никогда не меняется, то это другое дело.

Теперь следующий вопрос. Что здесь положить в основу? Взять ли принцип этимологический, или исторический, или же, наконец, фонетический? Мне думается, что самое идеальное правописание – это фонетическое. Если прибегают к другим правописаниям, то делают это по совершенно другим основаниям. Правописание большей частью зависит именно от языка, от свойство языка. Если возьмём, например, язык русский, употребляющий этимологический принцип, то мы

должны сказать, что этот язык хаотический язык, анархический, потому что одни и те же слова, при изменении ударения, принимают совершенно другие формы. Например, «вада», «воды», ударение изменилось, где раньше стоял звук «а», теперь появился «о». Это самый анархический, хаотический язык. Где дело так обстоит, там действительно необходимо прибегать к этому этимологическому принципу. Я другие языки хорошо не знаю, но хорошо знаю из наших языков киргизский и казахский. Эти языки – самые стройные. Здесь звуковые законы очень строги, каждый звук в конце слова даёт такую же реакцию, какую даёт химический элемент. Это самый совершенный, самый стройный язык. Если у других тюрков точно такой же язык, то нет никакой необходимости принимать за основу именно этимологический принцип.

Дальше в отношении обучения правописанию. Идеальное правописание – это фонетическое. Фонетическое письмо практически мы, казаки, применяем уже несколько лет, и результаты получаются блестящие. Проучившиеся год по нашему алфавиту пишут в такой же степени грамотно, как окончившие 4-х летку в русской школе, окончившие 4-х летку пишут точно так же грамотно, как окончившие русскую 9-летку. Сами судите, до какой степени этот фонетический способ письма облегчает обучение. Вот в отношении социального значения для того, чтобы грамотность стала доступной, эта грамотность должна быть при обучении очень легка для населения, а фонетическое письмо при обучении грамоте облегчает не только дело обучения детей, но даже и взрослых. Здесь я должен коснуться исторического принципа письма. Есть тюркские народы, которые до сего времени не могли отрешиться от традиции. Возьмём, например, азербайджанцев и османцев, они до сего времени держатся исторического принципа письма. То, что к нам перешло от арабов, они консервативно до сего времени держатся этого, они считают святотатством изменить это. Так относиться нельзя! И при этом, относясь так, они ещё винят других, что другие будто бы консервативны. Я должен это сказать здесь, потому что многие думают, что если мы держимся за арабский алфавит, то мы консервативный элемент. Нет. Мы со «священным» письмом

давно покончили. В отношении применения фонетического способа для слов из других языков для наших надобностей, хотя не для научного употребления, а в народном разговоре. Если возьмём слово «ажол», это киргизы считают своим словом, никогда не говорят, что это арабское «гакол» переделали казаки именно в своё слово. Также много слов теперь новых. Слово «комиссар». Казаки говорят «кәмесер». Что же, мы для европейцев должны оставить это слово в том виде, в каком они его произносят? Но, казахская артикуляция не выносит такой конструкций слов. Поэтому мы все иностранные слова будем брать в таком виде, чтобы это было легко для произношения казаков. Точно так же и другие тюркские народы не должны считаться с происхождением слов, а должны считаться с говором, артикуляцией населения. (*Звонок председателя*). Я многое пропускаю, только скажу одно, что здесь, когда открывали съезд, т. Агамалиоглы и т. Павлович говорили, что будто алфавит мешает прогрессу, а если возьмём другие языки, например, русский, русское письмо в сравнении с нашим – это китайское письмо. Тут приходится заучивать, зазубривать каждое слово, точно так же как английский, немецкий и французский языки; в сравнении с нашей грамотностью это есть именно китайская грамота. Мы заучиваем только 24 звука, а они же всё, что есть на этом языке, должны заучить. На каждом языке сколько слов, столько должны припоминать изображений этих слов. Почему? Потому что их письмо не передаёт правильно ни одного звука.

Седьмое заседание Прения по вопросу об орфографии

С. 228–232

Омаров. Я, представитель казаков, поэтому будет неслучайно, если я тоже буду защищать фонетическое правописание. Здесь говорили, что фонетический принцип более хорош для языка менее культурных народов, а для культурных народов он не годится. Безусловно, казаки являются самым отсталым из всех тюркских народов в культурном отношении.

Но в вопросах языка казак ушёл далеко не только разработкой грамматики, правил правописания, но также в отношении развития самого языка. В наших глазах идёт развитие языка, именно законов языка, создание новых законов, исчезновение звуков, создание новых звуков. Ещё Радлов отметил существование в нашем языке звука «ч». Это было, но теперь теряется, уничтожается везде. В нашем языке недавно была буква «дж», это звук исчез в течение десятка лет. У нас сменяется морфология, окончание. Суффиксы «л», «ль» сохранились у татар и у других, но это старая форма, а у нас этот суффикс изменился, сохранившись в 2–3-х словах. Например, у нас существует в некоторых местах слово «тынлы». Теперь говорят «тынды», или «кынлы», а теперь «кынды». Вот такие случайные старые слова показывают, что эти окончания имеют недавнее происхождение. Таким образом, у нас развивалась фонетика. Затем, звук «ж»: переход полугласной «и» в «ж», это тоже совсем недавнее, потому что у нас существует слово вроде «быил». Это слово, которое получилось путём сочетания двух слов «был» и «ил». Когда было создано это слово, казаки произносили не «бьжл» и «ил». Казакский язык развивался, но развивался вне влияния чужих языков. Поэтому эти изменения законов нашего языка, это свободное изменение вне чужих влияний и является прогрессивным. Мы в отношении развития языка народа ушли далеко вперёд, потому что на наш язык никакого стесняющего его влияния не было. Одним из условий, стесняющих развитие языка, является этимологическое правописание. Ведь русские филологи, как, например, Ушаков, определённо говорят о том, что влияние этимологического правописания задерживает свободное развитие языка. Таким образом, народный язык, язык русского мужика, свободное развитие языка, законы языка должны изменяться. Законы фонетические, морфология, закон языка русского мужика изменяются, развиваются естественным ходом, а литературный язык не может выйти из пределов этимологического правописания или недостатков, об этом я не хочу говорить, но то обстоятельство, что татарский и другие тюркские языки не могут так развиваться, как наш язык, пожалуй объясняется тем, что у них раньше, чем у нас, появилась письменность.

Интеллигентный человек имеет тенденцию обособляться, шиковать, как выразился проф. Жирков, хвастаться тем, что он иностранные арабские или французские слова произносит так же, как коренной араб или француз. Путём такого шикавания и других экономических и социальных условий буржуазного времени получился книжный язык. Этот литературный язык недоступен для демократии. Этимологическое правописание как раз поддержало такое обособление литературного языка от народного. Отчего же нельзя говорить, например, «беис», не «беиш»? Это означает рай. У казаков не было такого понятия «рай», и только принятия ислама вызвало необходимость создать для этого понятия особое слово. Казак не захотел придумывать новое слово из своего лексикона и принял чужое слово «бейш» или «бейіз». В лексическом отношении казахский язык, пожалуй, богаче, чем другие тюркские языки, но слова большей частью не свои. В словарном отношении масса чужих слов, может быть, меньше, чем у азербайджанцев и осман, но все чужие слова у нас переделаны, например, слово «ынтымак». Ни один казак не поверит, если скажешь, что это слово не казакское, а перезвукованное арабское «иттифак». Этимологическое правописание имеет особое достоинство для языков флективных, к которым относится русский язык, но в арабском языке фонетическое правописание, как во всех индо-европейских языках, невозможно, потому что все эти языки не флективные. Тут меняется корень слова, меняется звук. Что касается тюркских языков, не флективных, тут корень слов никогда не изменяется, и поэтому для правописания никаких затруднений не может быть. Нет ни одного корня в казахском языке, который бы менялся. В этом отношении некоторое затруднение представляет самое смягчение. Этот вопрос распространяется в казахском языке на два звука: на «ка» и «г», которые находятся между двух гласных, в «гк» и «хк». Это единственное затруднение, и, следовательно, этимологическое правописание для этих звуков невозможно. Если же мы установим этимологическое правописание для этих звуков, то слово «жеке» и «жеге» – деепричастия – мы должны тогда писать одинаково; если не менять корня, то получается смягчение, и поэтому письмо должно показать

эти два смягчения. В отношении смягчения, есть и другие затруднения, которые получаются при сочетании слов, например, «казак» при сочетании слов с «кара» произносится иначе, влияет гласный звук предыдущего слова, а если к слову «казак» прибавляется слово на гласную букву «елі», то тоже получается изменение. И такие изменения мы не отмечаем, потому что ряд слов имел бы несколько изображений, и для фонетического писания необходимо изучить всякого рода суффиксы, словообразования и словаизменения.

Восьмое заседание

Тезисы доклада «Терминология на тюркских языках»

С. 267–274

Байгурсун (Аплодисменты). Доклад мой будет о том, как мы, казахские научные и литературные работники, строим терминологию для литературы народа, и, во-вторых, какого принципа мы придерживаемся в выработке терминологии.

1. Основные мои мысли по выработке терминологии мною высказаны в тезисах, с которыми, полагаю, все делегаты съезда знакомы. Настоящий мой доклад к ним ничего нового в основе не прибавит. Он будет носить скорее характер разъясняющий, конкретизирующий основные мысли, нежели их дополняющий. Изложенные в тезисах положения настолько очевидны, что едва ли они могут вызвать недоумение. Разве только сжатость изложения может внести некоторую неясность для правильного понимания высказанной мной мысли; поэтому я в своём докладе, базируясь на высказанных мною в тезисах основных мыслях, намерен развивать последние в пределах необходимой конкретизации.

2. То, что в наше время лучшим фундаментом жизни является культурный фундамент, и что, поэтому, вся жизнь современных передовых государств строится на фундаменте культуры, я думаю, это бесспорно. В самом деле, кто же может отрицать то, что там, где культура слаба, земля приносит меньше урожая, машины работают хуже, промышленность и торговля мало развиты, борьба с болезнью и смертностью малоуспешна, природа подчиняется мало или совсем не подчиняется, и

стихийные её силы для людей разрушительны и разорительны. В наше время культура есть глубокая жизненная потребность. Не основанная на культуре жизнь подвержена всяким случайностям. За примерами далеко не приходится идти. Ещё свежи в нашей памяти ужасы голода 1921–22 гг. А сколько было голодовок до этого? В жизни России такие голодовки случаются часто. Чем объяснить подобное явление, при неисчислимых и неисчерпаемых природных богатствах страны? Конечно, малокультурностью насления. Всякая повторяющаяся два года подряд засуха возвращает наших земледельцев в первобытное состояние, одна только неблагоприятная зима делает то же самое с нашим скотоводством. Это определено, со всей очевидностью говорит о слабости в нашей стране культуры, которая ещё не подчинила себе природу. При высокой культурной форме земледелия и скотоводство, того, что сказано, не было бы.

3. Современная культура не есть создание одной какой-нибудь нации или расы, а результат совокупных усилий и навыков всего человечества. В культуре каждой нации, кроме собственного творения, имеются заимствования, и на смешание их культуры влияют их отношения, которые различаются с точки зрения дружественного и неприязненного. Заимствования бывают и при покорении одной нацией другой, и при мирном общении народов друг с другом. При этом сходные формы религии, обычаев, нравственности, общественной организации, сродность наклонностей, инстинктов, психологии, и т.д. облегчают процесс заимствований и смешения культур.

Культура, как продолжение естественного развития в органической природе, требует для своего развития благоприятных условий. Этим именно условиям для развития культуры находящихся в России тюркских народностей не было. Единственный народ, у которого они могли бы позаимствовать кое-что, оказался не имеющим никаких сходных с ними форм быта и вдобавок ещё оказался господствующим, с правительственным верхом, державшимся по отношению к инородцам политики порабощения, обрусения, оправословения. Последствием этого получилось полнейшее недоверие к правительству и неприязненное отношение ко всему русскому, а, вместе с тем, и русской

культуре. С другой стороны, некоторые тюркские народности, успевшие набраться духа религиозной нетерпимости, чуждались, вообще, всего немусульманского и рабски подражали всему мусульманскому, что также неблагоприятно отозвалось на развитии их собственной культуры, скажем, хотя бы литературы.

4. Русская духовная культура, благодаря политике русского правительства, до последних десятилетий не оказала никакого влияния на развитие духовной жизни тюркских народностей в России. Заимствование духовной культуры происходило между самими тюрками. Здесь-то именно пришли на помощь те сходные стороны их быта, о которых я уже говорил. Тюркские народности перенимали духовную культуру друг у друга гораздо легче, чем у русского, но только перенимать-то им друг у друга было нечего. Единственное, что возможно было им перенимать друг у друга – это учение религии и письменность. Так как ни одна область культуры так тесно не связана с духовной жизнью, как язык, то вместе с религией и письменностью стала проникать и литература духовного и светского содержания, а вместе в последней незаметно заимствовались слова из чужого языка. Языки постепенно испещрялись, терялись природные обороты и формулы; словом, получалось полнейшее засорение собственных языков. Избегнуть этого несчастья могли только те тюркские народности, где религия и письменная литература не могли пустить свои корни глубоко. Например, у казаков и киргизов религия не имела духовно поработящего влияния, и духовная литература большого распространения среди них не имела. Благодаря этому, язык и следовал собственному ходу своего естественного развития.

5. Из сказанного в России повлияли поработящее положение их и в светской, и в духовной жизни. Теперь же, по освобождении от того и другого поработящего, тюркские народности стремятся заимствовать все стороны современной культурной жизни. Заимствуя предметы духовного и материального быта высшей культуры, они должны заимствовать и понятия, и идеи.

Для выражения этих понятий и идей лексикон родного

языка далеко недостаточен. Перед всеми тюркскими народностями встала необходимость либо заимствовать слова из чужого языка, либо приспособить лексикон своего языка для выражения перенимаемых понятий и идей высшей культуры, т.е. выработать терминологию языка.

За отсутствием у меня достаточных сведений о работах по выработке терминов у других тюрков, я могу говорить лишь о положении этого дела у нас, казаков; остальных же тюрков я буду касаться лишь мимоходом, при рассмотрении вопроса терминологии с принципиальной стороны.

Как сказано в тезисах к моему докладу, до революции 1905 г. нам, казакам, печатать на родном языке ничего не разрешалось. Лишь после этой революции на казахском языке начали выходить брошюры, журналы, газеты, учебники. Рядом с этим шла работа по изучению природы казахского языка с фонетической и грамматической стороны, по форме алфавита, соответственно фонетическим требованиям, по составлению грамматики. Словом, казахский язык за короткий промежуток времени стал принимать обработанный определенный вид, допускающий при употреблении сознательный контроль над собою.

Мы, казаки, с самого начала возникновения своего печатного слова стали держаться иного принципа, чем другие. Мы имели в виду всегда народную массу и старались, чтобы произведения печати были в полной, мере доступны всем мало-мальски грамотным казакам, а через них и неграмотным. Мы старались, чтобы каждая мысль, брошенная в толщу населения, могла быть хвачена каждым, чтобы зародить в массе интерес к знанию и зарядить его сознанием необходимости правильного понимания окружающей действительности.

Первым условием, необходимым для достижения этой цели, мы считаем доступность языка произведений для массы. В силу этого приходилось выражать на родном языке и такие понятия и идеи, которых раньше у народа не было и которым теперь, поневоле, пришлось облечься в казахские слова и выражения.

С развитием культурной стороны жизни и разрастанием печатного слова пришлось прибегнуть к созданию особого

органа для объединения терминов; без этого одно и то же понятие могло облечься в разные слова, в разных конструкциях. Для выработки единой терминологии у нас при Академическом Центре существует комиссия, которая, во избежание засорения языка варваризмами, должна строго придерживаться определённых принципов. Последние одобрены и приняты первым съездом казахских научных работников, происходившим в Оренбурге в июне месяце 1924 года. Эти принципы следующие:

а) Для терминов предпочтительно перед другими брать казакские слова с вполне соответствующим данному понятию значением. Это делается во избежание расслоения языка, т.е. для того, чтобы не получился язык верхов и язык низов, или, вернее, язык грамотных и язык неграмотных. Для нас, казаков, это имеет весьма важное значение: % грамотных у нас незначителен, организованных общественных чтений и лекций для населения у нас пока не имеется; как слушатели, так и чтецы у нас в полном смысле случайное. Для того, чтобы чтение газет, журналов, брошюр и т.п. произведений печати, где бы и кем бы не производилось оно, могло принести пользу, язык должен быть понятен для широкой публики. Только при таком положении незначительный % грамотных людей может обслужить значительное количество неграмотных.

б) В случае отсутствия в казакском языке подобного рода слов, заимствовать таковые из родственных казакскому языков. Это делается по тем соображениям, что:

1) большинство слов родственных языков хотя и не имеют общих форм, но имеют общие корни; следовательно, они и для понимания легче и для слуха и выговора не так чужды, как слова неродственного языка;

2) тюркские народности имели и имеют постоянное общение между собою, а потому большинство слов одного языка, даже без наличия общих корней, может быть знакомо представителям другого языка.

в) Общеупотребительные мировые термины могут приниматься, но с соответствующими природе казахского языка изменениями. При наличии казакских слов, могущих заменить их, должны помещаться оба, чтобы право выбора предоставить

обществу. Под общеупотребительными терминами мы подразумеваем современные общераспространённые европейские термины, но не арабские. Мы принимаем их предпочтительно перед арабскими в силу того, что мы приобретаем сейчас не к арабской культуре, а к европейской. Все достижения европейской культуры в полной мере могут быть выражены европейским же языком. Но заимствованные термины должны подчиняться нашему казахскому говору, т.е. на них должны распространяться звуковые законы нашего языка, исходящие из привычных артикуляций языка. Для того, чтобы иностранные слова сделать нашими, это необходимо.

г) Все неказацкие слова, не согласующиеся с природой казахского языка, точно должны подвергаться изменениям соответственно казахскому говору. Это значит, во-первых что во всех неказацких словах с чуждыми казахскому языку звуками, последние заменяются соответственно нужными звуками; во-вторых, суффиксы в неказацких словах заменяются казахскими; в третьих, двойные звуки принимаются в ординарном виде; в-четвёртых - чуждые казахскому языку окончания должны измениться в пределах требуемого языком для удобства произношения, например, Оренбург-Орынбор, Самара-Самар, пуховой-бокебой, покров-бокрау, Адамовской-Адамау и т.п.

Благодаря принципу, охраняющему язык от варваризма, мы, казаки, имеем в настоящее время единый казахский язык, т.е. наш язык не делится на язык народный и литературный, а на говор простонародья и интеллигенции. Без этого с нашим языком получилось бы то же, что и с языком других тюркских народов, имеющих печатное слово с давних пор. Как говорят народные массы у анатолийских турок и азербайджанцев, мне известно. Если они говорят на том же языке, на каком пишут, то несомненно у них тюркского осталось очень мало. Тюркский элемент в их так называемом литературном языке представляется мне истрёпанным, искалеченным, тощим грамматическим скелетом, обвешанным всевозможными чужими слова. После анатолийско-турецкого и азербайджанского наиболее испещрённым языком является, по-моему, татарский язык, имеющий с давних пор письменную литературу. Это тоже

один из языков, злоупотреблявших варваризмами. Узбекский литературный язык представляется мне тоже в достаточной степени засорённым языком. Крымский литературный язык тоже. У башкир литературный язык только что рождается, причём замечается стремление и у них к ограждению своего языка от варваризмов, как и киргизский язык, который в отношении выработки литературного языка придерживается того же принципа, какого наш казахский.

В заключение мне остается сказать, что нахожу правильным предложенный нами в основу литературного языка принцип, потому что это есть самый вернейший путь к тому, чтобы сделать печатное слово доступным народной массе. А печатное слово, как я говорил в тезисах и говорю, играет весьма важную роль в деле подъёма культурного уровня массы. Уровень своей культуры мы должны измерять не количеством знания, накопленного в верхах, а областью распространения его в низах. При современном мировом характере хозяйства и конкуренции, борьба за существование без высокой культуры - что война безоружных с вооружёнными. С каждым днём становится всё очевиднее, что всякая область деятельности должна иметь свою усовершенствованную технику и специальные знания. Правильное и успешное развитие современной общественно-хозяйственной жизни возможно только при высоком культурном уровне всего населения. Крупная промышленность, составляющая особенность нашего времени, требует высокого культурного уровня рабочих. Сельское хозяйство, составляющее основу нашего благосостояния и благополучия, требует высокого культурного уровня сельского населения. Всякого рода «зациии» и «ции» – советизация, колонизация, электрификация, индустриализация и т.д. – всё это такие вещи, которые требуют активного участия массы и нуждаются, в свою очередь, в гибкости и подвижности её ума, а эти свойства не развиваются, когда человек замыкается только на одном физическом труде. Знание и труд – две неразделимые, ежеминутно сплетающиеся стороны одного и того же процесса. Знание есть орудие для активных целей человека, без знания участие массы в общественном строительстве будет не активное, а пассивное. В деле зарядения

народной массы значением большую роль играет правильно поставленное печатное слово, которое, прежде всего, должно быть доступно массе.

Это одно. А есть ещё другое. Мы, тюркские народности, как в большинстве своём далеко отставшие от высококультурных народов, шествовать с ними рядом, нога в ногу, по пути прогресса пока не можем. Многие предметы их высококультурного быта, как материального, так и духовного, для нашей массы пока будут недоступны. Мы от высококультурных народов отделены толстой стеной различия языка, которая, при нашем стремлении к приобщению к европейской культуре, во многом будет мешать нашему свободному движению в эту сторону. Культурные силы и культурный уровень тюркских народностей не одинаковы. В то время, когда одни тюрки будут преуспевать в своём культурном развитии, другие могут отставать. Для того, чтобы они могли пользоваться друг у друга достижениями, хотя бы в области духовной культуры, необходимо, чтобы произведения их печати были доступны друг другу. Первым шагом в этом направлении было бы освобождение тюркских языков от господства варваризма. По-моему, правильно поступили бы все тюркские народности, став на казахскую точку зрения в отношении выработки терминологии и литературного языка. Этим путём каждый из них, разгрузив свой язык от балласта чужих слов и очистив его от засорённости, влияния чужого языка, сделали бы доступными произведения своей печати и своей печати народной массе, и другим тюркским народностям.

(Аплодисменты)

Девятое заседание Прения по вопросу о терминологии

С. 277–279

Сулеев. Товарищи, тюркские народности в деле создания своей национальной культуры выступают на арену в тот исторический переломный момент, когда в мировом масштабе старая культура отживает свой век, создаётся новая культура,

а именно культура пролетарская. Мы, тюркские народности, входящие в состав СССР, только начинающие свою культуру, должны будем нашу литературу, нашу науку создавать в духе пролетарской культуры. Этот факт, конечно, никем не отрицается и, исходя из этого, я хочу дать вкратце оценку, свою личную оценку, тем принципам, которые были выдвинуты в отношении выработки новой терминологии.

Многие товарищи, в том числе и докладчик тов. Зифельдт, здесь отметили три момента в деятельности тюркских работников по созданию тюркской терминологии. Тов. Зифельдт говорит, что среди них есть пан-исламисты, есть революционеры, поддерживающие принцип принятия терминологии с европейских языков, затем пан-тюркисты и народники-демократы. Эти четыре группировки я со своей стороны соединяю только в две группы: на сторонников старой литературы, возникшей под влиянием арабизма, фарсизма или, скажем, как выражаются вообще, под влиянием исламизма. Второе течение – это сторонники новой прогрессивной литературы. Эту последнюю часть можно назвать действительно революционной. Тов. Зифельдт называет революционной ту категорию работников, которых он считает за революционных деятелей в смысле создания новой культуры, но я бы поставил их наряду с деятелями, которые в русской литературе носят название деятелей ложно-классицизма. Если можно здесь применять политические термины в области культурно-просветительской, то я хочу в данном случае назвать их колонизаторами или подсобниками колонизаторства, заменяющих тюркские слова чужими словами.

Переходя к методу принятия терминологии, я хочу сказать следующее: все принципы, выдвинутые в тезисах содокладчика, тов. Байтурсуна, по-моему, правильны, и я их не буду повторять. Но, вообще, в отношении создания общей для тюркских народов терминологии, я сам отношусь к этому вопросу пессимистично. Можно говорить о сближении терминологии тюркских народностей, но не об объединении. Сближение – дело нехитрое. Если изолировать из тюркской старой литературы передовых тюркских национальностей (в данном случае возьмём Азербайджан) арабские и персидское

слова, которые очень засорили языки, то останутся слова чисто тюркские. Второе, при принятии терминологии необходимо подчинить принимаемые новые слова правилам того или другого тюркского наречия.

Без этого создать подходящей для широких слоёв населения терминологии мы не сможем. Вообще, попытка создания общей терминологии для всех тюркских национальностей может быть сделана в виде опыта. Для этого не нужно создавать отдельного объединяющего это дело бюро в отдельных республиках, необходимо будет создать такой орган при Академии наук СССР. В целях сближения и установления контактированной работы по разработке терминологии во всех национальных тюркских республиках необходимо будет установить обмен материалами между республиками, обмен материалов между центрами научных обществ соответствующих республик. В заключение, как своё пожелание, я хочу сказать, что желательно было бы, чтобы на этом же Съезде, хотя бы те товарищи, которые особенно говорят о необходимости на 50% избавить наш язык от арабских слов, чтобы они сами в своих выступлениях это постарались сделать. Наоборот, чем больше мы говорим об этом, чем больше здесь выступают, тем больше применяют арабские слова. Я не очень силён в арабском языке, но кое-что понимаю. Например, один товарищ сказал: «фаз-ла олмас занн эдейрум» – это значит: «я думаю, не лишне было бы упомянуть». Что стоило ему сказать просто и понятно: «артых болмазды». Мы предлагаем, чтобы на Съезде же выступающие товарищи практически пришли к тому, о чём говорят, чтобы они сами здесь перестали употреблять арабские и персидские слова.

Одиннадцатое заседание

С. 344–363

Тюрякулов. Товарищи, моя задача как содокладчика до известной степени облегчена и упрощена тем, что предыдущие ораторы в значительной части осветили вопрос об алфавитах тюркских народов с точки зрения их исторического

происхождения и, также, с точки зрения техники письма и т.д. Моя задача сводится к тому, чтобы вкратце заполнить те пробелы, которые были замечены, по моему мнению, в этих докладах и таким образом, постараться осветить этот вопрос со всех точек зрения.

Прежде всего я хотел бы констатировать, что Тюркологический съезд в этом отношении явился чрезвычайно прогрессивным, революционизирующим фактом для всего тюркского мира в том смысле, что на этом Съезде не нашлось ни одного голоса в пользу старого арабского письма и, очевидно, если все эти ораторы и докладчики молча обходили этот вопрос, то нужно это было понимать в том смысле, что старое арабское письмо, старая арабская грамота осуждены историей и отвергаются раз и навсегда. Поэтому я на этом вопросе останавливаться не буду, хотя, между прочим, для нашего государства этот вопрос имеет колоссальное значение постольку, поскольку у нас имеется и до сих пор ещё существует это письмо. Я могу в качестве примера указать на Таджикистан, находящийся на границе Афганистана, где целый ряд товарищей культурных работников в этой стране мотивирует своё поведение тем, что Таджикистан находится в тесной культурной и экономической связи с ближайшими ему странами и поэтому старается сохранить старое арабское письмо. Таким образом, хотя бы в отношении меньшинства стран мусульманской культуры всё-таки необходимы будут Тюркологическому съезду сказать своё слово относительно того, что необходимо и пора покончить со старой арабской системой письма и алфавита.

Дальше я хочу перейти к современному состоянию этого вопроса. На сцене конкурируют лишь два алфавита, это новоарабский реформированный алфавит и латинский алфавит. Сущность той реформы, которая была проведена, или вернее той хирургической операции, которая была произведена над арабским алфавитом, сводится к тому, что недостающие для турецких фонем знаки были заполнены искусственным образом посредством прибавления туда надстрочных и подстрочных знаков, но эту реформу и до сего времени нельзя ещё считать за оконченную. Во всех этих республиках и

областях существует, в сущности говоря не одна графика, не один алфавит и не одна система письма. В Татарской республике стараются провести одну систему алфавита или графики, в Казанской републике другую, в Туркменской республике третью и т.д. В Казани, как передо мной выступавший оратор довольно подробно обрисовал, стараются остановиться на так называемой системе «Беш-харф», на системе букв начальной формы. Нужно констатировать, что эта система, которая была декретирована правительством Татарской Республики, потерпела на деле поражение.

Т.е., представители из Татарской Республики сами могут подтвердить, что все те книги, брошюры, которые они привезли сюда, были выставлены здесь на выставке, являются доказательством их собственного поражения в том смысле, что эту новую систему «Баш-харф» вы видите только на плакатах, на обложках книжек или брошюр. Что касается текста этой литературы, то этот текст печатается по-старому с применением всех четырёх начертаний арабских букв. Товарищи могут возразить, что они были вынуждены к этому возвратиться, т.к. современное татарское общество отвергло эту систему; что благодаря консерватизму мышления или установившимся навыкам, общество не могло быстро приспособиться к этому новому письму, и поэтому реформисты временно должны были отпустить на старые свои позиции с тем, чтобы эту систему провести в жизнь через школу.

Что касается будущего, об этом, конечно, трудно говорить, но мы должны здесь, на Тюркологическом съезде, оперировать теми фактами, которые мы имели до сих пор и имеем к сегодняшнему дню. Поэтому, не входя в обсуждение вопроса, насколько эта система оправдывает себя в будущем, с точки зрения сегодняшнего и вчерашнего дня мы вынуждены констатировать, что эта казанская система, новое реформированное казанское письмо потерпело поражение везде. (Апплодисменты).

Теперь я перейду к вопросу о том, в каком положении находится реформированный алфавит в других тюркских республиках и областях, где эта реформа была произведена более умеренно и где до сих пор вся литература печатается с

четырьмя начертаниями арабских букв. Там до сих пор товарищи бьются, как рыба об лед, для того, чтобы устранить все те неизбежные технические недостатки, которые встречаются в их работе во время печатания книг, в их культурно-просветительной работе. Эти республики и области до сих пор ещё не освободились от всех недостатков, которые были довольно полно освещены предыдущими докладчиками. Я здесь позволю себе в той части доклада, где товарищи указывали на всякие недостатки, хотя бы указать ещё на следующий технический недостаток реформированного арабского алфавита, который встречается в нашей практике. Тут, между прочим, один из докладчиков указал на то, что необходимо к этому вопросу подойти объективно и научно и что необходимо здесь учитывать методы, так называемой, научной организации труда. Для того, чтобы иллюстрировать, как будет выглядеть эта научная организация труда в применении к арабскому алфавиту, я хотел бы привести следующие цифры. Эти цифры мною собраны у татар-специалистов по типографскому делу и они сводятся к следующему: русский наборщик на русском языке, на русском алфавите вырабатывает в течение дня норму в 7.500–8.000 букв, русский наборщик латинскими буквами на иностранных языках выполняет в течении того же промежутка времени норму 5.500–6.000 букв. Татарин-наборщик на своём родном татарском языке арабскими буквами в течение того же промежутка времени выполняет норму 5.500–6.000 букв, т. е. столько, сколько выполняет русский наборщик на иностранных языках латинскими буквами. Татарин-наборщик на казакском и узбекском языках, которые более или менее понятны татарину-наборщику, в течение того же промежутка времени выполняет норму в 4.000 букв. Татарин-наборщик на арабском и персидском языках, т. е. на тех языках, которые совершенно не понятны татарину-наборщику, выполняет норму 3.500 букв. Татарин-наборщик на северо-кавказских языках с арабским алфавитом (это в тот период, когда северо-кавказские народы ещё не перешли к латинскому алфавиту, когда черкесская литература и буквари печатались на реформированном черкесском и казанском алфавите), в течение того же промежутка времени вырабаты-

вал норму 3.000 букв. Эти цифры, с которыми мы сталкиваемся в нашей типографской деятельности, в культурно-просветительной работе, и которые отражаются на стоимости продукции труда, что должно быть учтено при взвешивании ценности того или другого алфавита. Само собой разумеется, что когда я выставляю те или другие недостатки алфавита, то тут нельзя подходить к алфавиту как самодовлеющему фетишу, а как к средству передачи человеческой мысли. Постольку, поскольку алфавит является орудием передачи человеческой мысли, необходимо подойти к этому вопросу прежде всего с точки зрения тех технических удобств, которые даны тем или другим орудием. Вот почему я считал уместным здесь привести эти цифры.

Далее, эти товарищи указывали, что если старый арабский алфавит выдвигает целый ряд неудобств, целый ряд осложняющих моментов в деле преподавания грамоты среди населения, в частности - в деле применения метода целых слов, то, с другой стороны, они указывали, что эти препятствия и эти моменты устранены новым арабским алфавитом. По крайней мере, так утверждал второй докладчик Шараф. Но, да будет позволено усомниться в этом и привести несколько примеров, которые иллюстрировали бы перед Съездом, насколько новым реформированным арабским алфавитом устранены все эти препятствия и сделало возможным преподавание грамоты и распространение её среди населения по-новому методу. Я здесь напишу целый ряд букв по системе тов. Алпарова, который говорил об этой системе, как о системе уже принятой и как будто бы усвоенной и принятой населением. Я напишу целый ряд букв, например, а р а б э р і п т е р і. Эти буквы все из татаро-башкирского алфавита. Товарищ предполагает, что оставляя эти формы он сумеет преподавать грамоту по методу целых слов. Если русский учитель имеет возможность в русской школе показать ребенку слово «мама», причём эти буквы не меняют своего начертания при другом положении, то при написании какого-либо татаро-башкирского слова этими буквами, в отличие от латинского текста, пропадают читаемость, наглядность начертаний и способность каждой буквы с первого взгляда бросаться и быть

настолько наглядной, чтобы человек мог схватить все слово сразу. Мне пришлось быть свидетелем того, как например, татарские дети в московских татарских школах, родители которых выступали на диспуте в Москве против латинского алфавита, жаловались на то, что в тексте целый ряд этих букв, настолько близок друг к другу по начертанию, например: «н», «з» и «ы», и как читатели испытывают чрезвычайное затруднение при чтении. Это вполне понятно. Если вы примете во внимание то обстоятельство, что эта система, которая потерпела поражение, в сущности говоря, среди читающей публики взрослых, то это будет вдвойне тяжело отражаться на детях школьного возраста.

Целых ряд этих моментов может быть ещё дополнен кратким примером из современного нам казахского алфавита. Я опасаясь, что некоторые наши товарищи будут квалифицировать это как результат недоброжелательного моего отношения к арабскому алфавиту, но тем не менее, я здесь хотел бы перед вами продемонстрировать, как современный казахский алфавит, современное казахское письмо «разрешили» все эти трудности. В казахском алфавите звук «ы» в начале изображается вот так: *в середине, в конце слова*. Ввиду того, что часто приходится писать длинные слова, имеющие довольно значительное количество этих звуков, эти знаки в соседстве с другими должны несколько сливаться. «Жилкышы - это пастух, это пишется таким образом: *Аранша сөз*. Если бы мы это слово написали на татаро-башкирском алфавите, то это слово имело бы такое начертание. Если же написать это слово на старо-карачаевском алфавите, употреблявшемся в Карачае до латинизации, то получилось бы следующее: *қарашай тілінде аранша*. Насколько всё это в смысле письма и техники удобнее и рациональнее, чем латинский алфавит, судить, конечно, не мне, а Съезду.

Всё это настолько наглядно и очевидно, что каждый член Съезда, который паче чаяния не был бы в курсе этих «реформ», после этих кратких примеров несомненно будет иметь общее представление о всех тех трудностях, которые представляет, т.н. реформированный арабский алфавит.

Теперь я перейду к вопросу о том, как вообще сейчас

Казакский (б. Киргизский) Академический Центр разрешил все эти трудности. На это указывал в своем докладе тов. Мамед-заде и отчасти дополнил сам оппонент Галимджан Шараф. Как известно, существует целый ряд международных конвенций по научным вопросам, заключённых по соображениям практического характера, в целях установления международной научной связи. Казалось бы, что все те научные символы, которые употребляются во всех странах, должны быть сохранены у нас. Казалось бы, что если формула соляной и серной кислоты пишется во всех культурных странах мира одинаково, и для передачи этой формулы не требуется признака национального, в современной казакской литературе этот международный символ получает следующее начертание (это я беру из приложения учебника физики, выпущенного казакским Наркомпросом, кажется в прошлом году). Там формула серной кислоты пишется: $4\text{OS}_2\text{H}$. Это является ответом арабистов латинистам, в частности тов. Мамед-заде, которому теперь остаётся лишь сложить оружие и сдать на милость победителей.

Далее, как разрешается вопрос в области математики? Если тут тов. Мамед-заде говорил о том, что цифры приходится писать слова, а текст справа и что это составляет дефект арабского письма, то я могу ответить на это в качестве «арабиста» следующим образом. Если вам необходима написать 16,474, а вы это, по рецепту казахских арабистов должны написать таким образом: 473,61. Я не хотел бы, чтобы Съезд подозревал меня в легкомысленном отношении к делу. Но я пренужден это показать, поскольку Казакский Академический Центр это хочет применять на практике. (Смех). А вот посмотрите, как наши «академики» – арабисты пишут корень квадратный из ста сорока четырех: (Продолжительный смех, аплодисменты).

Теперь в конце своего краткого содоклада я хотел бы указать на то, что Галимджан Шараф и Алпаров несколько опоздали со своими доказательствами, ибо татарское учительство и татарская молодёжь, которые созвали в 1923 году конференцию в городе Москве, где в качестве руководящих товарищей принимали участие товарищи, присутствующие сейчас среди

нас, в том числе председатель и руководитель татарской делегации товарищ Г. Ибрагимов. По его докладу было признано превосходство латинского алфавита над арабским во всех отношениях и было вынесено постановление о том, что татарское учительство принципиально принимает латинский алфавит. Быть может, тогда на линию товарища Ибрагимова повлиял выступивший там покойный тов. Нариманов. Это я заявляю в порядке «реабилитации» его перед арабистами. Но так или иначе, татарское учительство и татарская молодёжь, которые практически каждодневно занимаются культурно-просветительской работой среди массы, возвращаются в деревне среди тюркского крестьянства, о котором вспоминает тов. Галимджан Шараф, эти культурники, рядовые культурники этого фронта, этим своим постановлением в достаточной степени членораздельно и недвусмысленно высказывали своё положительное отношение к делу латинизации. Что касается практической стороны вопроса, то методы проведения в жизнь нового тюркского алфавита будут, несомненно, различны в зависимости от условий и специфических особенностей каждой республики и области. Вопрос о методах имеет особое значение, но этот вопрос должен быть обсуждён особо. До сего времени никто из нас не собирался в ближайшем будущем декретировать положение, чтобы, скажем примерно, к первому января 1927 года тов. Галимджан Шараф, Алпаров и прочие писали на новом тюркском алфавите. Мы этого не собираемся сделать, хотя бы из учёта людских предрассудков. Вопрос о проведении в жизнь или принятии нового тюркского алфавита является прерогативой каждой республики и каждой области в отдельности.

Что касается характера постановки этого вопроса здесь, то я старался подойти к этому вопросу только с принципиальной стороны дела и не касаться таких моментов, которые не имеют прямого отношения к нашему вопросу, которые запутывают и затемняют понимание всей проблемы и которых, к сожалению, касались совершенно неуместно Галимджан Шараф и другие оппоненты.

(Аплодисменты).

Двенадцатое заседание

С. 375–379

Байтурсун. Я не буду входить в подробности сравнения латинского алфавита с арабским потому, что об этом были сделаны доклады, и из этих докладов, я думаю, всем было видно, всем тем, кто руководствуется не чутьем, а разумом, какой алфавит именно следует предпочесть. Алфавит это не есть что-нибудь такое, что не поддается нашему опыту. Это есть не больше, не меньше, как комплект знаков, изображающих основные элементы речи. Чем легче, чем полнее передаются элементы речи тем лучше алфавит. Мы видели из авторитетных мнений учёных, какой алфавит считается идеальным. Профессор Яковлев говорит: чем меньше знаков, тем лучше. Это есть самое основное.

Что же касается практической стороны рассматриваемого вопроса, то это вызывает здесь массу споров. С одной стороны, оно может быть лучше, а с другой стороны может быть и хуже. В этом вопросе могут разбираться только те, кто глубже и подробнее будет рассматривать алфавит.

Я не об этом хочу говорить. Мы можем ставить вопрос об изменении алфавита тогда, когда он неудачен, или вообще ставить вопрос об алфавите, когда его нет. Но у нас он имеется, и нам поэтому незачем ходить за другим алфавитом. Если бы наш алфавит был хуже, тогда дело другого рода, но из сравнения алфавитов никто не доказал, что именно латинский алфавит имеет какие-то особенные преимущества. Латинисты в своих докладах рассказывали только басни о нём, они рассказывали ту басню, с которой мы покончили 13 лет тому назад, когда было ещё царское правительство, когда было в силе духовенство, когда оно имело большое влияние на народ, когда вся мусульманская печать была против нас. Мы, казаки, всё это выдержали.

Мы, казаки, в настоящее время имеем самое идеальное правописание (Смех в зале). Пусть кто-нибудь скажет здесь, что наше правописание не идеально! Мы имеем в настоящее время самый идеальный алфавит (Смех). Пусть кто-нибудь скажет, что алфавит этот не идеален.

От алфавита что требуется? От алфавита требуется, чтобы он хорошо передавал звуки и в техническом отношении был удобен. О техническом удобстве уже говорил тов. Галимджан Шараф. Никто полнее, никто основательнее его не разбираал этого вопроса. Я думаю, что всякий, кто руководствуется не чувством, а разумом, должен это подтвердить.

Мы – отсталая народность. Мы бедны культурными силами и средствами. Мы сейчас уделяем свои культурные силы и все свои средства только на самое необходимое. Мы сейчас, например, не можем заниматься составлением сравнительного словаря тюркских языков, мы даже не можем заниматься составлением полного словаря своего собственного языка. Почему это? Это потому, что мы все сейчас заняты составлением учебников. До революции 1905 года мы не имели ни одного учебника. Сейчас первой необходимостью для нас является обеспечение наших школ учебниками. Мы все культурные силы и все наши средства убиваем именно на это.

Следовательно, я смотрю на этот вопрос не так, как другие, я смотрю, насколько у нас есть сил и средств, насколько может быть уделено внимание введению латинского алфавита. У нас этих сил и средств нет, следовательно, я считаю только с необходимостью. А необходимости введения латинского алфавита я не вижу. Если вводят его у себя те народы, которые не имели раньше совершенно никакого алфавита, то это правильно. Никто этого отрицать не будет. Почему? Потому что необходимо. Если вводят латинский алфавит те, которые имели плохой алфавит, то это тоже имеет смысл. Если вводят его те, которые имели раньше русский алфавит, то это уже для меня непонятно. Почему? Потому, что для чего обучать детей, утруждать детей обучением двойной грамоте? Для чего это нужно? Это только двойные расходы и двойной труд. Это бессмыслица. Для чего их утруждать изучением этого алфавита, когда им всё равно придётся изучать русский язык и русский алфавит? Раз они живут в Российском Союзе, они должны изучать русский язык и русскую грамоту.

Как бы ни основывали своих доводов выступавшие ораторы, я думаю, что смысл имеет введение этого нового алфавита, т. е. замена арабского алфавита каким-нибудь другим только

тогда, когда это в два раза облегчает обучение. Вы будете учить своих детей русской грамоте, следовательно, вашим детям надо учиться одной грамоте, а это уже есть облегчение, и если вы, без всяких предрассудков будете руководствоваться не чувством, а только разумом, вы должны будете принять русский алфавит. Если вы это не можете, то вы заменой старого латинским алфавитом нисколько не облегчите работу. Что арабский, что латинский алфавиты – всё равно, и те и другие имеют в некоторых частях и хорошую сторону, в некоторых частях имеют недостатки. И вот, если вы хотите руководствуясь разумом, поступить разумно, без всякого предрассудка и чувства, то вы должны принять русский алфавит. Если это имеет жизнь и смысл, если это вызывается необходимостью, то почему нужен латинский алфавит? Это для меня непонятно. Кому нужен латинский алфавит, пусть тот и принимает, а у меня нет необходимости его принимать, и если хотят нам чем-нибудь и кто-нибудь помочь, если есть такие благодетели и доброжелатели, чтобы облегчить наше затруднение, то мы им пойдём навстречу. В этой же области мы далеко пошли вперёд, чем первоклассные российские массы.

Мы задыхаемся в душных землянках с ягнятами и телятами. Если вы хотите нам помочь, постройте нам вот такие дворцы, как этот, в котором происходит настоящий Съезд – этим вы нам поможете. Если вы этого не можете сделать, то словами вы нам не поможете или поможете в свою пользу. Если вы отстали своим алфавитом, то зачем же вы хотите нам это навязывать? Мы здесь слышали, что главным недостатком арабского алфавита является его изображение: символика и потом текстовка не та. Скажите, пожалуйста, сколько процентов у вас музыкально грамотных и сколько процентов населения испытывает нужду в этом? (Голос: «а через десять лет?») Через десять лет посмотрим. Ведь вы десять лет тому назад не говорили о недостатках своего алфавита (Голос: «говорили»). Говорили, но ничего не сделали. Мы тоже 13 лет тому назад не имели ничего, теперь имеем свой алфавит. Тут говорят, что нехорошо, что пишется справа налево и что лучше писать слево направо. Это безразлично, с этим только считаются консерваторы и косные люди. (Голос: «как вы»). Меня в этом

никто не может обвинять. Пусть об этом скажет кто-либо из моих самых ярых врагов. Я руководствуюсь разумом, а ничем другим.

Потом обвиняют арабский алфавит в сходности форм и отрывчатости. Научного обоснования не дают, но практически какое движение бывает быстрее: отрывчатое или ползучее? А какая быстрота лучше характеризуется? Конечно, отрывчатая. Когда музыка играет, скажем скрипка, пальцы остаются свободными, а не ползают по грифу. Для чего? Для того, чтобы пальцы двигались свободно. Точно также движение, какое лучше, ползучее или шагами? Конечно шагами, а это отрывисто, иначе мы все бы ползали, а не шагали. Затем, направление письма. Говорят, вредно для зрения, когда пишут справа налево, а мне кажется, когда вы смотрите прямо – лучше, когда же вы пишете правой рукой слева направо, наше зрение передвигается вместе с письмом слева направо и чем больше наклон и уклонение вправо, тем зрение становится напряжённее. Это подтверждает, что такое обвинение арабскому письму насчёт направления справа налево неосновательно. (Голос: «О вашем алфавите расскажите»). Хорошо, я сейчас покажу свой алфавит, который я применяю. (Рисует). Я сейчас применяю этот алфавит на пишущей машине потому, что расходы для переделки пишущей машины гораздо меньше, чем типографские расходы. Вот мой алфавит: шесть клавишей и на этих клавишах написано: (пишет)

Голоса. Напишите слово «Геленджик», «Ленин» (Пишет).

Голос. Это рисунки.

Байтурсун... (Пишет на доске) Разве это рисование? (Шум).

В отношении принятия латинского алфавита, когда мы говорим, что мы приобщаемся к европейской культуре, то это не надо понимать, что надо перенимать только внешнюю сторону. Без внутренней стороны она будет пустой. Возьмём такой пример. Азербайджанцы и анатолийские турки в отношении своей собственной культуры, например, литературы, до сего времени придерживались арабского принципа. А почему? Потому что по внешности, по-арабски подражали арабскому. Чтобы перенимать европейскую культуру, надо её перерабатывать в своей лаборатории, как делаем это мы. Есть и удобство и всё есть. Я больше ничего не скажу вам. Мы для

вас именно не будем свой шрифт изменять (Аплодисменты и смех).

Байтурсун. Товарищи, здесь, на этом Съезде, мы видели настоящее пробуждение тюркских народов. Здесь обсуждались вопросы научные и практические с участием представителей тюркских народов. Назначение науки, знания – это облегчение человеческих страданий, увеличение жизненных благ и удобств. Человечество, стремясь всё больше к увеличению жизненных благ и удобств всё больше и больше увеличивало эти блага и удобства, человек научился переплывать моря, человек научился переплывать воздушные пространства. Всё это есть культурные достижения, хотя эти культурные достижения являются плодом усилий всего человечества, но эти культурные достижения в одинаковой мере не обслуживали все человечество потому, что этими культурными достижениями завладели империалисты, капиталисты, колонизаторы. Современная положительная наука и усовершенствованная техника служили для наибольшей и наилучшей эксплуатации природы и вместе с тем служат для наилучшей и наибольшей эксплуатации человеком человека, являющегося тоже частью природы. Современное человечество, так кичливо называющее себя высококультурным, во многом хотя ушло далеко от первобытного человечества, например, умножились его познания, расширились его идеи, совершенной стала техника, но внутренняя природа человека осталась неизменной. Напротив, культура во многих отношениях усилила низменные чувства человека, прикрывая их благообразием культуры. С развитием культуры это благообразие уплотнилось, а с уплотнением благообразия культуры увеличилось лицемерие потому, что за уплотнённой ширмой благообразия не видно было низменных инстинктов и чувств: самое низменное чувство прикрывалось самыми высокими словами. Теория преуспевала в одном, а практика делала другое, и в результате получилось, что жизнь стала сплошной несправедливостью и организованным лицемерием. Все чувствовали, что на свете творится что-то неладное, требующее лечения. Самые великие умы искали исцеления для этого и искали средств для исцеления, и не могли найти этого. От того возникали разные учения и существуют разногласия в одном и том же учении для

изменения существующего строя. Одной из попыток является Великая Русская Революция, ставящая целью осуществление социализма. Социализм это высшая форма общественного устройства и требует высшей культуры. Мы, тюркские народности, в этом великом деле могли первое время, конечно, оказать мало помощи, но достаточно сейчас с нас того, что взоры наши обращены именно в эту сторону, а не в другую. Пройдённые нами пути тернисты, нам незачем оглядываться назад. Назад могут оглядываться только те, у которых было светлое прошлое, а у нас этого светлого прошлого не было, и мы, естественно, должны стремиться вперёд. Наш лозунг вперёд, а не назад. (Аплодисменты). Нашими идеалами должны быть не вороны, слетающие на готовую добычу, а нашими идеалами должны быть соколы, совместными усилиями добывающие себе добычу. Великий русский писатель Максим Горький ставит перед лицом жизни двух людей. Один её умоляет, униженно просит дать ему счастье, свет, и беспристрастная жизнь ему говорит: просишь, как нищий, подаяния, но знай, мой друг, жизнь милостыни не даёт. Когда выступает другой и грубым голосом говорит: я не прошу, я требую. И на вопрос жизни, чего он требует, отвечает: «справедливости, всё остальное я возьму сам, мне теперь нужна только справедливость, я ждал долго, терпеливо ждал, ждал в лишениях без отдыха, довольно! Где справедливость?» И беспристрастная жизнь ему ответила: «Возьми!..»

Но справедливость не есть нечто подобное готовому столу с разными яствами, к которому каждый может подойти и брать, что ему нужно. Справедливости не берут потому, что справедливости нет. Справедливость создаётся только людьми, как всякое человеческое создание. Справедливость не знает уважения к чужому праву, а в природе господствует сила. Где господствует сила, там справедливости нет, но есть другая сила, которая умеряет, регулирует до некоторой степени природную силу, эта сила есть сила культуры. Человек может добиться справедливости только уравниванием в культуре. Равенство культуры - не покупается и не получается в подарок, а собирается своими усилиями. Жизнь милостыни не даёт и жизнь не подбирает и не дожидается отстающих (Аплодисменты).

Тринадцатое заседание

С. 402–407

Тюрякулов. Товарищи, я нахожу чрезвычайно затруднительным положение постольку, поскольку Галимджан Шараф, Алпаров и целый ряд других ораторов выступали в прениях, возражая против идеи латинизации тюркского алфавита, по существу никаких возражений не привели. В частности Галимджан Шараф, только что перед вами выступая, ограничился указаниями на то, что вот дескать те цифры, которые я приводил в своём содокладе, сомнительны и что верить им нельзя, и поэтому они достойны, по его мнению, того, чтобы Съезд отверг их. На такого рода научных съездах, каким является 1-й Тюркологический съезд, прибегать к такого рода приёмам, мне кажется, неудобным постольку, поскольку эти цифры всегда могут быть легко проверены и точно установлены. Я в своём содокладе точно ограничил свои задачи и указал, что я касаться общественно-политической стороны этого вопроса не буду, что я ограничусь лишь указаниями на целый ряд технических недостатков, правда, имеющих очень большую органическую связь с нашей культурно-просветительской работой, в частности со школьной нашей работой. Несмотря на это, я теперь вынужден ответить на целый ряд моментов, на которых, главным образом, останавливался тов. Шараф и которые сводились к общественно-политической стороне. Он, например, говорит, что в Японии, якобы, была попытка введения латинского алфавита и ничего из этого не вышло. Я не понимаю, то ли он предлагал остаться на старых иероглифах, то ли он хотел предложить японцам свой казанский алфавит. Во всяком случае не договаривать, не делать выводов из того или иного положения, по-моему, бесполезно. Лучше всегда доводить последовательно до конца свою мысль. Я думаю, что если казанский алфавит по отношению к тем или иным соседним татарским народностям будет применен, то по отношению к японцам вряд ли это возможно.

Дальше Галимджан Шараф указывает на то, что он, правда, здесь не пытался несколько обосновать возражение против

тех доводов, которые мы, здесь хотели подчеркнуть. Тем не научным отношением к вопросу, с которым подходили наши оппоненты, они ничего не сказали, ничего по поводу тех примеров, которые опровергаются, так называемой якобы «Научной Организацией Труда».

Дальше он говорил, что вопрос алфавита есть чисто технический вопрос, а другой стороны, он впадая в противоречие с самим собою, с основной своей мыслью, основывался, главным образом, на общественно-политической стороне. Конечно, мы согласно, что вопрос об алфавите есть не только вопрос технический, что он имеет колоссальное общественное, культурное значение. Особенно это нужно подчеркнуть по отношению к тем народностям, у которых сейчас вопрос об алфавите имеет колоссальное, актуальное значение с точки зрения строительства культуры. Это видно особенно ясно хотя бы на примере Азербайджана, Северного Кавказа и Туркмении, которые уже приняли латинский алфавит.

Кроме того, я был введён в недоумении после того, как Галимджан Шараф, совершенно молча обошёл те ошибки, которые допустили его казакские союзники. Я говорил здесь, что наши казакские оппоненты в борьбе с латинизмом дошли до того, что не говорили о международной символике и не доказывали её значения. Товарищ Шараф тоже должен был высказаться по этому вопросу, в то время, когда он уже во всей республике провёл работу.

Заканчивая своё заключительное слово, я хочу лишь указать на то, что имеется брошюра Гусейна Гили (на турецком языке). В этой брошюре он указывает на то, что в то время, когда в гор. Константинополе улицы по ночам не освещались, городская охрана в целях безопасности жителей издала приказ, по начам выходить с фонарями. И это приняло характер святости.

С тех пор прошло несколько сот лет, и после того, когда произошёл младо-турецкий переворот, и на улицах Константинополя появилось газовое освещение, от которого на улицах было светло, как днём, люди продолжали ходить с фонарями (Смех).

Я заканчиваю слово тем, что это дело вкуса, быть может так удобно им ходить, но мы не хотим днём ходить с фонарями.

(Шумные продолжительные аплодисменты).

Четырнадцатое заседание

Б. 427-429

Тюрякулов. Товарищи, здесь много говорили о политических возможностях, о наличии той или иной почвы для объединения тюркских наречий и диалектов.

Быть может это несколько выходит из рамок того доклада, который сделал Кепюрлю-Заде Фуад-бей, но тем не менее, в виду заявлений ораторов, которые выступали до меня, я хотел бы несколько остановиться на этом моменте.

Товарищи ставят этот вопрос, как вопрос самодовлеющий. По крайней мере, у большинства получается такое впечатление. В частности, характерно выступление тов. Саади, который говорил, что при разрешении вопроса о литературном языке не надо думать о массах. Кажется, насколько я понял, и тов. Ибрагимов – если это не верно, я беру обратно – тоже и проф. Самойлович, указывая на свои наблюдения в старом Ташкенте, по-моему, несколько увлекались этим вопросом, придавая ему именно самодавлеющий характер. Мне думается, что этот вопрос органически тесно связан с нашими практическими задачами дня и эти практические задачи ни на минуту не должны быть оттеснены этими теоретическими вопросами. Конечно, я здесь не вступаю в полемику и принимаю те положения ораторов, которые указывали на единство корней тюркских диалектов, но, тем не менее, мне думается, что язык постольку, поскольку он является социальным явлением, продуктом целого ряда социально-экономических и прочих условий в совокупности, этот язык не может быть изготовлен лабораторным порядком. Если в жизни происходит некоторое выравнивание в пределах той или другой группы, то это, конечно, есть также продукт исторического процесса, продукт современного положения вещей, когда всё больше и больше усиливаются способы сношений и связей. Вполне правы те ораторы, которые говорили о возможности объединения диалектов Азербайджана, Анатолия и туркменов.

Далее присоединяют к этой же группе и Узбекистан, но это теоретическое положение, это наблюдение, которое относится к сегодняшнему дню. Связывать в какой бы то ни

было степени, подчинять этому наши практические задачи нельзя. А.С. Айвазов указывал на то, что нет в Турции, Казани, Узбекистане интеллигентного культурного тюрка, который не имел бы у себя Новаи и не читал бы его с удовольствием. Я думаю, что здесь нельзя путать такие вопросы. Во-первых, если Новаи нам всем понятен, нам, выходцам из старых школ, то понятен прежде всего благодаря тем, главным образом, арабо-персидским элементам, которые имеются в старой дореволюционной классической литературе. Что же касается наблюдений наших над современной литературой и её развитием, то они идут везде и повсюду более или менее автономно. Я приведу практический пример того, в какой мере сегодняшняя тюркская газета «Коммунист», которая выходит здесь в Баку, и «Молла-Насреддин», которая выходит также здесь, насколько они оба, оба этих печатных органа, понятны народным массам и интеллигенции. Каждый беспристрастный наблюдатель скажет, что несомненно среде рабоче-крестьянской массы Азербайджана «Молла-Насреддин» в десять раз понятнее, чем тюркский «Коммунист». Указывая на эти обстоятельства, я хотел бы ещё припомнить, что вскоре после или в период первой и второй революции в России, в Туркестане имелись такого рода течения. На съездах народных учителей в гор. Ташкенте наблюдались такого рода течения, когда товарищи выступали с защитой именно тех положений, которые мы здесь заслушали. И тогда – мне помнится один из народных учителей, присутствовавших на том Съезде, – это кажется было в 1919 или 1920 г., – сказал иронически: кто из вас может декретировать, чтобы в следующую зиму не было снега? Он этим самым подчёркивал, что язык лабораторным порядком не вырабатывается. Таким образом остаётся здесь согласиться опять с теми положениями проф. Самойловича, который относил всю эту унитарную тенденцию к историческим процессам, а не к бюрократическим приёмам, которые раньше наблюдались. Итак, я ещё раз обращаю ваше внимание на то, что нашей задачей, задачей практических работников, в качестве одного из которых я здесь и выступаю, является то, чтобы изыскать способы, каким образом, мы легче и быстрее можем распространить знания среди отсталых масс. (Аплодисменты).

Четырнадцатое заседание Развитие литературного языка у тюркских народов

С. 432–434

Омаров. Я хочу говорить по вопросу об объединении, по вопросу о возможности создания общего языка. История знает примеры объединения языков и знает примеры создания литературных языков. Те и другие явления носили некоторый особый отпечаток капиталистического строя. Литературный язык создавался под влиянием именно тенденций классовых, под влиянием желания интеллигенции отгораживаться от массы, создать язык недоступный для черни. А объединение языков происходило таким образом, что одна нация навязывала свой язык другой нации, менее культурной. Нация культурная имела тенденцию поглотить нацию менее культурную, но это было в капиталистическом строе. Здесь же у нас совершенно другие принципы. Мы всё время говорили о том, что вступаем на демократический путь, мы говорили о чистке языка, о желании очистить язык от чуждых слов арабско-персидских и прочих. Тут, конечно, исходят не из фактов, какие были раньше, тут не тенденция отгораживания, а тенденция демократизации. Таких примеров раньше не было. Раньше стремление к объединению тюркских языков, в частности, происходило со стороны более культурных языков. Тут была тенденция поглотить менее культурный язык. Здесь выступали представители Башкирии и неоднократно подчеркивали, что их язык ничего общего с языком татарским не имеет. Ничего подобного. Очень много сходств, но выступления товарищей башкирцев объясняется тем, что башкирцы стараются защитить свои права от тенденции более культурного соседа. Но это не значит, что объединение невозможно. Теперь вопрос об объединении языков должен быть поставлен как очередная наша задача. По крайней мере, для меня, как представителя менее культурной нации, этот вопрос очень важный. Мы здесь говорили, что наш язык самый чистый. Я не думаю, чтобы казакский язык, тоже весьма отсталый, мог бы поглотить язык азербайджанца или язык казанских татар. Этого не может быть, но нам хочется учиться. Средства культурные, культурные достижения до

сих пор мы черпали только из русского языка, литература же более высококультурных турок была для нас недоступна. В этом отношении мы играли роль «черни», а высококультурные наши братья имели «аристократический язык». Он нам не был понятен не потому, что это особый язык с особой морфологией – для нас были непонятны арабские элементы. Отбросить арабские слова или переделать их собразно грамматики тюркского языка была и есть задача неотложная.

Для того, чтобы мы могли читать книгу, напечатанную в Баку, надо сначала изучить не только арабский, но и персидский язык, надо изучить два языка и потом только можно читать эти книги. Но мы хотим читать, и если бы не было чуждых слов, то для нас была бы доступно эта литература, и это было бы большим достижением в культурном отношении. Товарищи башкиры говорили, что их язык очень похож на казахский язык. У меня сейчас в руках башкирский журнал, и если прочесть написанные в нём народные стихи «В казахском ауле», то никто ничего не поймёт. Но можно прочитать иначе, и тогда не будет ни одного не-казацкого слова. Для того, чтобы нам уметь читать башкирские слова, надо заучить, как отделять, как читать «и» и соответствующие окончания, и получится казахский язык без всяких изменений. Для того, чтобы уметь казакам читать башкирскую книгу, если нет иностранных слов, достаточно заучить несколько правил, и мы сумели бы читать. Мы можем читать азербайджанскую газету, но нам мешают иностранные слова. Когда я слушал доклады на тюркском языке, где было мало арабских слов, для меня перевода не требовалось, я всё понимаю. Тут рассматривались вопросы орфографии и терминологии и говорили, что мы самые демократичные в этом отношении, но некоторые товарищи упрекали нас, что мы не последовательны, что мы реакционны по вопросам алфавита. Мы хотели быть последовательными, мы полагали, что путём уничтожения иностранных слов и правильного правописания мы сумеем читать, но азербайджанцы отгораживаются от нас и не хотят сделать доступным очищенный язык. Мы и не думаем, что латинский алфавит может испортить что-нибудь.

Я думаю, что объединение вполне возможно на том основании, что идея объединения исходит не от верхов, а именно

от низов. В настоящее время тенденцию к объединению имеют именно культурно-отсталые тюрки, а за тем, хотя я не слишком силён в истории, но у Ушакова сказано, что история знает создание искусственного литературного языка. Греческий язык был общим языком. Но для общения, пожалуй, нам не будет особенной надобности в этом, мы сумели бы читать и без того и башкирские и другие книги. Первым шагом к объединению тюркских языков является уничтожение арабских и персидских слов и создание общих терминов. Нас разделяют только термины. И если бы я говорил на казакском языке, меня бы не поняли потому, что не привыкли к этому языку, не поняли бы так, как и я первое время не понимал речей на тюркском языке, и если бы я заговорил по-казакски, то это было бы непонятно только потому, что к языку этому не привыкли.

Пятое заседание

С. 199–201

Омаров. Я хотел сказать о методах изучения тюркского языка. До сих пор тюркские языки исследованы учёными ориенталистами-тюркологами, но главный недостаток заключается в том, что сами учёные тюркологи не были тюрками и поэтому не могли безусловно знать все тонкости тюркских языков. Поэтому в трудах тюркологов неизбежны были ошибки. Перечислять ошибки я не намерен, т.к. заслуги их так велики, что они дали нам возможность самим исследовать свой язык.

Изучение языковедения имеет чисто научное значение, оно играет подсобную роль по отношению к другим наукам: истории, этнографии и т.д. Но, кроме того, изучение языков имеет и практическую цель. Нам нужно создать литературный язык. Правда, некоторые тюрки уже имеют литературный язык, как, например, азербайджанцы, османцы, татары и т.д. Но имеются тюркские народности, у которых литературные языки создаются только теперь. Мне кажется, что я недостаточно знаком с другими тюркскими языками, особенно с языками южных тюрков, но по тем скудным сведениям, которые я имею,

мне кажется, что литературные языки этих южных тюрков и татар сильно разнятся от народного языка, что является большим недостатком этих литературных языков.

Теперь нам, отсталым народам, у которых пока ещё нет литературного языка, у которых он только создаётся, нужно не повторять этих ошибок. Мы, казаки, как раз вступили на этот путь. У нас литературный язык только что создаётся, и мы надеемся, что у нас особого книжного языка, недоступного для масс, не будет, а этого мы достигнем путём изучения нашей грамматики, фонетики, морфологии и синтаксиса. Тут говоря о классификации языков, неоднократно упрекали учёных в том, что классификация сделана именно по принципам фонетики, и не принята в соображение морфология. Мне кажется, что морфология и синтаксис имеют громадное значение для изучения языка, для создания литературного языка. У нас в казакском языке основной синтаксический закон таков, что определение всегда должно предшествовать определяемому слову, создавая в литературном языке сочетания столь чуждые народному языку; этим самым мы отдаляем литературный язык от массы.

Преыдуший товарищ упрекал духовных отцов в том, что они дали правило, по которому глаголы должны находиться в конце предложения. Синтаксис и морфология не так изучены, как фонетика, и мне кажется, что духовные отцы не так ошибались. Не глаголы, а сказуемые всегда должны находиться не только в конце слова, это в нашем кыргызском и татарском языке. Но общие законы нашего языка, - я не знаю, как у южных тюрков, - таковы, что слово управляющее должно находиться после, а управляемое должно непосредственно предшествовать. Морфология и синтаксис весьма важны именно для литературного языка. Раз мы в построении предложения нарушаем эти требования синтаксиса, то предложение наше будет недоступно народу. Преыдуший товарищ возмущался тем, что это стесняет автора составлять предложения. У нас в казахском языке за последнее время была масса авторов, которые грешили именно синтаксисом. Это объяснялось просто тем, что наши литераторы все получили образование в русской школе, мыслили по-русски, переводя

русские предложения на наш язык, и получилось сочетание уже не по нашим правилам. Простой народ никак не может принимать такое сочетание. Теперь мы установили твердое правило и по синтаксису в этом году.

Да, недавно мы вступили на новый путь и в синтаксическом отношении. Если сравнить номера газет центрального органа за июнь-июль 1925 года и позднейшие номера, уже заметна разница. Эти газеты частенько грешили в синтаксическом отношении – теперь нет этой погрешности. В морфологии должно быть исследовано значение суффиксов-словообразователей. Что касается суффиксов-словоизменения, то они уже известны, и особого изучения их не требуется, для этого достаточно классифицировать звуки и выяснить, для каких звуков требуются какие окончания. В наших языках эта сторона вопроса исследована достаточно. Для практических целей необходимо изучить значение не в фонетическом отношении, а нам нужно изучить в достаточной мере значение словообразовательных суффиксов. У нас в этом отношении сделано тоже сравнительно много, пожалуй, больше чем у других тюрков, а у нас до последнего времени грешили именно в литературе тем, что употребляли не тот суффикс, который нужен. Например, вместо того, чтобы сказать «цендремин», у нас писали «цусдеремин». Правда, тут есть такая форма, есть словообразовательный суффикс «с» - сочетание правильное, но употреблено неправильно. Если мы хотим изжить ошибку в отношении словообразовательных суффиксов, относительно практических целей морфологии и синтаксиса, необходимо изучение народного языка. Я не имею основания говорить о том, насколько доступны интеллигенции южных тюрков, далеко ушедших по сравнению с нами в культурном отношении, насколько им доступен народный язык, но судя по моим скудным сведениям, мне кажется, что народный язык и язык литературный у передовых тюрков очень разнятся и если сравнивать его и наречия, я боюсь, что будут большие препятствия для дальнейшего культурного развития.

ҮШІНШІ БӨЛІМ

**ҒЫЛЫМИ
ТҮСІНІК**

ҒЫЛЫМИ ТҮСІНІКТЕР

Қазақ әліпбиі немесе Байтұрсынұлы емлесі. Әліпби – тек сауат ашу ғана емес, ілім-білім үйренудің бастау көзі, ғылымға апаратын сара жол. Мұхтар Әуезовше айтсақ, «Ақаң ашқан қазақ мектебінің» ұстанымы – қазақ баласын ана тілінде сауатын аштырып қана қоймай, оның әлеуметтік ортада ой-танымы мен талғамын қазақша қалыптастыру болған. Өйткені, сол тұстағы қазақ арасынан оқыған, сауатты жандардың басым көпшілігінің тілі не татарша, не орысша шыққаны және сол тілдермен ана тілін араластырып, «қойыртпақ тіл» жасағаны тарихтан белгілі. Сондықтан да А.Байтұрсынұлы қазақ ұлтының табиғи қалпын сақтау мақсатында, кемшіліктерді болдыртпау үшін өзінің білім беру жүйесінде ана тілмен оқыту тәсілін ұстанды.

Әрі осы жолда қазақ баласы үшін түрен жол салып берді. *«...Қазақша дұрыстап қат жаза білуге бір-екі-ақ жыл керек. Қазақша оқу дегенде мен осы күнгі мұсылманиша оқып жүрген жолменен оқуды айтпаймын, қазақтың тіліменен оқуды айтамын. Бұл күнгі мұсылманиша оқып жүрген жолдың бұлғалақ-жырғалағы көп, оныменен жүріп қат жаза білуге жеткенше русша білуден уақыт кем кетпейді. Себебі, қазақ тіліменен оқытпай, ноғай, түрік, парсы, араб тілінде жазылған кітаптар араласып бас қатып, мый ашып, балалар әуре-тәуре болады. Сондықтан оқу керектігі даусыз болса, оқуға керек құралдарды сайлау керектігі де даусыз. Жақсы құралменен іс істегенде көпке тиіп жанды қинамайды. Оқу құралы да сондай, жан қинамайтұғын болса, жақсы болады. Әр істің басы қиын. Басында қиналмай кетсе, онан әрі тың кетеді. Бұлай болған соң әуелі оқу құралы жақсы болып жан қинамасына не керек?»* – деп, «ана тіл» деген пәнсөздің негізгі мәні атау тұлғадағы ұғым екеніне үлкен салмақ салып, әрі төл тілдің бастау көзін ашып алады.

Осы мақаладағы асты сызылған тіркестердің мән-мағынасын ашып жатудың өзі артық, бірақ осы «Қазақша оқу деген»

де мен осы күнгі мұсылманша оқып жүрген жолменен оқуды айтпаймын, қазақтың тіліменен оқуды айтамын» деп, таза арабшамен тіл сындырушылардың да төл тілінен ажырайтынын, қазақша қалпын жоғалтатынын айтып отыр. «Қазақтың тіліменен оқытуды» көксейді, сол қазақ тілінде оқытудың амал-тәсілдерін, «соқырға таяқ ұстатқандай» көрсетіп те берді. Ең бастысы «әліпби түзелмей, іс оңалмайтынын» білген ағартушы қазақ әрпін әрлеуді қолға алады.

Сонымен реформатор-ғалым әліпбидің ғылыми сипаттама-сын: «Қазақ тіліндегі дыбыстар һәм олардың жазу белгілері (харіфтері). Қазақ тілінде 24 дыбыс бар. Оның бесеуі дауысты, он жетісі дауыссыз, екеуі жарты дауысты» деп жіктеп жүйелейді. Дауысты дыбыстар: ا (а), و (о), ؤ (у), ى (ы), ە (е). Дауыссыз дыбыстар: ب (б), پ (п), ت (т), ج (ж), چ (ш), د (д), ر (р), ز (з), س (с), غ (ғ), ق (қ), ك (к), گ (г), ئ (һ), ل (л), م (м), ن (н). Жарты дауысты дыбыстар: ة(y)±, ى(й)±. Бұл дыбыстардың ішінде қ һәм ғ дәйім жуан айтылады, г, к, һәм е дәйім жіңішке айтылады. Өзге 19 дыбыстың һәрқайсысы екі түрлі айтылады: бірде жуан айтылады, бірде жіңішке. Егерде«...бұл 19 дыбыстың жуан айтылғанына бірхаріф, жіңішке айтылғанына бір харіф керек десек, мысалы: «ت، س»сықылды, онда 19 дыбысқа 38 харіф керек болар еді, бұған дәйім жуан айтылатұғын ق менен غ-ларды, дәйім жіңішке айтылатұғын«ك، گ» һәм харіптерді қосқанда, һәммасына 43 харіф керек болар еді» деп жазған алғашқы ана тілінің жүйесін салушы. Міне, осы қазақ тілінің табиғатына қарай оның дыбысталу жүйесін басшылыққа алған Байтұрсынұлы пайымын кейбір жазушылар «42 әріпті түзген» деп бұра тартып жарнамалап жүр.

Реформатордың зерттеуіндегі тереңдетіле түсіндіретін танымдарға зерде-зейін дұрыс қоя білсек, араб әліппесінде 43-ке жететұғын харіф жоқ екенін, өзге жұрттың әліппелерін қазақ қабыл алмайтынын жазады. Ислам әліпбиінің қазақ арасына қалай келгеніне тоқталады. «...Араб әліппесі қазақ арасына дінменен бірге таралған, сіңген, дінменен бірге байласқан әліппені алып тастап, басқа әліппені алдыру қиын жұмыс.

БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ӘЛПБИІНІҢ КЕСТЕСІ

№	1912	1927	латынша	Кирилше	Айтылуы
1	2	3	4	5	6
1.	ا	ا	a	a	a
2.	آ	آ	ə	ə	ə
3.	ب	ب	b	б	бы/бі
4.	پ	پ	p	п	пы/пі
5.	ت	ت	t	т	ты/ті
6.	ج	ج	c	ж	жы/жі
7.	د	د	d	д	ды/ді
8.	ر	ر	r	р	ыр/ір
9.	ز	ز	z	з	ыз/із, зы/зі
10.	س	س	s	с	сы/сі
11.	ش, چ	ش, چ	c, c	ш	шы/ші
12.	غ	غ	Q	ғ	ғы
13.	ق	ق	q	қ	қы
14.	ك	ك	k	к	кі
15.	گ	گ	g	г	гі
16.	ڭ	ڭ	n	ң	ың/ің
17.	ل	ل	l	л	ыл/іл
18.	م	م	m	м	мы/мі
19.	ن	ن	n	н	ны/ні
20.	و	و	o	о	о
21.	و	و	ц	ө	ө
22.	ۇ	ۇ	u	ү	ү
23.	ۇ, و	ۇ, و	ь, w	у, ұ	у, ұ
24.	ە	ە	e	e	e
25.	ى	ى	ы	ы	ы
26.	ئى	ئى	j	i	i
27.	ي	ي	ь	и	й
28.	ى :	ە	e	e	ие
	ء	ء			дәйекше

Бұлай болған соң араб хари́флерін қазақ дыбыстарына жеткізу амалын табу керек. Араб хари́флерінің түрін тым бұзып өзгертуге болмаса, қалай амалын таппақкерек? деген өзекті сауалды өзі көтереді, әрі оның жауабын да өзі айтады. Мұның амалы менің ойлауымша мынаудеп дыбыстарды жүйелеп береді. «...Дауысты дыбыстарға дауыссыз дыбыстар бағынбақшы. Яғни, дауысты дыбыстар жуан айтылса – олардың қатарындағы дауыссыз дыбыстар да жуан айтылмақшы; дауысты дыбыстар жіңішке айтылса – дауыссыз дыбыстар да жіңішке айтылмақшы. Бұлай болғанда дауысты дыбыстардың хари́флерінің жуан иа жіңішке айтылмағын белгілеп айырсақ, дауыссыз дыбыстардың да жуан иа жіңішке айтылмағын айырғанымыз жөн» дейді.

Ғасыр басында ғалым түрлеген, әрі түзген әліпби таңбасының қазақ ұлтын сауаттандырудағы рөлі қандай? Енді осы мәселе төңірегінде кеңес үкіметі тұсындағы зиялылардың көзқарастары мен пайым-танымына үңілсек. Тура сол тұстағы санаткер-азаматтардың алдына қойған ұлы міндеттерінің бірі – ол бұдан әрі «қазақ халқы рухани келбеті, өзіндік бет-бағдары бар ел бола ма, жоқ «баяғы жартас бір жартас» деп, бодан қалпында жүріп, өзінің ұлттық сипатынан айырылып, болмысын жоғалта ма» деген өзекті мәселе болатын. Ұлттық тіл ғылымы саласындағы Ахмет Байтұрсынұлының әліпби түзудегі жетістіктерін лингвист-ғалым Құдайберген Жұбанов өте жоғары бағалаған. Және ол кім көрінгенге әліпбиді, тілді тапталпауға бар күш жігерін жұмсаған. Мысалы: *«...возрежение не выдерживают критики, потому что всякие культурное и иное достижение, оставленное нам нашими врагами – это наше законное наследие (...) Отказываться от подобного наследия так же глупо (...) мы не откажемся ни от чего, что составляет лучшее творениях предыдущей истории, если оно в наших руках может быть полезно для нас»* деген айшығынан қазақтың қай-қай оқығандарының, оның ішінде қалам ұстап, қазақ намысын жыртқан әрбір еңбектің қадір-қасиетін біліп қана қоймай,

«заңды мұра» деп таныған және ұрпаққа тәрбиесіндегі қажетті құрал санағанын көреміз.

Енді Ахмет жүйелеген қазақ тіліндегі атау-ұғымдардың дәлдігі мен даралығына үңілсек. Қазақ даласында қазақ мектебінің негізін салған тұңғыш ағартушы Ыбрай Алтынсарин орыс тіліндегі «Имя существительное» дегенді «Нәрселердің атауы»десе (227-б.), А.Байтұрсынұлы оны «Зат есім» деп атады (160-б). Ал «Имя прилагательное», «Имя числительное» деген сөз таптарына тұңғыш ағартушы «Зат-мақұлықтың қасиеттерінің аттары», «Есеп аттары»деп балама берсе (Б. 238, 243), кейінгі оқытушы «Сын есім», «Сан есім» деген атау-ұғым берді (162-б.). «Местоимение» деген орыс терминіне алғашқы ұстаз «Ақыры өзгерілмейтін сөздер» деп аударса (248-б.), кейінгі әдіскер «Үстеу», «Демеу»дейді (Б. 165-166). Бүгінде бұлар қазақ тілінде қалыптасып кеткен атау-ұғымдарды білдіретін пәнсөздер. Бұл қазақ тілінде қисындардың қалыптасуы үшін, алдыңғы буын өкілдерінің жіберген кемшіліктерін түзеп-түрлеу арқылы ХХ ғасырдың басында қазақ тіл білімі мен әдебиеттану оқулықтарының заңдылықтарын жасаушы, Ахмет Байтұрсынұлы болғанын айғақтайтын дәйектер.

Қазіргі бастауыш мектептерге арналған 1-сынып әліппесіндегі «Қазақ әліпбиінің» авторын ажырата алмайтын оқытушылар бар екені де жасырын емес. Ақиқатында, есімі аталмаса да Байтұрсынұлының төте жазудағы «24» таңбамен түзілген әліпбиі аз ғана өзгеріспен кеңес кезеңіндегі мектепке, яғни, бірінші латын, сонан соң кирил әрпіне қопарылып, көшіп отырды... Осылайша ағартушы түрлеген ана тіл ұрпағына жылдар бойы қызметін көрсете берді. Мұны бүгінгі қазақ ғылымы жоққа шығара алмайды, тек аракідік жаңсақ пікірлерге, мәселен, «А.Байтұрсынұлы 42 әріпті жасаған» дейтін кейбір қате ой-тұжырымдардың баспасөз беттерінде белең алуы ойландырады. Сондықтан «Қазақ әліпбиі, қазақ жазуын жетілдірудегі Ахмет Байтұрсынұлының рөлі» деген тақырып аясында мектеп бағдарламасына арнайы сағат бөліп оқыту өзекті мәселелердің бірі деп білеміз.

Орыстың тіл зерттеуші ғалымдары төте жазудағы қазақ әліпбиіне 1924, 1931 жылдары «Байтурсуновская графика», «Байтурсуновский алфавит» деп атап, түркі әліпби лері ішіндегі ғылыми жүйеленген ірі жетістік деп қабылдаған. Мәселен, Мәскеуде 1931 жылы жарық көрген «Литературная энциклопедия» атты жинақтың 5-томына осы Ахаң реформалаған әліпбиі «Казахский (Байтурсуновский алфавит)» енгізіліп, орыс ғалымдарының тарапынан жоғары бағаға ие болған (23-б.). Біздің бүгінгі жетілген қазақ тіліндегі 40 (жуан, жіңішке белгіні есептеу шарт емес) әріптің түп негізі А.Байтұрсынұлы емлесі негізінде жасалғанын ескере бермейміз. Және ғасыр басында Байтұрсынұлы таңдаған төте жолдың байыбын дұрыс ұғынбаудан жазу мәдениетінде өркениетті елдерден кейін қалып, әлі күнге «қай жазуды алу керек» деген даулы мәселенің жетегінде жүрміз.

Негізінен, төте жазуға тұрақтамауға сол тұстағы саясат та әсер еткен болуы керек. Дегенмен өркениетті елдердің ғалымдары жоғары бағалаған А.Байтұрсынұлы емлесінде тұрақтылық танытқан болсақ, оңынан жазылатын харіптің қасиетін басқаша ұғарма едік. Ислам дінімен бірге келген «әліптің» адамзат баласын игілікті істерге жетелері хақ екенін ой-түйсігімізбен қабылдағанмен, ұзақ жылдар кирил әрпімен құрсауланған құлдық сана шырмауынан шыға алмай жүргеніміз де шындық. Десек те орыс ойшылдары аса жоғары бағалаған «Байтұрсынұлы әліпбиінің» астарына әлі де үңіле түсу – біздің ұрпақтық парызымыз.

Сонау қиын қыстау, сын сағаттың өзінде қазақ зиялылары елінің, жерінің мақсатына бағытталған игі істерді қашанда бағалағанын және мүмкіндігінше сақтап қалуға өз басын өлімге тіге отырып, батыл шешімдерге бір «тәуекел» арқылы барғанын – олардың артында қалған мұралары айғақтайды. Кейде сол тұстағы заман ағымына қарай бұра сөйлеуге партия алдында мәжбүр болғандарымен, ұлттық нақыштағы мәдени мұраларды, мейлі олар «халық жауының» қолынан шыққан жетістіктер болса да, бұл «біздің заңды мұраларымыз» деп

қорғаған. Олардан «бас тартуға болмайды» деп, сол тұстағы оқу-ағарту саласына керегінше жаратудың тиімді жолдарын қарастырған. Олар айтқан өзекті ойлар – бүгінгі тіл танымындағы құнды ойлар болып қала берері де хақ. Өйткені, ғасырдан ғасырға заман алға озған сайын заманауи саясаттың жетегінде кетпей, ұлттық болмыстың бірден бір белгісі – әліпбиді қаймағы бұзылмаған күйде сақтап, ұрпақтан ұрпаққа жеткізуді – ұлттық мүдде деп түсінген жөн.

ӘЛІППЕЛЕР

Оқу құралы. Қазақша алифба. Бұл кітап алғаш рет 1912 жылы Орынбордағы жарық көрген. Автор *«Балалар, бұл жол басы даналыққа»* деп басталатын «Тарту» атты ғибрат тақпағын оқулықтың беташары ретінде берген. Кітаптың әріп үйретер бірінші бетінің үстіңгі оң жағына Құран сөзі: *«Би исми-иллаһи-рахмани-рахим»* шырағдандай орналастырылған. Әрі қарай қазақ әріптері төте жазу жолымен рет-ретімен беріледі де, әрбір харіптің тұсына таңбасы және сол таңбаның атауы жазылады. Және төменгі жағына оқытушыға түсінік, яғни нұсқаулығы қатар ұсынылады. Сонымен қатар, соңына қазіргідей шұбыртпалы ұзыннан-ұзын мәтіндер емес, қысқа әрі нұсқа оқушының ұғымына сай, түсінігіне лайық мәселен: Туысқан-туған атаулары, тұрмысқа қажетті киім, үй саймандары, ыдыс-аяқ, мал мен хайуандар атаулары және ас-тағамдармен қатар, дене мүшелерінің атаулары т.б. қамтылады. Оқу құралының екінші кітабы алғашқы әліппеге жалғасты ретінде толықтырылып, 1913 жылы шықса, «Әліппе – астары» атты әліппеге жетекші құралын 1924 жылы жазылған. Оқулықтардың бала сауаттандырудағы қажеттілікті өтеудегі зор қызметіне, оның 1912, 1913, 1914, 1916, 1921, 1922 (2 рет), 1923, 1925 жылдары жиі басылым көруі айғақ. Кітап ғалымның аяулы есімі ақталғаннан кейін бірінші рет бүгінгі әріпке түсіріліп, ҰҒА-ның Тіл білімі институтының дайындауымен 1992-ші жылы жарық көрген «Тіл тағылымы» атты жинаққа енді (Б. 33-47).

Сондай-ақ, Қырғыз республикасының филолог-ғалымы Дыйканов Карбоз өз қаражатымен осы кітаптың 1914 жылғы басылымын 1991 жылы 5000 данамен қайтадан бастырды. Кітап қаз-қалпында, яғни төте жазумен жарияланды. Ал кітаптың әр жылдары жарық көрген барлық нұсқаларын тауып, салыстыру мүмкіншілігі болмады. Ұлттық кітапхананың сирек қорында бұл 1912 жылғы кітаптың қандай да данасы сақталмаған. Бұл оқулықтеқ Тіл білімі институтының мұрағатында ғана сақталса керек.

«Әліп-би. Жаңа құрал». Әліппе Қызылорда баспаханасынан 1926 жылы бұрынғы «Оқу құралы. Қазақша алифбаға» жалғасты құрал ретінде қайта жазылған. Кітап 14 жылдан соң қайта өңделіп, 1926 жылы басылып шыққан. 1926 және 1928 жылғы басылымдар арасында аса көп айырмашылық жоқ. Алғашқы басылым 116 бет, кейінгі басылым 114 бет. 1927 жылғы екінші басылымның түпнұсқасы табылған жоқ. 1928 жылғы оқулық ішкі мұқабасында 3-нші рет басылғандығы айтылады. Ұлттық кітапхананың Сирек қорлар бөліміндегі тіркемеде осы оқулықтың 1924, 1926, 1927 жылдары жарық көргендігі туралы картотекалық ақпар бар. 1926 және 1928 жылғы басылымдарды салыстырғанда өзгерістер байқалмады.

1928 жылғы нұсқа 1992 жылғы «Тіл тағылымы» атты жинаққа енді. 1992 жылғы басылымда қажетті суреттер берілмеген, кесте ішінде бос орында қандай сурет болатындығы туралы айтылады да төте жазудың сол жағына кирилше жазылуын беріп отырады. Мәселен, 1926 жылғы нұсқада әр тақырыпқа керекті суреттердің барлығы дерлік түгел берілген. Және осы суреттер арқылы сабақ оқытуда баланың ұғымына тез қонымды болатынын негізге алған әдіскер-ұстаз кейінгі басылымда да суреттердің көрнекті болғанын назарда ұстаған. 1992 жылғы басылымда суреттер құрастырылмаған, түпнұсқадағы 32 беттегі «Кім табады?» деген айдаршамен берілетін топтамалы 9 суреттің тақырыптық орны, «Тіл тағылымы» жинағында 54 бетке ауысып кеткендіктен суреттің төменгі жағында берілген шешу шарты: «Мұның да істеу реті алдыңғыша» деген түсіндірмелік, шындығынды

«түсініксіздеу» болып тұр. Кемшіліктер төте жазуды қазіргі әріпке түсіргенде де кездеседі. Мысалы, «сүгірет-сурет, қарып-әріп, қадымше-қадымша, бүтін-бөтен» т.б. сөздер өзгеріске ұшыраған. Осы түпнұсқа 1998 жылы ғалымның 125 жылдық мерейтойына орай, әрі соңғы басылымның жетпіс жылдығына арналып, «Рауан» баспасынан 1000 таралыммен жарық көрді. Бұл жинақтың ерекшелігі – сол тұстағы жазу емлесі қаз-қалпында сақталып, беттің төменгі жағына қазіргі жазуға түсірілген нұсқасы берілген. Төте жазудан көшіріп, редакциясын басқарған Ұлықман Асыллов. Бұл кітаптың бүгінгі оқушыға берер зор көмегі сол – ғасыр басындағы ұлт зиялылары қолданған жазуды дөп басып, нақ тануға мүмкіндік береді. Және төте жазуды игергісі келген оқырманға бірден бір көмекші құрал іспетті. Бұл кітаптың 1926 жылғы басылымнан шартты баспа табақ жағынан айырмашылығы жоқ. Екеуі де 114 бетпен аяқталады. Тек кейбір сөздер, 7-бетте: *«мұғалімдерден-мұғалымдардан, жанастырыб-жамастырыб, жүзіндегі-жөніндегі»*; 9-бетте: *«үйретуге де екеуіне бірдей»* деген сөз тіркесі *«үйрету келесі беттен басталу керек»* деп; 11 бетте: *«қарыптарын-әріптерін»* тағы басқа да өзгерістерді кездеседі.

Райхан Имаханбет,

*Ахмет Байтұрсынұлы музей-үйі жетекшісі,
«Тіл – құрал» оқу-әдістемелік, ғылыми-зерттеу
орталығының директоры*

МАЗМҰНЫ

БІРІНШІ БӨЛІМ

Оқу құралы: қазақша алифба4

ЕКІНШІ БӨЛІМ

Әліб-бій: Жаңа құрал173

ҮШІНШІ БӨЛІМ

Баяндама347

Первый всесоюзный тюркологический съезд348

ISBN 978-601-337-717-9

9 786013 377179

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ

Он екі томдық шығармалар жинағы

Қазақ және орыс тілдерінде

Үшінші том

**ОҚУ ҚҰРАЛЫ
ӘЛІБ-БІЙ**

Жауапты редакторы: *Райхан Сахыбекқызы*

Жауапты шығарушы: *Сұлтан Хан Аққұлы*

Редакторы: *Мейрамгүл Башарқызы*

Корректоры: *Жансая Құрманәлі*

Техникалық редакторы: *Әділ Бауыржанұлы*

Көркемдеуші редактор: *Жамила Айдос*

Суретші: *Дархан Айтжан*

ИБ №264

Теруге 05.03.2022 ж. берілді.

Басуға 12.09.2022 ж. қол қойылды.

Пішімі 84x108 1/32.

Қаріп түрі «Times New Roman».

Басылымы офсеттік. Шартты баспа табағы 20,79.

Таралымы 3000 дана. Тапсырыс №7070.

Тапсырыс берушінің файлдарынан

Қазақстан Республикасы «Полиграфкомбинат»

ЖШС-нде басылды.

050002, Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесі, 41.

Бұл тапсырыстың мазмұнына баспахана жауап бермейді.